

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

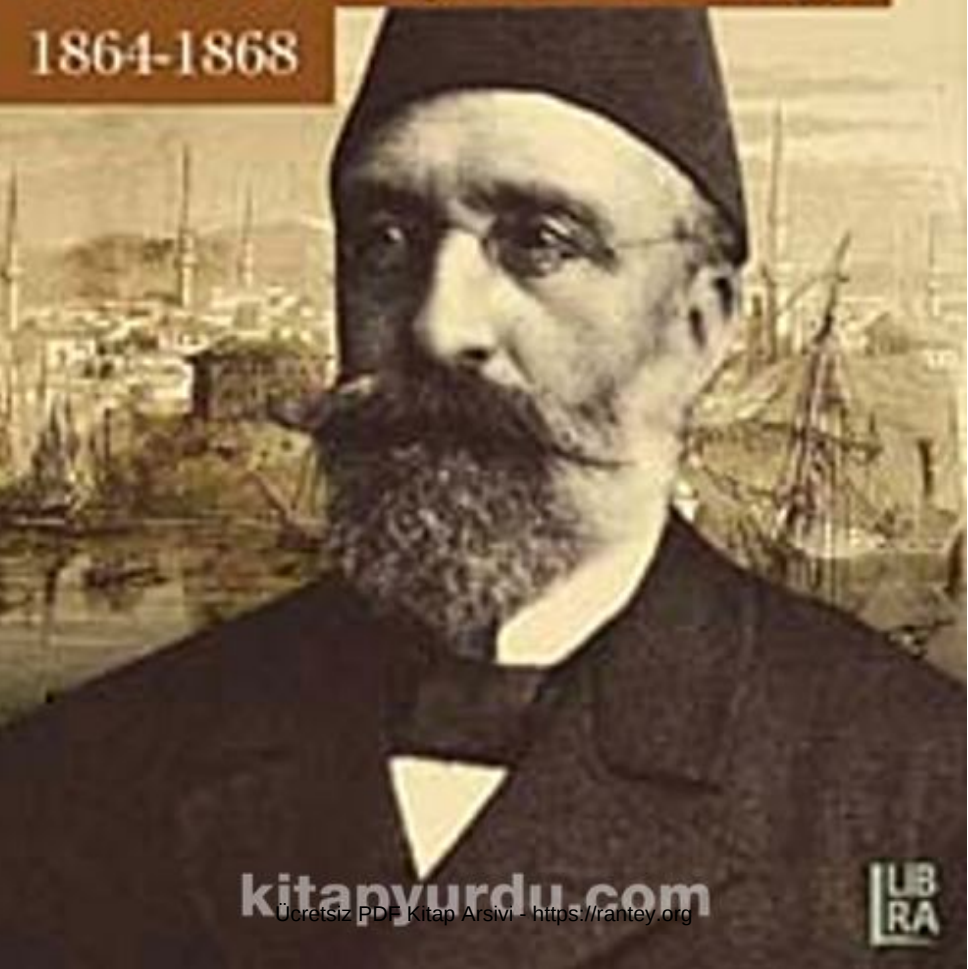
Mehmet Çelik

Balkanlar'da Tanzimat:

Midhat Paşa'nın

Tuna Vilâyeti Valiliği

1864-1868

LİBRA KİTAP: 14

TARİH DİZİSİ: 13

© Libra Kitapçılık ve Yayıncılık

Sayfa Düzeni

Vira Reklam

Editör

Şerif Eskin

Kapak

Utku Lomlu

Kapak Fotoğrafı

Midhat Paşa fotoğrafının kaynağı, Ali Haydar Midhat, *The Life of Midhat Pasha: A Record of His Services, Political Reforms, Banishment, and Judicial Murder*; (London: John Murray, 1903) kitabıdır. Rusçuk gravürünün kaynağı ise L. Grégoire, *Vue de Roustchouk*, (Paris: 1876) eseridir.

Dizin

Şerif Eskin

1.Baskı

400 adet, Mart 2010

ISBN 978-605-4326-06-8

Baskı ve Cilt

Firma İletişim Ltd. Şti.

Yüzyıl Mah. Matbaacılar Sitesi

1. Cadde No. 139 Bağcılar, İstanbul

Tel: (212) 629 06 07

Sertifika No.: 12077

Libra Kitapçılık ve Yayıncılık Ticaret Ltd. Şti.

Ebekızı Sok. Günaydın Apt. No. 9/2,

Osmanbey, İstanbul

Sertifika No. 15705

Tel: 212-232 99 04/05

Fax: 212-231 11 29

E-posta: info@librakitap.com.tr

www.librakitap.com.tr

**BALKANLAR'DA TANZİMAT:
MİDHAṬ PAŞA'NIN TUNA VİLÂYETİ VALİLİĞİ
(1864-1868)**

MEHMET ÇELİK

Prof. Dr. Stanford J. Shaw'a

MEHMET ÇELİK

1981 yılında Gaziantep'te doğdu. İlk ve orta öğretimi burada tamamladıktan sonra 1999-2004 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde lisans eğitimini aldı. Mezuniyetinden hemen sonra Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yüksek lisansını yapmış ve 2007 yılından itibaren Teksas Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora programına devam etmektedir. 19. ve 20. yüzyıl Osmanlı Balkanları üzerine çalışmalar yapmakta, gayrimüslim azınlıklar, etnik çatışmalar ve nüfus hareketleriyle ilgilenmektedir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
Giriş	11

Birinci Bölüm

19. YÜZYILDA BALKANLAR	17
1- Tanzimat-ı Hayriye ve Balkanlar'da Algılanışı	19
2- 19. Yüzyılda Bulgarların Milli Uyanışı	21
✓ 3- Midhat Paşa'nın Niş Vilâyeti Valiliğinden Önceki Hayatı ve Kariyeri	27
✓ 4- Midhat Paşa'nın Niş Valiliği (1861–1864)	31

İkinci Bölüm

ARAZİ VE NÜFUS	37
1- Arazi ve Coğrafi Özellikler	39
2- Bölgenin Osmanlılar Tarafından Fethi ve İmparatorluktaki Jeopolitik Önemi	40
3- Etnik ve Dini Yapı	42

Üçüncü Bölüm

✓ TUNA VİLÂYETİ'NİN KURULUŞU VE REFORMLAR	45
1- Tuna Vilâyeti'nin Kuruluşu	47
2- 1864 Reformlarının İdeolojik Temelleri ve Reformcu Kadrolar	49
3- İdari Yapı	53
1- <i>Meclis-i Umumi-i Vilâyet</i>	57
2- <i>Meclis-i İdare-i Vilâyet</i>	57
3- <i>Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Meclis-i Cinayet ve De'vâi</i>	58
4- <i>Meclis-i Ticaret</i>	59
5- <i>Belediye Meclisleri</i>	59
4- Ekonomik Reformlar	64
5- Ulaşımın Geliştirilmesi	72
6- Telgraf Hatlarının Kurulması	77

7- Eğitim Reformları	81
8- Matbaa ve <i>Tuna</i> Gazetesi	91
9- İhtilal Hareketleri: Eşkıyalar, Çeteler ve Komitalar.....	95
10- Karakollar.....	98
11- Tatar ve Çerkez Muhacirler Sorunu	100
Sonuç.....	103
Kaynakça.....	105
1. ARŞİV VESİKALARI.....	105
2. Yayınlar	107
Ekler	115
EK – 1 Tuna Vilâyetini Oluşturan Yedi Merkez (1864)	115
EK - 2 Tuna Vilâyetinin İdari Birimleri	116
EK - 3 1864 ve 1868 Yılları Arasında Tuna Vilâyetinde Yapılan Yollar	117
EK - 4 Etnik ve Dini Grupların Şehir Nüfuslarına Oranı (1866)	118
EK – 5 Toplam Nüfus.....	119
EK – 6 Türkiye'nin Mazisi ve İstikbali	120
EK - 7 Telgraf Hatlarının Çekilmesi	137
Dizin.....	139

ÖNSÖZ

Haziran 2007 tarihinde Bilkent Üniversitesi'ne yüksek lisans tezi olarak sunulan bu çalışma, Midhat Paşa'nın 1864 ve 1868 yılları arasındaki Tuna vilâyeti valiliğini iki temel boyutta incelemeyi amaçlamaktadır: Tanzimat ideolojisini ve modernleşmesini taşrada temsil eden bir Osmanlı valisi olarak Midhat Paşa ve Rusya'nın Panslavist politikalarıyla yükselen Bulgar ihtilal hareketleri. Bundan dolayı bu çalışma, hem Midhat Paşa'nın bu pilot bölgedeki imparatorluk içerisindeki diğer vilâyetlere de örnek teşkil edecek reformlarını, hem de millî ayaklanmalara karşı mücadelesi üzerine odaklanmaktadır. İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ve Sofya'daki Osmanlı Arşivi'nde konuyla ilgili çok sayıda ayrı evrak, vilâyet gazetesi (Tuna), salnâmeleri ve Paşa'nın kendi hatıratıyla birlikte bu araştırmanın temel kaynaklarını oluşturmaktadır.

Bu tezin ortaya çıkmasında, hem fikir hem de araştırma noktasında yardımlarını esirgemeyen, üzerimdeki hakkını ödeyemeyeceğim, 15 Aralık 2006 tarihinde geçirmiş olduğu beyin kanaması sonucu aramızdan ayrılan değerli hocam Prof. Dr. Stanford J. Shaw'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Engin bilgisi, desteği ve hoşgörüsüyle akademik yaşamıma büyük katkıda bulunmuştur. Bu noktada beni yalnız bırakmayan ve tez danışmanlığımı üstlenen, çalışmamda karşılaştığım sorunları çözmemde önemli yardımlarını gördüğüm muhterem hocam Yrd. Doç. Dr. Evgeni Radushev'e şükranlarımı sunuyorum. Araştırmam sırasında kay-

naklara ulaşmamda bana destek olan Yrd. Doç. Dr. M. Safa Saraçoğlu, Yrd. Doç. Dr. Bekir Koç, Seyit Ali Kahraman, H. Dünder Akarca, Fatma Şimşek ve Hasan Bacacı'ya da çok teşekkür ediyorum. Tezimin her aşamasında muazzam bilgi ve birikimlerimden yararlandığım saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Halil İnalçık ve Yrd. Doç. Dr. Oktay Özel'e ayrıca teşekkür ederim. Tezin bölümlerini okuyup değerli tavsiyelerde bulunan jüri üyeleri Prof. Dr. Özer Ergenç ve Doç. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu'na minnettarım. Çalışmamın yazım aşamasında teknik konularda desteğini esirgemeyen dostum Muhsin Soyudoğan'a ve yayına hazırlamamda bana yardımcı olan değerli arkadaşım Mengihan Vefalı'ya da teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak her zaman sonsuz yardım ve desteğini gördüğüm aileme ve eşime şükranlarımı sunuyorum.

Giriş

3 Kasım 1839 tarihinde Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanan ve ilan edilen reform fermanı Tanzimat-ı Hayriye, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecinde yeni bir dönem başlatmıştı. Âli ve Fuad Paşalar ise bu esaslı reform hareketini bazen hükümetin *de facto* liderleri olan etkili devlet adamları yetiştirerek ilerletmişlerdi. Midhat Paşa, bunlar arasında en önde gelenlerinden ve en liberallerindendir. Osmanlı bürokrasisinde çeşitli görevlerde bulunduktan sonra kariyeri üzerinde büyük etkisi olan önemli görevler üstlenmişti. Örneğin 1854 yılında Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, Balkan eyaletlerindeki ayrılıkçı organizasyonları ve eşkıyayı pasifize etmek üzere Midhat Paşa'yı vazifelendirmiş ve o da bu önemli görevi başarıyla tamamlamıştı. Bâbiâli, onun bu konudaki idareci ve reformcu yeteneğini takdir etmişti. Daha sonra 1861 yılında Niş valiliğine atanmış, bu şekilde Osmanlı bürokratik sistemindeki vezirlik rütbesiyle idarî sınıfa dâhil olmuştu.

Vurgulanması gereken bir husus ise 1860'lara kadar Tanzimat reformlarının odağının taşra değil, özellikle devletin merkezi olmasıdır. Midhat Paşa ise "Tanzimat'ı taşraya uygulamak" gibi önemli bir görev için Osmanlı yönetimi tarafından seçilmiştir. Bu bakımdan reformlar için öncelik, imparatorluğun diğer bölümlerine kıyasla Tuna bölgesine verilmiştir. O yıllarda Bükreş'te kurulan Bulgar Milli İhtilal Komitesi'ne bağlı ve Rusya'nın Panslavist politikalarının da etkisi altında ortaya çıkan yerel ayrılıkçı hareketler nedeniyle Tuna, imparatorluğun en sorunlu bölgesi haline

gelmişti. Bunun yanı sıra eşkıyalık, adil olmayan vergilendirme, köylülerin toprak sahiplerinin zulmüne uğraması gibi iç sorunlar, Osmanlı yönetiminin burada bir reform hareketi başlatmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu sebeple Midhat Paşa'nın Niş valiliğine atanması, Tanzimat'ın eyaletlere uygulanmasının bir başlangıcı olarak algılanmalıdır. Onun bu vilâyetteki dikkate değer başarısı nedeniyle Âli ve Fuad Paşalar onu merkeze çağırması ve devletin vilâyet idaresinde yapılacak kapsamlı bir reform çalışmasına başlamışlardır. Kısa bir süre sonra 8 Ekim 1864 tarihinde vilâyet nizamnâmesi kabul edilmiş ve 13 Ekim'de Tuna Vilâyeti kurulmuştur.¹ Midhat Paşa ise Niş, Vidin ve Silistre'nin birleştirilmesi sonucu oraya çıkan bu yeni vilâyetin valisi olmuştur. Tuna vilâyeti, imparatorluğun diğer bölgelerine örnek olarak reformların uygulanacağı bir pilot bölge olarak düşünülmüştü. Bundan dolayı Midhat Paşa'nın Tuna vilâyeti valiliği, son dönem Osmanlı tarihinde büyük bir önem taşımaktadır.

Midhat Paşa, yükselen Tanzimat ideolojisini, gayretli ve başarılı bir vali olarak eyaletlerde temsil etmektedir.² Fakat onun, Tuna vilâyetindeki okul, banka, yetimhane, matbaa ve karakol gibi projeleri, sadece Osmanlı reform hareketi boyutunda düşünülmemeli, daha geniş bir bakış açısıyla Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı Balkanlar'daki askerî ve siyasî meydan okuması yönüyle de değerlendirilmelidir. Bu sebeple bu eyaletteki sorunları, sadece "Bulgar meselesi" olarak tanımlamak, onu basite indirgemektir. Ayrıca Kırım Savaşı (1853–1856) ve Avrupa'daki 1848 ihtilalleri de göz önüne alınmalıdır. Rusya, Kırım Savaşı'nın öcünü almanın ve Balkanlar'ı kontrol altına alarak sıcak denizlerdeki limanlara

1 Bkz. *Vilâyet Nizamnâmesi*, Düstur 1. Tertip, İstanbul, 1289, s. 608–624 ve *Tuna Vilâyet Nizamnâmesi*, BOA, I.MMS no:1245. Nizamnâmenin transkripsiyonu ve iki metin arasındaki farklılıklar için bkz. M. Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850–1875)*, TTK, Ankara, 1992, s. 253–271.

2 Midhat Paşa'nın vilâyetlerdeki valilikleri: Niş (4 Şubat 1861- 25 Ekim 1864), Tuna (25 Ekim 1864- 6 Mart 1868), Bağdat (27 Şubat 1869- 31 Temmuz 1872), Suriye (24 Kasım 1878- 5 Ağustos 1880) ve Aydın (5 Ağustos 1880- 17 Mayıs 1881).

ulaşmanın yollarını aramaktadır. Bununla beraber 1848 ihtilallerinin yaratmış olduğu anti-emperyal hava içerisinde Polonya'daki devrimciler Rusya'ya karşı, Macaristan'dakiler de Avusturya'ya karşı Osmanlı Devleti tarafından desteklenmekteydi. Aynı şekilde Balkan milletleri de Rusya'yı, Osmanlı Devleti'ne karşı Slav bir müttefik olarak algıladı.

Osmanlı politikası, Tuna vilâyetini Tanzimat'ın Batılılaşma ideolojisi doğrultusunda modernize etmek ve aynı zamanda milliyetçi hareketleri kontrol altına alarak "Osmanlılık" fikrini başarırlı kılmaktı. Buna karşın Rus politikası ise Balkanlar'a müdahale ve hatta işgal etmesi için gerekli zemini yaratacak olan millî ayaklanmaları gerçekleştirecek Bulgar devrimcileri yaratmak ve organize etmekte. Böyle muhtemel bir savaşta Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı kazanacağı bir askerî başarıyla İstanbul dâhil Balkan topraklarının büyük bir kısmının Rusya'nın kontrolüne gireceği düşünülmüştü. Sonuç ise Rusya güdümünde olan bağımsız Bulgaristan ve Rusya'nın, Akdeniz havzasındaki limanlar sayesinde sıcak denizlere ulaşması olacaktı. Bu amacı gerçekleştirmek için Rus konsolosları, okulları ve basını Balkanlar'da sistematik bir Panslavist propaganda yürütmekteydi. Bundan dolayı Midhat Paşa, Tuna vilâyeti valiliğine atandıktan sonra bu bölge, Osmanlı valisi Midhat Paşa ile Rus büyükelçi Kont N.P. İgnatiev (1864-74) arasında bir satranç tahtasına dönmüştü.

Çalışmamın odak noktasını Midhat Paşa'nın Tuna vilâyeti valiliğinin, özellikle reformlarının ve Panslavist ideolojiye karşı mücadelesinin analizi oluşturmaktadır. Bu konu üzerine bazı çalışmalar yapılmış olmasına karşın konu, araştırmacılardan yeterli ilgiyi görememiştir. Daha önce yapılan çalışmalardan burada ayrıntılı olarak bahsetmeyeceğim fakat bu bağlamda tarih yazıcılığındaki farklı yaklaşımları gözden geçirmek kaçınılmazdır.

Rus tarihçiliğinde bu konunun oldukça göz ardı edildiği görülmektedir. E.İ. Fadeeva'nın Midhat Paşa'nın hayatı ve kariyeri üzerine

yaptığı çalışmaları, tek önemli kaynak olarak düşünülebilir.³ Bu değerli çalışma, ayrıntılı tarihsel bilgi içermektedir ancak çalışmanın odağı, Paşa'nın taşradaki faaliyetlerinden ziyade merkezdeki siyasi aktiviteleriyle sınırlanmıştır. Bu çalışmasında Fedeeva, Midhat Paşa'yı Rus emperyal çıkarlarına karşı büyük bir düşman olarak göstermekte ve onun vilâyetteki aktivitelerinden, Osmanlı yönetiminin hatalarını göstermek için bahsetmektedir. Örneğin yol yapım projesi, eyalet içerisindeki ulaşım ağına ve yerel ekonominin gelişmesine bir katkı yerine, köylüye yüklenen haksız bir iş yükü olarak gösterilmektedir.

Tuna bölgesindeki modernleşme çalışmalarının incelenmesi noktasında en fazla katkıda bulunanlar, Bulgar tarihçileridir. Fakat onların, Midhat Paşa'ya ve onun reformlarına olan yaklaşımı, ülkede önemli demokratikleşme hareketlerinin gerçekleştiği 1989 yılına kadar Sovyet Rusya'nın bakış açısına oldukça paraleldir. Bu tarihten sonra çalışmalarını eskiye göre daha dengeli değerlendirmelere dayandırma eğilimdedirler. Georgi Pletnyov ve Milen Petrov'un çalışmaları bunun güzel bir örneğidir.⁴

3 E. I. Fadeeva, *Midhat Pasha: Jizn i Deyatel'nost (Midhat Paşa: Hayatı ve Kariyeri)*, Moskova 1977; "K Harakteristke Deyatelnosti Midhad Pashi v Bulgarii v 1864-1868 g" [Midhat Paşa'nın Bulgaristan'daki İcraatlarının Temel Özellikleri Hakkında, 1864-1868] *VIII Godich Nauchnaya Sesia LO Ivan*, Moskova, 1972; "K Harakteristke Obshestvenno – Politicheskikh Vzgl'yadov Ahmeda Midhad Pashi" [Ahmed Midhat Paşa'nın Sosyal ve Siyasi Kavramları Hakkında], *Arabskie Strani, Turtsia, Iran, Afganistan, Istoria Ekonomika*, Moskova, 1973; "Reformatskaya Deyatel'nost Midhad Pashi v Bulgarii" [Midhat Paşa'nın Bulgaristan'daki Yenilik Politikası], *Turkologicheskii Sbornik*, Moskova, 1974; "Tabsıra-i İbret" i "Mirat-i Hayret" Kak Istochniki Dlya Izucheniya Obshestvenno- Politicheskikh Vzgl'yadov i Deyatel'nosti Ahmeda Midhad Pashi" [Ahmed Midhat Paşa'nın Sosyal ve Siyasi Kavramları ve İcraatlarının Bir Kaynağı Olarak "Tabsıra-i İbret" ve "Mirat-i Hayret"] *X Godichnaya Nauchnaya Sesia LO Ivan*, Moskova, 1974

4 Georgi Pletnyov, *Midhat Paşa i Upravlenieto Na Dunavskiya Vilayet (Midhat Paşa ve Tuna Vilâyetindeki Valiliği)*, Veliko, Tarnova, 1994; Milen Petrov, *Tanzimat for the Countryside: Midhat Pasa and the Vilayet of Danube, 1864–1868*, [Taşrada Tanzimat: Midhat Paşa ve Tuna Vilâyeti, 1864-1868], Princeton Üniversitesi Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Princeton Üniversitesi, Eylül 2006.

Midhat Paşa'nın hayatı ve kariyeri, Türk tarihçiler arasında da çok popüler bir araştırma konusudur. Fakat onlar, konunun daha çok iki temel yönüyle ilgilenmektedirler; Tanzimat kahramanı olarak onun devlet adamlığı ve Sultan Abdülaziz'in öldürülmesi davasında yargılanması ve idamı.⁵ İki ünlü Türk tarihçisi olan İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Bilâl N. Şimşir, konunun bu ikinci yönü üzerine önemli çalışmalar yapmıştır. Bundan başka Midhat Paşa'nın siyasi biyografisi, oğlu Ali Haydar tarafından yazılmış ve bu eser İngilizce, Fransızca ve Türkçe olarak yayınlanmıştır. Ayrıca Ali Haydar, babasının oto-biyografisini iki cilt olarak yayınlamıştır: *Tabsıra-i İbret* ve *Mirat-ı Hayret*. İlber Ortaylı haricindeki Türk tarihçileri, genel olarak Midhat Paşa'nın Tuna vilâyeti valiliğini başarılı bir kariyer hikâyesi olarak göstermektedir. M. Hüdayi Şentürk ve İsmail Selimoğlu, bu bakış açısının önde gelen temsilcileridir. Onların çalışmaları, çok miktarda arşiv belgesiyle desteklenmiş olmasına karşın belgelerin ayrıntılı analizlerinden yoksundur.⁶ İlber Ortaylı ise Paşa'nın Balkanlar'da "Osmanlılık" ideolojisini canlandırmaktaki başarısızlığına dikkat çekmektedir.

Batılı perspektifte ise Tanzimat dönemi üzerine yapılan ilk çalışmaların çoğu, Osmanlı Devleti'ndeki modernizasyonu Şark Meselesi'nin bir parçası olarak algılamaktadır. Roderic Davison'nun Tanzimat reformları üzerine yazdığı kapsamlı kitabı, yerel dinamikleri de göz önüne alarak konuya daha geniş bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır.⁷

Benim tezim, Midhat Paşa'nın Tuna vilâyetindeki valiliğinin analizini ve reformlarının ne derece başarılı olduğunun değeri-

5 Midhat Paşa idamından sonra "Hürriyet Şehidi" olarak anılmaktaydı.

6 M. Hüdayi Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi* (1850–1875), TTK, Ankara, 1992; İsmail Selimoğlu, *Osmanlı Yönetiminde Tuna Vilayeti 1864–1878*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1995.

7 Roderic Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856–1876*, Princeton University Press, Princeton, 1963.

dirilmesini amaçlamaktadır. İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ve Sofya'daki Osmanlı Arşivi'nde bulunan çok sayıda belge, bu araştırmanın temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Eyaletin ekonomik dinamiklerini ayrıntılı gösterecek çok sayıda "temettuat defterleri" bulunmasına karşın Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve Midhat Paşa'nın faaliyetlerini ve yaptığı reformları direkt ilgilendiren çok sayıdaki evrakı kullanmaktayım. Araştırmacılar için büyük önem taşıyan bu evraklar, *İrade Dâhiliye*, *İrade Hariciye* ve *İrade Meclis-i Vala* gibi kategorize edilmiş olan iradelerden oluşmaktadır. Bu kaynaklara ek olarak Midhat Paşa tarafından kurulmuş olan ilk vilayet gazetesi *Tuna*, salnâmeler ve Paşa'nın kendi hatıratı da İngilizce, Türkçe, Bulgarca ve Rusça yayınlanmış ikinci el kaynaklarla beraber çalışmamızda kullanılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA BALKANLAR

1- Tanzimat-ı Hayriye ve Balkanlar'da Algılanışı

III. Selim tarafından 18. yüzyılın sonlarında gerçekleştirilen reform çabaları, imparatorluğu modernize etmeyi amaçlamasına rağmen daha sonra gelen sultanlar tarafından gerçekleştirilecek olan reformlara zemin hazırlamaktan öteye gidemedi. III. Selim'in başarısızlığı; muhafazakâr bürokratlar, iktidarda olan dinî gruplar ve kendi güçlerini tehdit eden reformlara güçlü bir şekilde karşı duran yeniçerilerin direnişinden kaynaklamıştı. Bundan dolayı 1807'de bir yeniçeri ayaklanması, III. Selim'i tahtan indirdi ve onun Nizam-ı Cedid ordusuna da son verdi. II. Mahmut, hanedanın hayatta kalan tek veliahtı olarak tahta geçti. Saltanatının ilk yıllarında III. Selim'in yaşadığı sorunların aynalarıyla karşılaştığı için gerçekleştirmek istediği yenilikleri yapacak güçte değildi. Gerçek reformları yapmak yerine, 10 Temmuz 1826 tarihinde yeniçerilerin ortadan kaldırılmasına kadar onların planlarını yapmak, yeni nesil bürokratlar yetiştirmek ve onları kilit makamlara yerleştirmekle yetinmek zorunda kaldı.⁸

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (Vaka-yı Hayriye), imparatorluğun modernizasyonu için gerekli reformların gerçekleştirilmesinin önünü açtı. Sultan, yeni bir ordu, orduya para sağlayacak daha etkin bir vergi sistemi ve daha verimli bir vergi sistemi için lazım gelen modern bir bürokrasiyi merkezde ve eyaletlerde kurmaya yoğunlaştı.⁹ Diğer taraftan II. Mahmut döneminde kapsamlı bir reform fermanı olan Tanzimat-ı Hayriye de hazırlandı. Ancak Sultan'ın 30 Haziran 1839'daki vefatından önce ilan edilemedi. Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da bilinen bu ferman, önde gelen reformcu ve dönemin dışişleri bakanı Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlandı ve 3 Kasım 1839 tarihinde Sultan Abdülmecit adına ilan edildi. Bu ferman, Osmanlı İmparatorluğu'nun mo-

8 Stanford J. Shaw, *From Empire to Republic*, C. 1., TTK, Ankara, 2000, s. 19.

9 Eric J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, I. B. Tauris & Co Ltd., London, 1997, s. 41.

dernleşme sürecinde bir dönüm noktası teşkil etti. Ferman, dört temel konu üzerine önemli vaatler içermektedir: Padişahın, tebaasının canını, namusunu ve malını güvence altına alması; iltizam sisteminin yerini alacak yeni bir vergilendirme sistemi; aske-re almada düzenlemeler; padişahın bütün tebaası arasında eşitlik. Bundan dolayı Osmanlı tarihinde "Tanzimat dönemi" olarak anılan yeni bir devir başlamıştı.

Gülhane Hattı'nın sunduğu reformlar, imparatorluk içerisindeki her sosyal sınıf tarafından farklı algılandı. Reaya, Tanzimat'ın özellikle vergilendirmede vaat ettiği eşitlik, vergilerin mal varlığına orantılı ve adil olacağı ilkesiyle büyük beklentilere girmişti. Ayrıca Sultan, toprak ağalarına (gospodar) angaryanın kaldırılmasını ve ağır iş yükünden muzdarip olan reayanın yükünün hafifletilmesini de emretmişti. Fakat ayrıcalıklı Müslim ve gayrimüslim gruplar, toprak ağaları ve "çorbacı" veya "kocabaşı" denilen Hıristiyan liderler, imtiyazlarını kaybetme ve yüksek vergiler ödeme taraftarı değildi. Bu gruplar, şarap ve rakıya konulan yüksek vergilerden şikâyetçi oldular. Daha sonra köylüyü, bağlarında iş vermemek ve onların yetiştirdiği üzümü satın almamakla tehdit ettiler. Bu sebeple hem ayanlar, toprak ağaları ve çorbacılar hem de reaya, yeni konulan vergilere karşı durdular.¹⁰

Buna ek olarak dinî cemaatlerin liderleri, Osmanlı yönetimine karşı gerçekleşen milliyetçi hareketlere şiddetle karşı çıkmışlardı çünkü kendi cemaat üyeleri üzerindeki otoriteleri, merkezî yönetim tarafından sağlanmaktaydı. Osmanlı'daki millet sistemi, bütün Müslim ve gayrimüslim cemaatlere din, eğitim, evlilik, boşanma ve miras gibi konularda kendi kendini düzenleme yetkisi vermekteydi. Fakat Tanzimat'ın, "millet" sistemini demokratikleştirmeye yönelik teşebbüs ettiği reformlar sonucu bu dinî liderler, otoritelerini kaybetmeye başladılar. Bu durumda onlar da

10 Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler," *Belleten*, C. 28., S. 112., Ekim 1964, s. 6-2.

milli hareketleri ve ayaklanmaları desteklemeye başlamış, hatta kendi cemaatlerini Osmanlı yönetimine karşı isyana teşvik eder olmuşlardı.¹¹

Sonuç olarak Tanzimat reformları, gayrimüslim tebaaya verilen haklar nedeniyle Müslümanları hayal kırıklığına uğratmıştı. Bazı yüksek rütbeli dinî memurlar, ulema, ayanlar ve hatta otoritesini ve ayrıcalıklarını kaybetmiş valiler, Müslüman halkı reformlara karşı kıskırtmışlardı. Bu durum, reformlardan büyük beklentilere kapılan gayrimüslim azınlıklar arasında hoşnutsuzluğa ve milliyetçiliğin yükselmesine neden olmuştur.¹²

2- 19. Yüzyılda Bulgarların Millî Uyanışı

İlber Ortaylı'nın, "Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzun yüzyılı" olarak tanımladığı 19. yüzyıl, bütün Balkanlar'da millî bilincin yükselişine şahit olmuştur. Millî fikirler, yarımadanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Bulgaristan'da da yayılmaya başlamıştı. Ancak Bulgarlar, sadece millî egemenlikleri için değil, Rum Patrikhanesi'nden dinî bağımsızlıklarını kazanmak için de mücadele ediyorlardı. 18. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan Yunan milliyetçi politikaları, Bulgar millî varlığına temel tehlike teşkil etmişti. Osmanlı yönetimi tarafından Patrik'e verilen dinî ve siyasî otorite, imparatorluk içerisinde Yunanlılara ayrıcalıklı bir pozisyon sağlamış ve Yunanlıları, padişahın Hristiyan tebaası arasında etkin bir konuma getirmiştir. Bu otorite sayesinde 1767'de Rum Patrikhanesi, Bulgar Hristiyanlarını dinî ve kültürel bakımdan temsil eden son kiliseyi, Ohrid Bulgar Ortodoks Kilisesi'ni kaldırmıştır. Ondan sonra, 1800'de İstanbul'da bulunan Patrik, Bulgar dinî okullarını kapatmış ve Yunanca'yı imparatorluk içindeki bütün Ortodoks kiliselerinin tek dili olarak ilan et-

11 Stanford J. Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4., İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1005.

12 Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler," s. 624.

mişti. Ayrıca dinî kitapların Yunanca dışındaki diğer dillerde yayınlanmasını da yasaklamış ve bu süreç, Bulgarca yapılan dinî törenlerin yasaklanması, Slav kitaplarının yakılması ve bu kitapların, Yunancalarıyla değiştirilmesi gibi daha katı uygulamalarla devam etmiştir.¹³ Böylece Bulgarları Rumlaştıran ruhban sınıfı, Bulgar dili ve kültürel geleneklerini baskı altında tutmak ve Osmanlı dönemi boyunca Bulgarları karakterize eden tarihsel bir hafıza kaybına yol açmakla suçlanmıştır.¹⁴ Bu durum, Bulgarlar arasında Yunan karşıtı duyguların yükselmesine neden olmuştur. Aynı zamanda Yunan burjuvazisi, din ve kültürdeki Yunan hegemonyasına ek olarak köylerde ve dağlık kasabalarda yaşayan Bulgarların ticarî aktivitelerini kontrol etmekteydi. 19. yüzyıl boyunca kademeli olarak ortaya çıkan Bulgar burjuvazisi, Rumlaşma hatta onun içine karışma eğilimindeydi.¹⁵ Bundan dolayı Bulgar milliyetçiliği, ilk olarak Yunan hegemonyasına karşı bir reaksiyon olarak ortaya çıkmıştı.

Patrikhanenin Rumlaştırma politikasına maruz kalan tek millet Bulgarlar değildi. Bulgarlar başta olmak üzere diğer bütün Ortodokslar, bu durumdan etkilenmiş, dillerini ve kültürlerini baskı altına alan milliyetçi politikalara karşı mücadele etmişlerdi.¹⁶ Diğer taraftan 1856 yılında ilan edilen fermanla Ortodoks kilisesi de reformlardan nasibini almış ve bu kilisenin de yetkileri sınırlandırılmıştı. Bulgarlar başta olmak üzere her Balkan milleti, kendi millî kiliselerini kurmak istemekteydi. Bu durumda Rum Patrikhanesi'nin otoritesi Balkanlar'da azalmış, Rus İmpa-

13 Halil İncalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayınları, İstanbul, 1992, s. 18–19.

14 George G. Arnakis, "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism," *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century*, haz: Charles ve Barbara Jelavich, Archon Books, Hamden, içinde 1974, s. 136.

15 Nikolai Todorov, *The Balkan City, 1400–1900*, University of Washington Press, Seattle-London, 1983, s. 540.

16 İlber Ortaylı, "Balkanlarda Milliyetçilik," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4., İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1028.

ratorluğu Panslavist ideolojisiyle Balkanlar'da daha etkin olmaya başlamıştı.¹⁷

Midhat Paşa'nın Londra'da Mayıs 1878'de yayınladığı meşhur makalesinde bahsettiği gibi Rusya, Osmanlılara karşı "ittihad-ı İslav" denilen yeni silahını bulmuştu. Buna göre Rusya, okullarla beraber matbaaları ve onların yayınlarını etkili bir şekilde kullanarak Panslavist ideolojisini ve Bulgarlar arasında yeraltı ihtilal hareketlerini yaymaya başlamıştı.¹⁸ Tanzimat reformları sayesinde Balkanlar'daki Müslüman ve Hristiyan okullarının sayısı artmıştı. Bunlardan bazıları Osmanlı yönetimi tarafından açılmasına karşın büyük bir kısmı da özellikle Bulgarların ve diğer azınlıkların açtığı okullardı. Aynı zamanda Amerikalı misyonerler de yeni okullar açarak ve Bulgar dilinde kitaplar dağıtarak eğitime katkıda bulunuyorlardı. ¹⁹ Bu bakımdan yeni açılan okulların, Rusya'nın siyasi ve kültürel etkisinin ve bir ölçüde Amerikalı misyonerlerin kolejlerinin, hep beraber Bulgarlar arasında liberal-millî siyasi ideolojinin gelişmesine katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz.²⁰ İstanbul'daki Robert Koleji dâhil bütün Amerikan okulları, birçok Bulgar liderin yetiştirmesine yardım etmiş, İngilizce konuşan ülkelerle hayati bağlanmaların kurulacağı bir yol yaratmıştır.²¹ Bu arada Rusya; Sofya, Filibe,

17 Cevdet Küçük, "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4., İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1021-1022.

18 Midhat Paşa'nın Mayıs 1878'de Londra'da hazırladığı ünlü makale, İngilizce ve Fransızca kaleme alınmıştı. "La Turquie: son passé, son présent, son avenir," *La Revue Scientifique*, 2e série 7, no. 49, 8 June 1878, s. 1149-1154; "The Past, Present and Future of Turkey," *The Nineteenth Century* 3, no. 16, June 1878, s. 981-993. Daha sonra Türkçe'ye çevrilmişti. "Türkiye'nin Mazisi ve İstikbali," Ahmet Refik, Tab'ı ve Naşiri Kitabhane-i İslam ve Askeri, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul, 1326 (1908-1909), s. 14-17.

19 Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria*, TTK, Ankara, 1998, s. 42.

20 Charles ve Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States 1804-1920*, University of Washington Press, Seattle-London, 1986, s. 136.

21 Marin V. Pundeff, "Bulgarian Nationalism," *Nationalism in Eastern Europe*, haz: Peter F. Sugar ve Ivo John Lederer, University of Washington Press, Seattle-London, içinde 1994, s. 107.

Ruşuk ve Varna gibi merkezî yerlerde konsolosluklar açmış ve buralara insanları, Osmanlı yönetimine karşı organize edecek Panslavist konsoloslar atamıştı.²²

Balkanlar'da yükselen milliyetçilik ve hoşnutsuzluk, Rusya'nın propagandası ve cesaret vermesiyle 1850'lerde Vidin, Niş ve Tırnova gibi önemli yerlerde millî ayaklanmalara sebep oldu. Bu şekilde Bulgar millî hareketi, hem ideolojik gelişme hem de organizasyon olarak 1860'larda doruk noktasına ulaştı. 1862'de merkezî Bükreş'te olan Bulgar İhtilal Komitesi kuruldu.²³ Yönetimdeki Tanzimat devlet adamlarının buna tepkisi ise zamana ve modernleşmeye ayak uydurmaya çalışan yaşlı bir imparatorluktaki yeni zihniyeti temsil eden bir Osmanlı valisi olarak Midhat Paşa'yı, 1861'de Niş valiliğine ve daha sonra 1864'te Tuna valiliğine atamak oldu.²⁴

Tuna vilâyetindeki dört yıllık valiliği boyunca Midhat Paşa, ayrılıkçı hareketlere ve Rusya'nın Panslavist politikalarına karşı başarılı bir şekilde mücadele göstermişti. Bundan başka "Osmanlılık" ideolojisi altında, gayrimüslim nüfusu Müslümanlarla birleştirmeye yönelik birçok reformlar gerçekleştirdi. Kaybedilen topraklardan gelen muhacirler ise durumu, yerel yönetimler için daha da problematik bir hale getirmişti. Bu arada İstanbul'da bulunan Rus büyükelçi Kont N.P. İgnatiev, Midhat Paşa'nın politikalarının direkt olarak Rus Panslavist politikalarını hedef almasından korkarak onun Tuna vilâyetinden geri çağırılması için mücadeleler vermiş ve padişaha baskı yapmıştır.²⁵ 1868 yılında Midhat Paşa'nın görevinden alınmasından son-

22 Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 42.

23 M. Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi* (1850–1875), TTK, Ankara, 1992, s. 182.

24 İlber Ortaylı, "Midhat Paşa'nın Vilâyet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri: Bildiriler Tartışmaları Edirne: 8–10 Mayıs 1984*, TTK, Ankara, 1986, s. 227–228.

25 Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılâp*, haz: Tahir Galip Seratlı, Selis Kitaplar, İstanbul, 2004, s. 123.

ra Bulgar millî organizasyonları tekrar güç kazandı ve Bulgarların, Osmanlı yönetimine ve Rum Patrikanesi'ne karşı mücadelesi hızlandı. Bu organizasyonların 1868 yılından sonraki en büyük başarılarından birisi de Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin, 11 Mart 1870 tarihindeki bir fermanla tanınması olmuştur. Buna göre Bulgar Millî Kilisesi, Bulgar cemaatinin dinî işleriyle bağımsız olarak ilgilenecekti.²⁶ Millî kilisenin tekrar tesisi, Bulgar millî hareketine yeni bir güç kazandırmıştı.

Dinî bağımsızlıklarını kazanan Bulgarlar, millî bağımsızlıklarını kazanmak için savaşıma, 1875 ve 1876 yılında yapılan iki güçlü ihtilal teşebbüsüyle devam etmiştir. Osmanlı yönetimine karşı gerçekleşen bu ayaklanmalar, 1875 yılındaki Bosna-Hersek ayaklanmasının bir devamı olarak düşünülebilir. Bu, Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun feci yenilgisiyle sonuçlanan 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşıyla sonuçlanan bir dönüm noktasıdır.²⁷

Bu isyanlar, merkezi güce karşı ihtilal hareketi olarak tamamen başarısız olmasına rağmen Rusya'nın duruma müdahale etmek ve Avrupa güçlerini ikna ederek Balkan milletlerinin geleceğini görüşmek üzere uluslararası bir konferans düzenlemek için ihtiyaç duyduğu bir ortamı oluşturmıştı (Eylül 1876). Konferans devam ederken Midhat Paşa sadrazam olarak atanmış ve atandıktan dört gün sonra onun gayreti sonucu ilk Osmanlı anayasası, 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmişti. Bunun, Osmanlı yönetimi ile Balkan milletleri için otonomi veya bağımsız devletlerin kurulması üzerine ısrar eden düvel-i muazzama arasındaki gerilimi azaltacağı tahmin ediliyordu.

Anayasanın diğer önemli bir amacı ise Midhat Paşa'nın sadece kabul edilemez taleplerde bulunan Rusya'ya karşı değil, anayasal rejim taraftarı olmayan II. Abdülhamit'e karşı da İngiltere'nin desteğini sağlamak istemesiydi. Fakat anayasanın ilanından bek-

26 M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 220-221.

27 Mithat Aydın, *Balkanlar'da İsyan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 146.

lenen kazanımlar, İngiliz temsilci Lord Salisbury'nin Rus sempatisi nedeniyle sağlanamamıştı.²⁸ Sonuç olarak Avrupa güçleri, Osmanlı İmparatorluğu'na konferansta alınan kararları içeren bir ultimatoma verdi. Buna göre Bosna ve Hersek ayrılacak ve bunlara otonomi verilecek ve bu bölgeler, kendi askerî gücüne sahip olacaktı. Bulgaristan, doğu ve batı olarak ikiye bölünerek otonomi kazanacak ve Hristiyan valiler tarafından yönetilecekti. Ayrıca direkt olarak Bulgaristan'daki reformları ve yeni idareyi denetlemek üzere Avrupa güçlerinin temsilcilerinden oluşan bir komisyon Bulgaristan'da kurulacaktı ve 500 Belçikalı asker, bu komisyonu korumakla görevlendirilecekti. Bundan başka Osmanlı Devleti, sınırları genişletilecek olan Sırbistan ve Karadağ'dan askerî gücünü çekmek zorunda kalacaktı.²⁹

Osmanlı hükümeti tarafından bu kesin uyarıya verilecek yanıt, Midhat Paşa tarafından belirlendi ve parlamentoya sunuldu. Midhat Paşa, konferansta alınan kararları kabul etme taraftarı değildi. Mecliste yaptığı meşhur konuşmasında ultimatoma ayırtılarını anlattı ve taleplerin, Osmanlı yönetimi için kabul edilemez olduğuna işaret etti. Taleplerin reddinin, Rusya'yla muhtemel bir savaşa neden olacağını biliyordu ama ona göre Rusya'yla savaşmak, imparatorluk için çok daha onurlu bir tavır olacaktı.³⁰ Farklı bölgelerden ve dinî cemaatlerden gelen 237 üyeden oluşan parlamento, konuyu görüştü ve yapılan dayatmaları reddetti. Bunun üzerine Avrupa güçlerinin temsilcileri, manalı bir şekilde İstanbul'u terk etti. Daha sonra Londra'da yeni bir konferans organize ettilerse de 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na neden ola-

28 Mithat Aydın, "Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25., S. 39., Ankara, Mart 2006, s. 110.

29 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)*, TTK, Ankara, 2003, s. 513.

30 Mecliste yaptığı konuşmanın tam metni için bkz. *Midhat Paşa'nın Hatıraları: 1, Hayatım İbret Olsun [Tavsira-i İbret]*, haz: Osman Selim Kocahanoglu, Temel Yayınları, İstanbul, 1997, s. 288–295.

cak sorunlar çözülemedi. Bu savaş sonunda ise Osmanlılar, imparatorluk topraklarının üçte birini ve nüfusunun yüzde yirminin üzerindeki kısmını kaybetti.

3- Midhat Paşa'nın Niş Vilâyeti Valiliğinden Önceki Hayatı ve Kariyeri

İstanbul ve Sofya'daki çok sayıdaki belgelerle beraber Midhat Paşa'nın hatıratı, araştırmacılara Paşa ve dönemi hakkında bilgi sağlayan temel kaynaktır. Bu hatırat, *Tabsıra-i İbret* ve *Mirat-ı Hayret* olmak üzere iki ciltten oluşmaktadır.³¹ Bunlar, sadece Midhat Paşa'nın kişisel hayatını ve deneyimlerini değil, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl siyasî, sosyal ve ekonomik tarihinin bir özetini de sunmaktadır. Bunlara ek olarak Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Mithat da babasının hayat hikâyesini anlatan bir kitap yazmıştır.³²

Midhat Paşa'nın hayatı dört temel döneme ayrılabilir; memuriyeti, siyasî reformları, sürgün ve yargılanması. 1822 yılının Ekim ayında İstanbul'da doğan Midhat Paşa'nın babası, Rusçuk'un yerlilerinden Hacı Ali Efendizade'di. Midhat'ın gerçek ismi Ahmet Şefik'tir ancak 10 yaşında Kur'an'ı ezberledikten sonra Hafız Şefik diye anılmaya başlamıştır. Öğrenim hayatına mahalle mekteplerinde başlamıştı. 1833 yılında babasının Vidin'e naip olarak atanması nedeniyle ailesiyle beraber o da oraya taşınmıştı. Bir yıl sonra

31 Türkçe transkripsiyonları için bkz. *Midhat Paşa'nın Hatıraları: 1, Hayatım İbret Olsun [Tabsıra-i İbret]*, haz: Osman Selim Kocahanoglu, Temel Yayınları, İstanbul, 1997; *Midhat Paşa'nın Hatıraları: 2, Yıldız Malikemesi ve Taif Zindanı (Mir'at-ı Hayret)*, haz: Osman Selim Kocahanoglu, Temel Yayınları, İstanbul, 1997.

32 Ali Haydar Mithat, *Midhat Paşa: Hayat-ı Siyasiyesi, Hidemat, Menfa Hayatı*, Hilal Matbaası, İstanbul, 1909 / [1325]. İngilizce ve Fransızca çevirileri için bkz. Ali Haydar Mithat, *The Life of Midhat Pasha: A Record of His Services, Political Reforms, Banishment and Judicial Murder*, John Murray, Albemarle Street W., London, 1903; Ali Haydar Mithat, *Midhat-Pacha; Sa Vie, Son Oeuvre. Par Son Fils*, Stock, Paris, 1908.

İstanbul'a döndüler ve Midhat, Akif Paşa aracılığıyla Divan-ı Hümayun kaleminde çalışmaya başladı. Buradaki başarısından dolayı kendisine, daha sonra da hep böyle anılacağı "Midhat" mahlası verildi. Bundan kısa bir süre sonra babası, Tuna bölgesindeki temel kasabalardan birisi olan Lofça'ya naip olarak atandığı için iş yerinden ayrılmak zorunda kaldı. 1836 yılında İstanbul'a döndü ve eyaletlerde yüksek rütbeli görevlere atandığı Sadaret Mektubi Kalemi'nde işe başladı. Şam'da iki buçuk yıl tahrirat kâtibi yardımcısı olarak görev yaptı ve daha sonra kısa bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Konya'ya, Bekir Sami Paşa'nın divan kâtibi olarak atandı. Bunu müteakip aynı rütbeyle Kastamonu'da görevlendirildikten sonra İstanbul'a döndü. 1848 yılında Meclis-i Vala başkanı Rıfat Paşa'nın himmetiyle bu meclisin mazbata kalemine atandı. Kısa bir süre sonra bu kurumun en yüksek makamı olan baş halifelîğe yükseldi.³³

Midhat Paşa, çeşitli bürokratik aşamalardan geçtikten sonra kariyeri üzerine büyük etkisi olan iki önemli görev için seçildi. O zamanda hükümet ile Halep ve Şam gümrükleri mütezimleri olan Cezayiroğlu Mıgırdıç ve Sarraf Misak arasında vergi borcu hususunda sorunlar yaşanmaktaydı. Midhat ise bu gümrük sorununu hükümet lehine sonuçlandırmak üzere müfettiş olarak oraya gönderilmişti. İkinci görevi ise Arabistan Ordusu Müşiri Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın teftiş edilmesi idi. Genç müfettiş, her iki görevi de başarıyla tamamlamıştı. Gümrüklerden çok miktarda para, Osmanlı hazinesine kazandırılmış ve Midhat'ın raporu sonucu Kıbrıslı Mehmet Paşa görevinden uzaklaştırılmıştı. Dönemin sadrazamı Reşid Paşa, Midhat'ın başarısını takdir etmiş ve Meclis-i Vala toplantılarına kâtip olarak atamıştı. Bu görevi Reşid, Ali, Rıfat ve Rüştü Paşaların sadareti dönemimde devam

33 Ali Haydar Mithat, *The Life of Midhat Pasha: A Record of His Services, Political Reforms, Banishment and Judicial Murder*, s. 32; *Tabsıra-i İbret*, s. 19-21.

etmişti.³⁴ 1854 yılında Şekip Paşa'nın Meclis-i Vala başkanlığı yaptığı zaman Meclis-i Vala yazı işleri, Rumeli ve Anadolu olarak ikiye ayrılmış ve Midhat da Anadolu ikinci kâtipliğine atanmıştı.³⁵

Büyük imparatorluğun diğer tarafında, 1853 yılının sonuna doğru Ruslar ile Osmanlılar arasında Kırım Savaşı patlak verdi. Rusya, Eflak ve Moldova'yı işgal ettikten hemen sonra Niş'te bazı eşkiya gruplarını organize ederek Bulgarları Osmanlı yönetimine karşı savaşılmaya tahrik ediyordu. Bundan sonra yerel Hristiyanların hareketi, iyi organize edilmiş bir isyana dönmüştü.³⁶

Bu arada Midhat Paşa'nın raporu sonucu Suriye ordular komutanlığından alınan Kıbrıslı Mehmet Paşa, 1854 yılında sadrazam oldu. Daha sonra Midhat Paşa'yı Balkanlar'a, bu bölgede güvenliği sağlama göreviyle atamıştı. Bu şekilde Midhat Paşa'nın, böyle sorunlu bir bölgede başarısız olacağını düşünmüştü. Fakat Midhat Paşa, olaylarda aktif rol oynamış, 284 kişiyi tutuklatarak bu sıkıntılı bölgeyi kontrol altına almış, bu kişilerden dördü yargılanmalarından sonra idam edilmişti. İsyanın bastırılmasından sonra Midhat Paşa, Balkanlar'ın tamamında sorunların çözülmesi için alınması gereken önlemlere dair bir rapor hazırlamıştı. Raporda vurguladığı nokta ise yarımada'daki her vilâyette güvenliği tesis etmek için tam yetkili bir "meclis-i muvakkat"ın kurulmasıydı. Midhat, bu raporu hükümetin onayı için yolladı. O sırada Reşid ve Ali Paşalar, eyalet yönetiminde yapılması öngörülen düzenlemeleri hazırlamaktadırlar. Midhat'ın planı kabul edilmesine rağmen, devam eden Kırım Savaşı ve hükümet sorunları nedeniyle bu yeniliğin hayata geçirilmesi, 1864 yılına kadar ertelenmişti.³⁷

Midhat Paşa, Balkanlar'daki görevini tamamladıktan sonra 1855

34 A.g.e., s. 32-33.

35 Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, haz: Prof. Cavid Baysun, TTK, Ankara, 1991, s. 104. Meclis-i Vala hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868)*, TTK, Ankara, 1996.

36 M. Hüdai Şentürk, a.g.e., s. 115-119.

37 *Tabsıra-i İbret*, s. 23-24.

yılında korkunç bir depremin yaşandığı Bursa'ya tayin edilir. Görevi, depremzedelere yardım etmek ve yardım kampanyası organize etmektir. Şehrin kısa bir süre içerisinde tekrar inşası için büyük bir çaba göstermiştir. Daha sonra 1856 yılında merkezî yönetime karşı isyan hareketlerinin gerçekleştiği bölgeleri teftiş etmek üzere Tuna boyunda Vidin ve Silistre'ye gitmiştir. Daha önce Suriye'de yaptığı gibi Vidin Valisi Muammer Paşa ve Silistre Valisi Mirza Sait Paşa hakkında bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor neticesinde her iki paşa da görevinden alınmıştır ancak bu paşalar, Midhat Paşa'nın raporunu Sultan Abdülmecit'e şikâyet ederler. Bundan dolayı sultanın emriyle diğer bir müfettiş, Fahreddin Efendi, bu vilâyetlere aynı görevle tayin edilir fakat o da aynı raporu hükümete sunar ve sonuç değişmez. Bu sırada Reşid Paşa vefat eder ve Ali Paşa sadrazamlığa yükselir. Bütün bu olaylardan sonra Midhat Paşa, Ali Paşa'nın izniyle altı aylığına, bilgisini ve görgüsünü arttırmak üzere Avrupa'ya seyahat etmeye karar verir. Bu kısa süre içerisinde Paris, Londra, Viyana ve Brüksel'de bulunur ve değerli bilgiler edinir. Daha sonra İstanbul'a döner ve Meclis-i Vala baş sekreterliğine atanır.³⁸

Aynı zamanda Kıbrıslı Mehmet Paşa, tekrar sadrazamlığa gelir ve kısa bir süre sonra Balkanlar'a, özellikle Rusçuk, Niş ve Vidin'e teftiş gezisine çıkar. 19. yüzyıl ortalarında Balkanlar'da yayılan toprak yönetim sistemi olan gospodarlık rejimine bağlı olarak bu bölgelerde hoşnutsuzluk hızla artmaktadır. Bu sistemde köylü, sadece devlete vergi ödemiyor, aynı zamanda toprak ağalarına vergi ödeyip onların çiftliklerinde angarya iş yapmak zorunda kalıyordu. Bu durum, Rusya'nın Balkanlar'daki artan nüfuzuyla beraber Osmanlı yönetimi için hem içerde hem uluslararası arenada ciddi sorunlar yaratmaktaydı. Teftiş gezisi sonucu Kıbrıslı Mehmet Paşa, ekonomik ve idarî sorunların, isyanlarda ve Bulgarlar arasındaki yerel ihtilal hareketlerinde, Rusya'nın etkisine eşdeğer bir etkisi olduğunu fark etmişti. Sırbistan'daki milliyet-

38 A.g.e., s. 23–24.

çi hareketler de Bulgar milliyetçiliğini etkiliyordu. Bunlara ek olarak, kaybedilen topraklardan gelen ve sayıları gittikçe artan Müslüman muhacirler ve Bulgar Milli Kilisesi'nin kurulmasıyla ilgili problemler, Osmanlı Balkanları'ndaki sorunların diğer kısmını oluşturmaktaydı.³⁹ Bu sebeple Kıbrıslı Mehmet Paşa, Midhat Paşa'yı Balkanlar'da daha önce tamamlamış olduğu görevlerdeki başarılarından dolayı 1861 yılında Niş valiliğine atamıştı. Bu şekilde Midhat, kâtiplikten vezir rütbesiyle Osmanlı idari sınıfına yükselmiştir.⁴⁰ Bundan sonra Osmanlı yönetimindeki statüsünü gösteren "paşa" sıfatıyla anılacaktır.

4- Midhat Paşa'nın Niş Valiliği (1861–1864)

Midhat Paşa, 4 Şubat 1861 tarihinde Niş valiliğine atanmasına rağmen 20 Aralık 1861 tarihinde bölgeye varmıştır. Bu süre zarfında Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın görevlendirdiği ve Niş'in eski valisi Osman Paşa vekâleten valiliğe devam etmişti.⁴¹ Midhat Paşa, vilâyeti pasifize etmek için silahlı güç kullanma taraftarı değildi. Onun yerine, sorunların çözümünde yerel halkla birlikte hareket edip onların güvenini kazanmak istiyordu. Bundan dolayı, bölgeye varışından hemen sonra bölgenin ileri gelenlerini davet etmiş ve eyaletteki kargaşanın ve göçün sebeplerini belirlemek için şikâyetlerini dinlemişti. Bunun sonucunda şu sorunlara işaret etmiştir: Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki gerginlikten kaynaklanan güven eksikliği, can ve mal güvenliğini tehdit eden önlenmesi güç eşkıyalık, adil ve eşit değerlendirilmemiş ağır vergi yükü, çiftçilerin gospodarlardan almış olduğu yüksek borçlar ve market bulmayı zorlaştıran yol, köprü ve diğer nakli-

39 Yonca Köksal ve Davut Er, "Tanzimat Döneminde Bulgaristan: Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi," *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu 11-13 Mayıs 2005*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, Eskişehir, 2005, s. 371-372.

40 Cevdet Paşa, *Tezakir 13–20*, s. 104; *Tabsıra-i İbret*, s. 29–30.

41 BOA, A.MKT.UM, Dosya no: 453, Gömlek no: 48.

yat imkânlarının eksikliği. Ayrıca Midhat Paşa, özellikle Sırbistan sınırındaki askerlerin reayaya zulmettiğine de dikkat çekmiştir.⁴²

Paşa'nın bundan sonraki adımı ise bu sorunlara karşı önlem almak olmuştur ve önceliği, güvenlik problemine vermiştir. İlk olarak halktan yasadışı vergiler toplayan ve görevini kötüye kullanan yüksek rütbeli askerlerin yerlerini değiştirdi. Diğer taraftan bu askerler, maaşlarının düşük olmasından şikâyetçi oldukları için vilâyet bütçesi el verdiğince onların maaşlarını yükseltti. Daha sonra köylerdeki askerlerin kışlalara çekilmesini emredip onların, yerel halk arasında yaşamasını yasaklamıştı. Vilâyette yeni bir kışla, sınır boylarında ise orada görevli askerlere düzenli konaklama, yemek ve teçhizat sağlamak üzere nöbet noktaları inşa edilmişti.⁴³ Bunun yanı sıra Midhat Paşa, mevcut kışlaların da tamir edilmesini emretmişti.⁴⁴ Bu düzenlemeler sayesinde vilâyetteki nizamî ve gayr-ı nizamî askerlerin halka baskısı azaltılmış, Sırbistan sınırının gözetleme kuleleriyle donatılması, huzursuzluk yaratan ve huzursuzluğu destekleyen silahlı Sırp eşkıyalarının akınlarını engellemişti. Böylece Sırbistan'a göç edenler, eski yerleşim yerlerine dönmeye başlamıştı.⁴⁵

Aynı zamanda, merkezden ek askerî güç talep edilmeden eşkıyaya karşı kapsamlı bir operasyon başlatılmıştı. Bu harekât boyunca yakalanan eşkıyalar, idam cezası dâhil olmak üzere caydırıcı cezalara çarptırılmışlardı.⁴⁶ Ayrıca kötü durumda olan eski hapisanenin yerine yenisi inşa edilmişti.⁴⁷ Bu etkili mücadeleyle eş-

42 Bekir Koç, *Midhat Paşa 1822–1884*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002, s. 15.

43 BOA. I.MVL. no: 21461; 24519.

44 BOA. I.MVL. no: 21115.

45 Ali Haydar Mithat, *The Life of Midhat Pasha: A Record of His Services, Political Reforms, Banishment and Judicial Murder*, s. 36.

46 Bekir Koç, *a.g.e.*, s. 16.

47 Nejat Göyünç, "Midhat Paşa'nın Niş Valiliği Hakkında Notlar ve Belgeler," *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12., İstanbul, 1982, s. 286.

kıyalar, kısa bir süre içerisinde tamamen etkisiz hale getirilmişti.

Güvenlik sorununu çözdükten sonra Paşa, halkın yol ve köprü eksikliğine bağlı olarak ürünlerini satmak için pazar bulmakta zorlandığını görerek nakliyat ve ulaşımındaki sorunlarla ilgilenmişti. Bu sebeple eyalet içerisinde geniş çaplı bir ulaşım ağı yaratmak için bir proje başlattı. Farklı yönlerde çok sayıda şose yolları inşa edildi. Bunlardan birincisi, ana yol olarak düşünülen Niş-Sofya-Pazarcık istikametinde yapıldı. Daha sonra Niş-Kumanovo ve Sofya-Doniçe-Selanik istikametindeki yollar tamir edilmiş, Morava nehri üzerine üç büyük, diğer nehirler üzerine ise birçok küçük köprü yapılmıştı.⁴⁸ Diğer taraftan yeni inşa edilen bu güzergâhların güvenliğini sağlamak ve vergi toplama işini daha verimli hale getirmek amacıyla karakollar kurulmuştu.⁴⁹ Yolların ve köprülerin inşa edilmesi, insanlara eyalet içerisinde iyi bir ulaşım ağı sağladı. Böylece Tuna nehri boyunca uzanan ticaret yolları, bu yeni istikametlere yöneldi. Daha önce İstanbul ve Avrupa'dan gelen malların eyalet içerisinde dağıtımı, yolların eksikliğinden dolayı Sırbistan üzerinde yapılıyordu. Ama şimdi bu hat yerine eyaletin daha iç kesiminden Çorben yolu kullanılmaya başlanmıştı. Bunların yanı sıra ulaşımı desteklemek ve eyaletteki ekonomik canlılığı artırmak üzere bir de araba fabrikası kurulmuştu.⁵⁰

Tuna vilâyetindeki diğer önemli bir sorun ise kaybedilen topraklardan gelen muhacirlerin iskânı meselesidir. İki bin göçmen, Belgrad'dan Niş'e gelmiş, gönüllülerin evlerine ve şehirdeki boş yapılara yerleştirilmişti. Göçmenlere yardım etmek için bir yardım kampanyası düzenlenmiş, bu sayede onlar için yeni yerleşim birimleri inşa edilmişti.⁵¹ O yıllarda anavatanla-

48 BOA. I.MVL. no: 21874.

49 BOA. I.MVL. no: 22455.

50 *Tabsıra-i İbret*, s. 33.

51 BOA. A.MKT.MHM. no: 247/50; Bekir Koç, *a.g.e.*, s. 17-18.

rından sürgün edilen birçok Çerkez ve Tatar göçmen, Osmanlı topraklarına gelmişti. Rusya ise Osmanlı hükümetinin asıl planının, bu muhacirleri Tuna vilâyetine iskân ederek Bulgarların yerine geçirmek olduğunu iddia etmiş ve bu iddiayla Bulgarları tahrik etmişti. Bu kışkırtmalardan etkilenen 20.000 Bulgar, Vidin bölgesinden Rusya'ya göç etmiş, bir süre sonra oradaki iklim koşulları ve ekonomik zorluklara bağlı olarak memleketlerine dönmek istemişlerdi. İlk aşamada 137 kişiden oluşan 24 aile, Vidin'e dönmüş ve bu kişiler, Ruslar tarafından Müslümanlara karşı yayılan kötü fikirleri ve propagandaları önlemek maksadıyla müftü ve bölgenin ileri gelenleri tarafından iyi bir şekilde karşılanmışlardı.⁵² Bu insanlar, göç sırasında bütün para ve mallarını harcadıkları için Osmanlı hükümeti tarafından kendilerine tahsis edilen vapurla memleketlerine gelmiş ve dönüşlerine müteakip daha önce sahip oldukları tarım arazileri, öküz ve ziraî aletler kendilerine iade edilmişti.⁵³

(Midhat Paşa, çiftçilerin gopodarlara olan borçlarıyla da ilgilenmişti. Çiftçilerin yüksek faizle aldıkları önemli miktardaki borçlar, devlete vermek zorunda oldukları vergilerle beraber geri ödemeye güçlerinin yetmeyeceği ağır bir yük haline gelmişti. Bu durumda Paşa, önce ağır vergileri kaldırıp vergi yüklerini hafifletti. Daha sonra ise modern Türkiye'nin Ziraat Bankası'nın da temelini oluşturacak olan Menafî-i Umumiye sandıklarını kurmuştur. Bunlardan ilki, Şehirköy'de 1863 yılında faaliyete geçmiştir.) Bu sandık, Osmanlı tarihinde çiftçilere kredi sağlayan ve tarımı destekleyen ilk kurum olmuştur. Daha önce tarıma açılmamış ancak tarım yapmaya elverişli olan araziler kullanılarak bu sandıklar finanse edilmişti. Bu toprakların gelirleri, kurum adına toplanıp Müslüman-Hıristiyan ayrımı yapılmaksızın çiftçilere düşük faizli kredi olarak tahsis edilecekti.⁵⁴ Bu şekilde çiftçiler, gospo-

52 BOA, B.I. No.77.

53 BOA, B.I. no: 76; Midhat Paşa, "Türkiye'nin Mazisi ve İstikbali," s. 15.

54 Seçil Akgün, "Midhat Paşa'nın Kurduğu Memleket Sandıkları: Ziraat

darlara yüksek faiz ödemeksizin sermayeye sahip olacak, aralarında dayanışma ve işbirliği geliştirecekti.

Bütün bu düzenlemelerin yanı sıra Midhat Paşa, farklı dini ve etnik gruplar arasındaki gerginlikleri de azaltmak istemişti. Niş valiliğine atanmasından hemen sonra halkın, özellikle de gayrimüslimlerin problemlerini tespit etmek için bir hükümet meclisi kurmuştu. Bu meclis sayesinde gayrimüslim gruplar, şikâyetlerini yerel hükümete iletme fırsatı bulmuştu. Diğer taraftan Arnavutların yoğun olarak yaşadığı Prizren bölgesinde yüzyıllardır süren kan davası, yerel yönetimde büyük sorunlara neden oluyordu. Midhat Paşa ise bir meclis-i muvakkat kurup Arnavut liderleri, bölgenin eşrafını, dinî liderlerini ve yüksek rütbeli memurlarını davet etmiş, kan davası yerine para tayin edecek bir komisyon oluşturulması yoluyla bu sorunun çözülmesini sağlamıştır.⁵⁵

Paşa, eyalette düşük olan eğitim seviyesini yükseltmeye yönelik de büyük çabalar sarf etmişti. Aileleri, özellikle muhacir aileleri, çocuklarını okula göndermeye teşvik etmiş, sefalet içerisinde yaşayan fakir ve yetim çocukların eğitiminin de önemini anlamıştı. Bu doğrultuda dinî fark gözetmeksizin bu çocuklara ilkokul eğitimi verecek ve meslek öğretecek, ıslahhane tarzı özel okulların kurulması için bir proje başlatmıştı.⁵⁶ Böylece Müslüman, Hristiyan veya Yahudi fark etmeksizin yetim ve fakir çocukların, devlet kontrolü altında bir araya getirilmesi, korunması ve eğitilmesi planlanmıştı. Yani asıl amaç, farklı inançlara sahip gençler arasında sempati yaratmaktı. Midhat Paşa, bu okulların ilkinin 1860 yılında Niş'te inşa ettirdi. Tuna vilâyeti valiliğine atanmasından sonra Sofya ve Rusçuk'ta olmak üzere iki okul daha

Bankası'nın Kökeni," *Uluslararası Midhat Paşa Semineri: Bildiriler Tartışmalar Edirne: 8-10 Mayıs 1984*, TTK, Ankara, 1986, s. 189-191.

55 BOA. I.DH. no: 36825; Bekir Koç, "Midhat Paşa'nın Niş ve Tuna Vilâyetlerindeki Yenilikçi Valiliği," *Kebikeç*, S. 18., Ankara, 2004, s. 410-411; *Tabsıra-i İbret*, s. 38.

56 BOA. I.DH, no: 36231.

açıldı. Bu ıslahhaneler, yerel halkın bağışları ve devlet tarafından tahsis edilen bütçeyle desteklenmişti.⁵⁷

Sonuç olarak Midhat Paşa'nın Niş vilâyetindeki önemli başarılarına rağmen⁵⁸ Vidin ve Silistre vilâyetlerindeki sorunlar; Rusya'nın, konsolosları aracılığıyla devam ettirdiği sistematik müdahaleler ve yeraltı ihtilal hareketleri sonucu daha da kötüye gitmişti. Bundan dolayı Paşa, 1864 yılında merkeze çağırılmış, Niş, Vidin ve Silistre vilâyetlerinin bir yönetim altında birleştirilmesi sonucu oluşturulan Tuna vilâyetine vali olarak tayin edilmişti.

57 Osman Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1939, s. 524.

58 Midhat Paşa'nın Niş vilâyeti valiliğine dair raporu için bkz. BOA, A.MKT. MHM 274/ 37.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAZİ VE NÜFUS

1- Arazi ve Coğrafi Özellikler

Tuna vilâyeti; Rusçuk, Varna, Sofya, Vidin, Tulça, Tırnova ve Niş dâhil yedi bölgeden oluşmakta olan, Doğu Sırbistan'dan Karadeniz'e, Yunan adalarından Tuna nehrine kadar uzanan ve 91,624 km²'lik bir alanı kapsayan bir arazidir.¹ Modern Bulgaristan'ın 110,912 km² olan toprağıyla karşılaştırıldığında Tuna vilâyetinin oldukça büyük bir bölgeyi kapsadığı açıktır.

Bu bölgenin toprağı, çayırlarının verimliliği konusunda oldukça zengindir. Bunlardan en önemlisi, Balkan dağlarından Tuna nehrine kadar uzanan Aşağı Tuna çayıdır. Alçak tepeleri ve platolarına rağmen Tuna çayı, ziraatın gelişmesinde önemli rol oynayan epeyce düz bir arazidir. Buna ilaveten Alman topraklarından doğup Orta ve Doğu Avrupa'nın birkaç şehir merkezinden geçerek Karadeniz'e akan Tuna nehri, Batı Avrupa ve Balkanlar arasında önemli ticaret ve yolcu hattı oluşturmuştur. Vidin, Nikopol, Rusçuk gibi liman şehirleri, Aşağı Tuna vilâyetinde bulunmaktaydı. Bu yüzden Aşağı Tuna vilâyetinin nüfusu yüksekti. Tuna çatalağzının kuzeydoğu bölgesinde, Karadeniz'in ve Tuna nehrinin arasında bulunan Dobruca kesimi ve Silitre, Tulça, Pazarcık ve Hacıoğlu gibi önemli kentler, bu bölgenin bir başka önemli parçasıdır. Bu bölgenin yedi merkezi arasında Sofya, yüksek çayırlarının yanı sıra bölgenin en yüksek dağlarına sahiptir. Batıdaki Niş bölgesi ise daha fazla tepeliklere ve alçak dağlara sahiptir. Nisava ve Yukarı Morava nehirlerinin verimli vadilerinin bulunduğu kısım ise nüfusun yoğun olduğu yerlerdir.⁵⁹

Verimli toprakları, nehirlerin içinde bulunduğu bereketli su kaynakları ve ılımlı ikliminden dolayı Tuna vilâyeti buğday, arpa ve mısır türü tahıllar ekmek için ideal bir yerdi. Tuna nehrinde ve Karadeniz'de bulunan ticarî liman şehirleriyle beraber Tuna bölgesi, Balkanlar'ın önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

59 Milen Petrov, *a.g.e.*, s. 32.

2- Bölgenin Osmanlılar Tarafından Fethi ve İmparatorluktaki Jeopolitik Önemi

Bizans İmparatorluğu'nun düşüşü ve yarımadada derebeylik sisteminin yükselişi, 14. asırda Osmanlı'nın Balkanlar'da fetih hareketini desteklemişti. Bu devirde Bulgaristan Kralı Çar Ioan Alexander, düzensizlik ve hanedan mücadelesi yüzünden devletini iki oğlu arasında bölmek zorunda kalmıştı. 1340'lı yıllarda Alexander, Dobruca bölgesini yerli hükümdar Balık'e kaybetmiştir. Ioan Alexander'ın ölümünden sonra devletin bölünmesi resmileştirilmiştir ve oğulları, kendi bölgelerini hükmetmeye başlamışlardır. Tarih literatüründe bu dönem, "Üç Bulgaristan" diye bilinir. Vidin bölgesine varis Stratsimir (1370–96) hükmetmiş; Tırnova merkezi, Çar Ioan Shishman (1371–93) tarafından kontrol altına alınmış; Dobruca bölgesi ise Balık'in yönetiminde kalmıştı.⁶⁰

Bulgaristan'ın dağılmasıyla Osmanlı'nın Balkanlar'a doğru genişlemesi hızlanmıştı. 1360'lı yılların öncesinde Osmanlılar, bölgenin ana şehirleri olan Filibe ve Stara Agora ile Yukarı Trakya'yı kontrol altında almışlardı. Sultan I. Murat, Sofya'yı (1385) ve Niş'i (1386) fethetmişti. Bölgedeki Osmanlı fetihleri, Balkan dağları ve Tuna nehri arasında bulunan devletin kuzey kısmında Çandarlı Ali Paşa'nın idaresi altında devam etmişti. 1389'da I. Murat, Kosova'da savaş meydanında öldürülmüş ve oğlu I. Bayezid tahta geçmişti. I. Bayezid, 1393 yılında Tuna nehrinin yanında bulunan iki önemli merkez olan Vidin ve Niğbolu'yu elde etmişti. Osmanlılar, başkent Tırnova'yı da fethederek Shisman'ın, Nikopol bölgesine kaçmasını sağlamışken diğer yandan Stratsimir de Osmanlı'ya kulluğunu tekrar teyit etmişti. Daha sonra 1396 yılında Macar Kralı Sigismund, Osmanlılar'a karşı haçlı seferi düzenlemiş ama I. Bayezid, onları Niğbolu'da mağlup etmiş ve ardından Stratsimir'in topraklarını işgal etmişti. Vidin'in düşmesiyle Bul-

60 Dennis P. Hupchick, *The Balkans: From Constantinople to Communism*, Palgrave, New York, 2002, s. 108.

garistan, bağımsız bir devlet olarak Balkanlar'ın siyasi haritasından silinmişti.⁶¹

Asırlardır Kuzey ve Kuzeybatı Trakya'dan gelen düşmanlara karşı kuzeye ait doğal sınırı olan Tuna nehri, Osmanlı İmparatorluğu için büyük jeopolitik önem taşıyordu. Niğbolu ve Vidin, Tuna nehri boyunca ana ordu istihkâmlarıydı. Balkanlar'daki fetihlerin ilk yüzyıllarında, Aşağı Tuna vilâyetinin Osmanlı kentlerinden olan Rusçuk'un mevcudiyeti hakkında hiçbir tarihi delil bulunmamaktadır. Bölgenin bu kısmı, Ortaçağ'a ait Çerven kalesi tarafından savunulmaktaydı.⁶² Zaman geçtikçe bu bölgenin askerî ve ekonomik öneminin arttığı ve 1640'lı yıllarda, merkezi Rusçuk'ta olan bu bölgeden, "kaza" diye bahsedildiği görülmektedir.⁶³

17. yüzyılın başında Rusçuk'un önem kazanmasının birkaç sebebi vardır. Öncelikle Rusçuk, Doğu Avrupa ülkelerine ve Karadeniz havzasına açılan bir geçit olarak hizmet vermekte ve Tuna nehri üzerine inşa edilmiş köprüler, Osmanlı askerlerinin geçmelerini sağlamaktaydı. Ayrıca 17 ve 18. yüzyıllarda Rusya'nın, I. Petro'nun yönetiminde yükselişe geçmesi, kuzeyde Osmanlı Devleti için büyük bir tehlike oluşturdu. Böylece Osmanlı ordusunun taktiği, Rus saldırılarının gelmesi muhtemel bölge olan kuzeydoğu sınırına odaklanmak olmuştu. Yeniçeri garnizonlarının çoğu, ülkenin iç kısmından Rusçuk, Siliste, Varna ve Şumnu'dan oluşan ve ordu tarihine gecen "güvenlik dörtgeni" diyebileceğimiz bu bölgeye taşındılar. Rusçuk, jeopolitik konumuyla Rus saldırılarına karşı kalkan hizmeti vererek önemli bir rol oynadı. Osmanlı

61 A.g.e., s. 108–113; Halil İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600*, Phoenix Press, London, 1988, s. 14–16.

62 Çevren, modern Bulgaristan'da Rusçuk yakınlarında küçük bir yerdir.

63 Teodora Bakardjieva, "Ruse and the Ruse Region in the Context of Demographic Processes in the Lower Danube Region /end of 14th –beginning of 17th century", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu 11–13 Mayıs 2005*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, Eskişehir, 2005, s. 39–48; BOA. TTD. no: 771.

Devleti'nin mağlubiyetiyle sonuçlanan Osmanlı-Rus Savaşı sırasında bile Rus askerî kuvvetleri, bu korunmuş alana asla giremediler.

Dahası, Batı'da Alman topraklarından, Avusturya, Macaristan, Eflak, Sırbistan ve Bulgaristan'dan geçip Karadeniz'e ulaşan Tuna nehri, Batı Avrupa ile Osmanlılar arasındaki ekonomik ve toplumsal ilişkilerin temeliydi. Tüccarlar, ürünlerini batıdan Balkanlar'ın Tuna nehrindeki Vidin, Niğbolu, Rusçuk ve Silistre gibi liman şehirlerine taşıdılar. Ancak 17. yüzyılın ilk yarısından sonra Rusçuk, Tuna nehri vasıtasıyla Silistre'den, Karadeniz vasıtasıyla Varna ve Şumlu'dan veya Edirne'den ulaşılabilen, İstanbul'la iyi bağlantıları olan mühim bir ticarî merkez oldu. Özellikle 19. asırda Rusçuk, bütün Tuna vilâyetinin ekonomik ve idarî merkezi haline geldi. 23 Ocak 1857'de Osmanlı İmparatorluğu, demiryolları yapımı için İngiliz demiryoluyla anlaşma imzaladığında İstanbul-Edirne-Şumnu-Rusçuk hattı, Balkanlar'da ilk ve esaslı demiryolu olarak nitelendirildi.⁶⁴ Daha sonra Kasım 1866'da Rusçuk-Varna demiryolu, iki önemli liman şehrini birleştirip hareket etmeye başladı. Rusçuk, 1864 yılında Tuna vilâyetinin kuruluşuyla vilâyet merkezi oldu.⁶⁵

3- Etnik ve Dinî Yapı

Osmanlılar, ilk fetihlerinden başlayarak Balkanlar'da düzenli iskân siyaseti sürdürmek istediler. 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplu Türk göçleri ve yarımadaya yerleşim başlamıştı. Moğollar, 13. asırda Anadolu'ya hükmettiklerinde doğudan Batı Anadolu'ya büyük bir göç dalgası gerçekleşmişti. Devamında, 15. asrın başında Timur'un istilasının neticesinde çok sayıda insan, Osmanlı Balkanları'na giriş yapmıştı. Bu göç hareketinin sonu-

64 Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 45-46.

65 BOA, I.ŞD, no. 62.

cunda Trakya, Doğu Bulgaristan, Maritsa nehri vadisi ve Dobruca bölgesi, Türk nüfusunun yoğun olduğu bir bölge haline gelmişti. Osmanlı nüfus ve vergi sicilleri, 16. asırda Müslüman Türklerin, bu bölgelerde nüfusun büyük bir parçasını oluşturduğunu belirtmektedir.⁶⁶

Tuna vilâyetinin 1864 yılında etnik ve dinî yapısı, büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Ortodoks Hıristiyan Bulgarlar ve Sünni Müslüman Türkler, nüfusun ana etnik ve dinî bileşenlerini oluşturmuştu. Ayrıca vilâyetin nüfusunda Kırım ve Kafkaslar'da Rusya'ya kaybedilen topraklardan gelen Çerkez ve Tatar muhacirler, Müslüman ve Hıristiyan Çingeneler, Sefarad Yahudieri, Ortodoks Eflaklılar, Yunanlılar ve Gregoryen Ermeniler de bulunmaktaydı. Bu gruplara ek olarak Pomaklar (Bulgarca konuşan Müslümanlar), Gagavuzlar (Türkçe konuşan Hıristiyanlar), Bulgar Rum Katolikler, Şii Müslümanlar (Alevi ve Bektaşî Müslümanlar), eski Ruslar, Ukraynalı Kazaklar, Aşkenaz Yahudiler ve Protestan Ermeniler gibi küçük toplumlar da yer alıyordu.⁶⁷

Daha önce belirtilen makalesinde Midhat Paşa da Tuna vilâyetinin nüfusu hakkında birtakım bilgiler vermektedir. Midhat Paşa'ya göre toplam nüfus, 2 milyondur.⁶⁸ Vilâyetin 26 idari biriminde Hıristiyan Bulgarlar, nüfusun yüzde 60–80 oranında çoğunluğunu sağlamıştı.⁶⁹ Fakat bu, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında olan doğal sınır olan Yantara nehrinin doğusun-

66 Halil İnalçık, "Rumeli," *Encyclopaedia of Islam*, CD version, VIII:607b.

67 Milen Petrov, a.g.e., s. 40. Modern Bulgaristan'daki Müslüman azınlıklar hakkında bkz. Mary Neuburger, *The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, Cornell University Press, Ithaca, 2004.

68 E. I. Fadeeva da aynı rakamı vermektedir. E. I. Fadeeva, a.g.e., s. 22.

69 26 idari birim şunlardır: Zıştovi, Yanbolu, Rabova, Lum, Vidin, Adiliye, Belgradcık, Berkofca, Vraca, Lofca, Pluna, Selvi, Tırnova, Gabrova, İhtiman, Samokov, İzladı, Orhaniye, Sofya, Dobniçe, Radomir, Küstendil, Leskofca, Niş, İznebol ve Prut.

da yaşayan Müslüman nüfus için yüzde 70'den ibaretti.⁷⁰ Bazı kasabaların nüfusu ise tamamen Müslümanlardan oluşuyordu.⁷¹ Kalan nüfusun doğudaki kısmını ise Bulgarlar, Ermeniler, Yunanlılar ve Yahudiler oluşturmaktaydı.⁷²

- 70 Yantara nehrinin doğu tarafında bulunan kasabalar şunlardır: Rusçuk, Razgrad, Osmanpazarı, Şumnu, Tutrukan, Silistre, Tulça ve Varna.
- 71 Bunlar, Şumnu-Silistre hattındaki Deliorman bölgesinde Karlıova, Tuzluk, Osmanpazarı, Hezargrad ve Hacıoğlupazarı'dır.
- 72 Midhat Paşa, "Türkiye'nin Mazisi ve İstikbali", s. 27. 1866 yılında Midhat Paşa'nın başlattığı nüfus sayımıyla ortaya çıkan etnik ve dinî farklılığı gösteren veri. 1874 senesinde vilâyet gazetesinde yayınlanmıştı. Özet tablo için bkz. Milen Petrov, *a.g.e.*, s. 42. 1290 (1873-74) tarihli vilâyet salnâmesindeki Müslüman ve gayrimüslim nüfusa ait veri için bkz. İsmail Selimoğlu, *a.g.e.*, s. 143-147.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TUNA VİLÂYETİ'NİN KURULUŞU VE REFORMLAR

1- Tuna Vilâyeti'nin Kuruluşu

(Asırlardır farklı etnik ve dinî grupların birbirleriyle geçinmeyi başardığı Tuna bölgesi, 19. asırda milliyetçiliğin yükselişiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin en sorunlu bölgelerinden birine dönüştü.) Bulgarlar, dinî ve ulusal bağımsızlıklarının mücadelesi için önemli adımlar atarken kırsal bölgelerde tüccarlar ve üretim yapan sade vatandaşlar, Balkanlar'da çoğalan anarşi, terör ve eşkıyalıktan mağdur oldular. Öte yandan Rusya, Balkanlar'daki meseleleri, Ortodoks Slavların koruyucusu olarak olaylara müdahale edebileceği uluslararası platforma taşıyordu.

(Osmanlı hükümeti, bu durumu imparatorluğun bütünlüğüne ve Balkanlar'da olan tebaanın güvenliğine endişe verici bir tehdit olarak algıladı. Bu sebeple, Mustafa Reşid Paşa'nın halepleri olan Âli ve Fuad Paşalar, vilâyet idaresinde reformlar yapmak için büyük uğraşlar gösteriyorlardı. Vidin bölgesinde 1854 ayaklanmalarından sonra müfettişlik yapan ve sonra 1861'den beri Niş'te vali olan Midhat Paşa'nın reformculuk marifetini takdir etmekteydiler. 1864 yılında hükümetin vilâyet idaresinde yapmak istediği sistem değişikliği için Midhat Paşa'yı İstanbul'a çağırmışlardı.⁷³

Bu bağlamda öncelikle Silistre, Vidin ve Niş bölgelerini birleştirerek Tuna vilâyeti ismi altında tek bir vilâyet kurulması kararına vardılar. Daha sonra vilâyet idaresindeki değişiklikleri içeren Tuna Vilâyet Nizamnâmesi'ni ve yeni vilâyetin kuruluşunu ilan ettiler. Bu doğrultuda Midhat Paşa, Tuna vilâyetinin idaresine atandı.

Bu esaslı reform hareketine ve Midhat Paşa'nın bunu bölgeye taşımasına Şeyhülislam Saadettin Efendi'nin yönettiği muhafazakâr gruplar tarafından muhalefet edildi. Çünkü bu gruplar, yeni idarî sistemde gayrimüslim tebaanın mecliste temsil edilmesinin, din ve rejimle bağdaşmadığını düşünüyorlardı. Rus-

73 Ali Haydar Mithat, *The Life of Midhat Pasha: A Record of His Services, Political Reforms, Banishment and Judicial Murder*, s. 37.

çok Naibi Sururi Efendi de bu muhafazakâr grubu destekliyordu. Ancak Fuad Paşa'nın desteğiyle muhalif gruplar bastırılmış, yeniliklerin onaylanması ve Midhat Paşa'nın Meclis-i Vükela'da yeni vilâyete vali olarak atanması sağlanmıştı.⁷⁴

Diğer bir muhalefet ise Midhat Paşa'yla şahsî sorunları olan Nusret Paşa'dan geldi. Nusret Paşa, Balkanlar'da Çerkez ve Nogay mültecilerin yerleşiminden sorumluydu ve reformlara, sorunları çözmekte yardımcı olmadığını düşündüğü için karşı çıktı. 1864 yılında hazırlanan nizamnâmeden önce mülteciler, sultanın tebaaları olarak kabul edilmemişlerdi ve Nusret Paşa'nın kontrolünde ayrı şekilde idare edilmekteydiler. Bu yüzden Nusret Paşa, onların valisiymiş gibi davranmaktaydı. Mesela yerel yönetim, bazı muhacirleri tutukladığında Nusret Paşa, hapishaneyi basmış ve onları sanki başka devletin vatandaşlarıymış gibi kurtarmıştı.⁷⁵ Ondan sonra keyfi davranmaya devam ettiği için görevinden sürgün edilmişti.⁷⁶ Bütün bu muhalefet, başarılı bir biçimde bastırıldıktan sonra Midhat Paşa, radikal reformların bölge genelinde uygulanmasını hızlandırdı.

Bu arada Rusya, tüm bu gelişmeleri dikkatle izliyor ve Midhat Paşa'nın Tuna vilâyetine atanmasından ciddi biçimde kaygılanıyordu. Midhat Paşa, özellikle Balkanlar'ın bu kısmında ve Niş vilâyetinde gösterdiği başarılarından dolayı Ruslar tarafından bir tehlike olarak anılıyordu. Böylece aşırı bir Panslavist olan, Rus Dışişleri Bakanlığı'nın Asya İşleri Bakanı Kont N.P. Ignatiev, 1864 yılında İstanbul'daki Rus büyükelçiliğine atandı ve Osmanlı hükûmetine, Midhat Paşa'nın valiliğinin geri çekilmesi için baskı yapmaya başladı.⁷⁷

74 BOA, I.DH, no: 36825. Ali Haydar Mithat, *a.g.e.*, s. 38.

75 BAO, I.DH. no: 37109- 37120.

76 *Tabsıra-i İbret*, s. 46.

77 İsmail Selimoğlu, *a.g.e.*, s. 34.

2- 1864 Reformlarının İdeolojik Temelleri ve Reformcu Kadrolar

Yenilik hareketi olan Tanzimat, Mustafa Reşid Paşa'nın çalışmalarıyla başlamış, halefleri Fuad ve Ali Paşalar'la ileriye gitmiştir. Midhat ve Cevdet Paşalar'ın başını çektiği nesil ise onların takipçileri olmuş ve bu harekete daha ideolojik bir temel kazandırarak 1876'da meşrutiyetin ilanı ile zirveye taşınmışlardır. Eski bir imparatorluktaki yeni zihniyeti sembolize eden bu büyük reformcuların liberal fikirleri, Osmanlı'nın geleneksel sisteminde yetişmiş muhafazakâr bürokratlarının muhalefetiyle karşılaşmıştı. Mesela sultanın bütün tebaasının eşit bir şekilde temsil edileceği meşrutî bir yönetime bu kesimler tarafından sıcak bakılmıyordu.

Midhat Paşa, idarî kabiliyeti ve Niş valisi olarak kazandığı tecrübe sayesinde, 1864 yılında Fuad ve Ali Paşalar'ın çabalarıyla hazırlanan ve vilâyet yönetimini düzenleyen nizamnâmede önemli bir rol oynamıştı. Tuna vilâyetinin kurulması, Osmanlı İmparatorluğu'nda yeniden yapılanma sürecine giren taşra idaresindeki değişimin ilk büyük adımı oldu.⁷⁸ Temel amaç ise bir taraftan merkezî hükümeti güçlü tutarak yerel yönetimleri kuvvetlendirmek ve taşranın modernleşmesini sağlamak, diğer taraftan ise vilâyetlerdeki milliyetçi organizasyonları ve onları destekleyen yerel elementleri tasfiye etmektir.

Bu doğrultuda Tuna vilâyeti, pilot bölge olarak düşünülmüştü. Burada gerçekleştirilecek olan reformlar, imparatorluğun geri kalan kısmı için bir örnek teşkil edecek, başarılı görülen yenilikler diğer vilâyetlerde de uygulanacaktı. Daha sonra bu reformların Bağdat, Edirne ve Halep gibi önemli eyaletlerde de gerçekleştirildiğini görmekteyiz.

Yeni vilâyet yönetiminin klasik sistemden temel farkı ise valinin yetkilerinin, vilâyetin bütün işlerini kapsayacak ölçüde genişletilmiş olmasıydı. Fransız "département" sisteminin örnek alın-

78 Leouzon le Duc, *Midhat Paşa*, Paris, 1877, s. 39.

diği bu idare şekli, Fransız örneğinden daha merkeziyetçi bir eğilim göstermekteydi.⁷⁹ Vilâyetlerdeki üst düzey memurların atanmasının, vali yerine Osmanlı hükümetinin İstanbul'daki ilgili bakanı tarafından yapılacağı vurgulanmaktaydı. Mesela muhasebecinin atamasının maliye nazırı tarafından, umur-u ecnebiye müdürünün atamasının hariciye nazırı tarafından ve umur-ı şer'îye memurunun atamasının şeyhülislam tarafından yapılması öngörülmüştü. Bir Bulgar araştırmacıya göre Midhat Paşa, vali olarak bütün bürokratik atamalarını özgürce yapıyordu. Fakat vilâyetin polis ve sınır korucularının kendisine bağlı olmasına karşın vilâyetle, özellikle Şumnu bölgesinde konuşlanmış olan imparatorluğun ikinci ordusu üzerinde otoritesi bulunmamaktaydı. Ayrıca bu ordudaki atamalar üzerine yetki elde etmek için çaba gösterdiğine dair de kanıt bulunmamaktadır.⁸⁰

Ancak Midhat Paşa'nın, Niş valiliği sırasında reayadan yasadışı vergi toplayan ve görevini kötüye kullanan üst düzey askerlerin görevlerinde değişiklikler yaptığı bilinmektedir. Paşa, vilâyetle büyük bir kışanının ve sınırlarda gözetleme kulelerinin inşa edilmesini emretmiş, bu şekilde hem güvenliği sağlamayı hem de askerler için yeni barınak temin etmeyi amaçlamıştı. Bu inşaatların tamamlanmasından sonra askerlerin köylerde kalması yasaklandı.⁸¹ Bütün bunlar, Midhat Paşa'nın, ordudaki atamalar ve askerler üzerinde önemli bir nüfuzunun olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan kaza müdürleri, meclis kâtipleri, ziraat sandıklarının idarecileri ve polis memurları gibi vilâyet bürokrasisinin alt ve orta kademedeki memurlarının büyük kısmı ise daha önceki yönetimden devam edenlerden oluşmaktaydı. Bu durum, vilâyet yönetimindeki kadrolarda kısmi bir devamlılığın olduğunu göstermektedir. Yani eski sistemden yeni sisteme doğru gerçekleşen bürokratik değişim, düz ve sorunsuz olmamıştı. Bundan dolayı

79 İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Yayınları, Ankara, 1979, s. 290.

80 Milen Petrov, *a.g.e.*, s. 54-55.

81 BOA, İMVL, no: 21115.

Midhat Paşa, bazı kaza kaymakamlarını görevinden uzaklaştırmış, sadece “bi't-tecrübe emniyet-bahş” diye tabir edilen güvenirliliğini ispatlamış olanların devam etmesine izin vermişti.⁸²

Midhat Paşa, Tuna vilâyetine çok kozmopolit bir kadroyla gelmişti. Bu kadro, Ermeni kökenli Umur-ı Ecnebiye Müdürü Odiyan Efendi, Arnavut asıllı Tahrirat Müdürü İsmail Bey gibi birçok farklı milletlerden olup ortak bir Osmanlılık ideolojisine sahip kişilerden oluşmaktaydı.⁸³ Ancak Paşa, vilâyetteki reformlarını uygulayacak bir kadro yaratmakta zorlanmaktaydı. Bunun önemli bir nedeni ise yeni yönetim sistemine göre üst düzey memurların merkezden atanmasıydı. İstanbul'daki hükümetin, 1864 Nizamnâmesi'ne ve Midhat Paşa'nın vali olarak atanmasına gösterilen muhalefette aktif rol almış olan Rusçuk Naibi Sururi Efendi ve vilâyet başkâtibi Seniğ Efendi'yi ataması bu sorunu göstermekteydi. Bu kişiler, vilâyette önde gelen diğer idarecileri de kendi yanına çekip Paşa'ya olan karşıtlığa devam etmekteydiler. Örneğin bu kişiler, Müfettiş-i Hükkam Nazif Efendi'yi, yeni kurulan Temyiz-i Hukuk Mahkemesi'nin, “geleneksel dinî mahkemelerin kapanması” ve “İslâmî kuralların kaybedildiği” manasına geleceğini söyleyerek Midhat Paşa'ya karşı kışkırtmışlar fakat Rusçuk Müftüsü Mehmet Efendi'nin müdahalesi sonucu bundan bir sonuç alamamışlardı.⁸⁴ Nusret Paşa'yla beraber reformların uygulanmasında zorluklar çıkarmaktaydılar. Bundan dolayı Midhat Paşa, kendisine muhalefet eden bu kişilerin atanmalarından sonra görevden alınmaları için uğraşmış ve Fuad Paşa'nın desteğiyle bunu başarmıştı.⁸⁵ Nazif Efendi'nin yerine Necip Efendi, Seniğ Efendi'nin görevine ise Rıfat Efendi getirilmişti.⁸⁶

Reformcu ve radikal bir vali olan Midhat Paşa, vilâyetin mo-

82 Milen Petrov, *a.g.e.*, s. 64; BOA. I.MVL. no:24978.

83 İlber Ortaylı, “Midhat Paşa'nın Vilâyet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası,” s. 227.

84 BOA, I.DH. no: 37120 -37109.

85 *Tabsıra-i İbret*, s. 45-46.

86 BAO, I.DH. no: 37109- 37120.

dernizasyonu ve barışın inşa edilmesinde ne Osmanlı Devleti'nin muhafazakâr bürokratları ne de taşradaki Bulgar milliyetçileriyle işbirliği yapabildi. Bu durumda yenilikçi Fuad Paşa ve vilâyetin ayrılıkçı hareketlere sıcak bakmayan ayan ve eşrafiyla beraber sorunların tespiti ve çözümü için çalışmaktaydı. Vilâyet yönetiminde değişik pozisyonlara atadığı elit grupla işbirliği yapmaktaydı. Paşa'nın asıl niyeti, Türk ve Bulgarlardan oluşan aydın bir sınıf yaratmak ve kendi reformcu kadrolarını oluşturmaktı. Kurmuş olduğu okullar, ıslahhaneler ve matbaa, bu amaca hizmet etmekteydi. 1864 yılından sonra D. Minchov, Dagorov, C. Georgiev, Kirkov, Tachov, Chomakov gibi isimlerin de aralarında bulunduğu birçok Bulgar öğrenci, Paris'teki Mekteb-i Sultani'ye Fransızca, coğrafya ve tarih okumaları için gönderilmişti.⁸⁷ Vilâyet gazetesinin başyazarı ve ünlü Türk gazetecisi olan Ahmet Midhat Efendi ile matbaanın müdürü ve daha sonra bağımsız Bulgaristan'ın başbakanı olan Dragan Tsankov, Midhat Paşa'nın valiliği sırasında Tuna vilâyetinde yetişmiş iki önemli aydındır.

İstanbul'da bulunan Rus büyükelçi İgnatiev, Balkanlar'ın bu bölümündeki gelişmeleri büyük bir dikkatle takip etmekte, bölgede bulunan hafiyelelerden gelen haberleri ayrıntılarıyla birlikte merkeze bildirmekteydi. Raporlarından bir tanesine göre Midhat Paşa'nın atamış olduğu Rusçuk Kaymakamı Sabri Paşa, ruhban sınıfından Ioan isimli seçkin bir kişinin yardımıyla Rusçuk'taki Bulgar burjuvasıyla işbirliği kurmaktaydı. Belirtilen diğer bir husus ise Osmanlı yönetiminin hedef kitlesinin; eğitilmiş, Bulgarca ve Türkçe bilen, zengin şehirliler olduğuydu.⁸⁸ Midhat Paşa'nın diğer bir politikası ise bazı Bulgarları vilâyet yönetiminde önemli

87 Raia Zaimova, "The Sultan's Subjects at the Ottoman Imperial School" after the Crimean War," *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu 11-13 Mayıs 2005*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, Eskişehir, 2005, s. 271.

88 Rusya Dışişleri Bakanlığı arşivinde İstanbul'daki büyükelçiliklerine ait bir rapor için bkz. E. I. Fadeeva, *Midhat Pasha: Jizn i deyatelnost [His Life and Career]*, Moskova, 1977, s. 22.

mevkilere atayıp başarılı olanları devlet nişanıyla ödüllendirmekti. Mesela Ticaret Mahkemesi Başkanı Hacı Ivancho Efendi, Osmanlı bürokrasisinde “ikinci rütbeden kapıcıbaşı” olarak atanmıştı. Vilâyet meclisi üyesi Karagözoğlu Stefan Efendi de aynı görevle onurlandırılmıştı. Tırnova’daki eğitim işleri müdürü Mihaylovski Efendi, Rusçuk’ta doktorluk yapan Dimitroki Efendi, Samakov hekimlerinden Mösyö Andonaki de “beşinci derecen Mecidiye nişanı”yla ödüllendirilmişti. Rusçuk’taki Avusturya nehir idaresinden Mr. Vacha da “üçüncü derecen Mecidiye nişanı” almıştı.⁸⁹ Sonuç olarak Midhat Paşa, Osmanlı yönetimine bağlı ve kendisinin vilâyette gerçekleştirdiği reformların destekçisi olan bir çeşit Bulgar burjuvazisi yaratmaya çalışmıştı.

3- İdarî Yapı

Kuzey Bulgaristan ve Doğu Sırbistan’ı kapsayan Tuna vilâyeti; Rusçuk, Tulça, Vidin, Niş, Sofya, Tırnova ve Varna olmak üzere 7 livadan ve 48 kazadan oluşmaktaydı. Kazalardan her biri ise sistematik bir hiyerarşiyle nahiyelere ve karyelere bölünmüştü.⁹⁰ Ancak nahiyelerin sayısı düşük tutulmuştu. Çünkü nahiyelerin yönetimi, Rusya ve Avusturya’nın da katıldığı 1855 Viyana Protokolü’ne göre yerel halktan seçilmiş üyelerden oluşan meclislere bırakılmıştı. Bütün nahiyelerde bu meclisler kurulacak ve üyelerin seçtiği bir başkan tarafından idare edilecekti. Midhat Paşa, bu durumu gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu bölgelerde ayrılıkçı organizasyonların önünü açacak bir tehdit olarak algılamıştı. Liva ve kazaların sayılarını dikkate aldığımızda yüzden fazla nahiyenin olması gerekirken sadece on beş yerleşim yeri bu statüye sahip olmuştu.⁹¹ Rusçuk ise bir liman şehri olması nedeniyle Karadeniz bölgesiyle iyi ticarî bağlantılarının bulunması

89 BOA, I.DH. no: 38984.

90 Bkz Ek II; 1864 *Nizamnâmesi*, maddeler: 3, 4, 5.

91 İlber Ortaylı, “Midhat Paşa’nın Vilayet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası,” *Uluslararası Midhat Paşa Semineri: Bildiriler Tartışmalar Edirne: 8-10 Mayıs 1984*, s. 230.

ve Tuna nehrinin aşağı kısmındaki askerî üs göz önüne alınarak, yeni kurulan vilâyetin merkezi olmuştur.⁹²

Tuna vilâyetinin idarî kadrosu, 1864 Nizamnâmesi'nde şöyle tanımlanmıştır:

Vali
Vali Muavini
Kaymakam - Mutasarrıf ⁹³
Defterdar
Muhasebeci
Umur-ı Şer'îye Memuru
Mektupçu
Umur-ı Ecnebiye Müdürü
Ticaret, Ziraat ve Nafia Müdürü
Defter-i Hakanî Müdürü - Tahrirat Müdürü
Maarif Müdürü
Evkaf Müdürü
Alay Beyi

Tablo 1: Tuna Vilâyeti'nin İdarî Kadrosu

- 92 Bazı yazarlara göre Osmanlı yönetiminin yeni kurulacak vilâyetin ismi ve merkezi hakkında iki fıkri vardı. Birincisi Tırnova merkezli Bulgaristan vilâyeti ve ikincisi ise Rusçuk merkezli Tuna vilâyeti. Bulgar milliyetçi hareketleri ve Rus tehditi nedeniyle Bâbüâlî ikinci seçeneği uygun görmüştü. Georgi Plehnyov, *a.g.e.*, s. 39.
- 93 Midhat Paşa, Osmanlı bürokrasisinde bazı terimleri değiştirmişti. Mesela çok despotik gördüğü "mutasarrıf" terimi yerine "kaymakam", "kaymakam" yerine de "müdür" kelimesi kullanılmaya başlanmıştı. İlber Ortaylı, "Midhat Paşa'nın Vilayet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası," s. 230.

Yukarıda bahsedilen görevlere kimlerin atandığı da bazı Osmanlı kaynaklarında şu şekilde yer almaktadır:⁹⁴

Vali: Midhat Paşa
Mektupçu: Seniḥ Efendi
Muhasebeci: Rıfat Efendi
Politika Memuru - Umur-ı Ecnebiye: Odiyan Efendi ⁹⁵
Umur-ı Şer'îye Memuru - Müfettiş-i Hükkam-i Vilâyet: Hafız Necib Efendi
Vidin Kaymakamı: Sabri Paşa
Niş Kaymakamı: Süleyman Paşa
Tulça Kaymakamı: Ahmet Rasim Paşa
Ruşuk Kaymakamı: Mahmud Faiz Paşa ⁹⁶

Tablo 2: İlk Atanan Memurlar

1864–1868 yılları arasında vilâyete bağlı livaların kaymakamlarının bazıları şunlardır:⁹⁷

Ruşuk: Mahmut Faiz Paşa (1864), Ahmet Necip Paşa (1865), Esad Paşa (1866), Hilmi Efendi (1867) ve Tahsin Efendi (1868).
Vidin: Mehmet Sabri Paşa (1864) ve Aziz Paşa (1867).
Sofya: Fehim Paşa (1864) ve Esad Paşa 1867.
Niş: Süleyman Paşa (1864) ve Abdurrahman Paşa (1867).

94 *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütḥi Efendi Tarihi*, C. 10., haz: Prof. M. Münir Aktepe, TTK, Ankara, 1988, s. 126–127.

95 Şentürk ise Pavlakı Efendi ismini vermektedir, Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850–1875), s.172.

96 Memurların isimleri hakkında değişik bilgiler verilmektedir. M. Hüdayi Şentürk, Nazif Molla Efendi olarak bahsetmektedir. M. Hüdayi Şentürk, Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850–1875), s.172.

97 İsmail Selimoğlu, *Osmanlı Yönetiminde Tuna Vilâyeti 1864–1878*, s. 105–108.

Tirnova: Hasan Tahsin Paşa (1864), Ahmet Necip Paşa (1865), Cavit Paşa (1865), Ali Bey (1867) ve Hilmi Bey (1868).

Varna: Mustafa Arif Efendi (1864), Asım Paşa (1865), Abdurrahman Paşa (1867), Rifat Efendi (1868).

Tulça: Ahmet Rasim Paşa (1864) ve Süleyman Paşa (1867).

Tablo 3: Liva Kaymakamları (1864–1868)

Bölgeye tayin edilen memurlar ve idarecilerin yanı sıra 1864 Nizamnâmesi uyarınca etkisini kaybetmiş ve bölgesel güçlerin elinde kukla haline gelmiş sembolik bir otorite olan yerel meclisler de yeniden yapılandırılmıştı.⁹⁸ (Vilâyette seçilmiş Müslüman ve gayrimüslim üyelerden, çeşitli idari ve adli meclisler kurulmuştu. Bu şekilde yerel meclislerin kötüye kullanılmasını önlemek ve vali ile halk arasında dayanışma sağlamak amaçlanmıştı. Osmanlı tarihinde bir ilk olarak yerel Hristiyan tebaa, meclislerde temsil edileceği için bu reform, Midhat Paşa ve diğer birçok yenilikçi devlet adamlarınca arzulanan parlamenter sistemin gelişiminde önemli bir adım olmuştu. Osmanlı Devleti, Midhat Paşa'nın büyük gayretleri sonucu 1876 yılında ilk anayasal yönetim deneyimini yaşamış olmasına karşın böyle bir sistemin ilk denemeleri, Tuna vilâyetinde yapılmıştı.)

1864 Nizamnâmesi, bu meclislerin yetki ve görevlerini, kaza, nahiye ve karyelerin idare şeklini ve bu yeni sistemde uygulanacak seçim sistemini açık bir şekilde tanımlamıştı. Buna göre kurulacak meclisler şunlardı:

98 Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul. 1992, s. 77.

1- Meclis-i Umumi-i Vilâyet

Bu meclis, her livadan iki Müslüman ve iki gayrimüslim delegeden oluşmakta⁹⁹ ve yılda bir kere valinin başkanlığında Rusçuk'ta toplanmaktaydı. Bu toplantıda valinin reform önerileri ve reayanın eğitim, vergi, tarım, ticaret ve yol yapımlarına dair sorunları ve şikâyetleri tartışılmaktaydı. Her toplantı, 40 günü geçmeyecek şekilde ayarlanmıştı.¹⁰⁰ Bu meclis, İstanbul'daki Şura-yı Devlet gibi çalışmaktaydı. Şura-yı Devlet ise düzenli olarak her vilâyet meclisinden yasamaya dair tavsiyeler almakta ve idare-polis-ordu, ekonomi, adalet, nafia, tarım ve ticaret ve eğitim olmak üzere beş birimde bunları değerlendirmekteydi.¹⁰¹ Benzer şekilde genel vilâyet meclisleri de hükümet politikalarını, liva ve kazalardan seçilen delegelerle değerlendirmekte ve onlardan tavsiyeler almaktaydı. Bu şekilde bütün Müslüman ve gayrimüslim gruplar, kendilerini bir çeşit parlamento olan bu mecliste temsil ederek politika geliştirmede önemli rol oynayacaktı.

2- Meclis-i Idare-i Vilâyet

Bu meclis ise yine vali başkanlığında müfettiş-i hükkam-ı şer'îye, mektupçu, defterdar, umur-ı ecnebiye müdürüyle beraber halktan seçilecek üç Müslüman ve üç gayrimüslim delegeden oluşmaktaydı.¹⁰² Mülkiye, hariciye, bayındırlık ve ziraat olmak üzere dört temel konuyla ilgilenen, vilâyetin en yüksek

99 Her livadan üç delege seçilmekte, vali ve üst düzey idaricilerle beraber vilâyet genel meclisi 35 kişiden oluşmaktaydı. BOA, I.MVL, no: 26162, İsmail Selimoğlu, a.g.e., s. 51.

100 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK, Ankara, 1991, s. 261-262. 1864 Nizamnâmesi maddeler: 27, 28, 29, 63.6 4, 74.

101 Stanford J. Shaw, "The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement before 1876," *International Journal of Middle East Studies*, C. 1., No. 1, Ocak 1970, s. 74.

102 1864 Nizamnâmesi madde: 13.

idari meclisi konumundaydı. Çok geniş sorumluluk alanına sahip olan bu meclis, yönetimin yapacağı anlaşmalar, satın alımlar, vergi toplama, hastaneler, ıslahhaneler, mezarlıklar, pazar yerleri, madencilik, polis kuvvetleri ve belediyeler gibi birçok konuyla ilgilenmekteydi.¹⁰³ Ayrıca bu meclis, devlet kurumları ve memurları arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesi ve halkın şikâyetlerinin dinlenmesi görevini de üstlenmişti.¹⁰⁴ Fakat mahkemeler üzerinde yetkisi bulunmamaktaydı.¹⁰⁵ ;

Meclis-i idare-i vilâyette konuların görüşülmesi için on üyeden en az beşi gerekmekteydi. Karar almak için ise oyların üçte ikisinin onayı lazımdı. Eğer oylar eşit ise valinin oyu kararı belirlemekteydi.¹⁰⁶

3- Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Meclis-i Cinayet ve De'vâi

1864 Nizamnâmesi'ne göre "meclis-i temyiz-i hukuk ve meclis-i cinayet ve de'vâi" kurulmuştu.¹⁰⁷ Ancak daha sonra, "meclis-i temyiz-i hukuk'un ilgilendiği dava sayısı oldukça sınırlı olduğu için bu iki meclis, sorumluluk alanları birbirinden bağımsız tutularak birleştirilmişti.¹⁰⁸ Üç Müslüman ve üç gayrimüslim olmak üzere altı seçilmiş üye ve müfettiş-i hükkamdan oluşan bu meclis, en yüksek adli birim olduğu için İslamî mahkemelerin otoritesini azaltmıştı. Bu sebepten dolayı muhafazakâr gruplar, bu meclisin kurulmasına şiddetle karşı çıkmışlardı. Bu meclis, Müslümanlara veya azınlıklara ait dini mahkemelerde veya ticaret meclisinde sağlıklı bir şekilde çözülemeyen davalara bakmakla görevliydi.¹⁰⁹

103 1864 Nizamnâmesi madde: 77.

104 1864 Nizamnâmesi madde: 78.

105 1864 Nizamnâmesi madde: 79.

106 1864 Nizamnâmesi madde: 83.

107 1864 Nizamnâmesi maddeler: 13–24.

108 BOA, I.MVL no: 23773.

109 BAO, I.MMS, no: 2371.

4- Meclis-i Ticaret

Bu özel meclis merkezde, liva veya kazalarda ticarî aktivitelerde yaşanan sorunlardan kaynaklanan davaların çözümü kavuşturulmasıyla görevliydi.¹¹⁰

5- Belediye Meclisleri

Belediye meclislerinin kurulması, 1864 Nizamnâmesi'nde yer almamış olmasına karşın Midhat Paşa'nın, 13 Kasım 1865 tarihinde Bâbîâlî'ye sunduğu teklifle Osmanlı tarihinde bir ilk olarak bu meclisler kurulmuştu. Bu meclislerin kuruluşunda Avrupa'daki örnekler model olarak alınmıştı ancak bunların tamamen aynılarının kurulması oldukça zordu. Bu sebeple bu meclislerin ilki, vilâyet merkezince kurulmuş ve bir model teşkil etmişti. Bu pilot bölgedeki belediye meclisinin başarılı görülmesinden sonra diğer liva ve kazalarda da bu uygulamaya geçilmişti.¹¹¹ Bu konu, 24 Ekim 1867 tarihinde vilâyet genel meclisinde tartışılmış ve liva ve kazalarda kurulacak olan belediye meclisleri için karar alınmıştı. Bu karar, bu meclislerin görev ve yetkilerinin tanımlandığı bir talimatnâmeyle duyurulmuştu. Bu talimatnâmeyle göre belediyeler, özellikle yol, cadde, kaldırım inşası ve bakımı gibi alt-yapı meseleleriyle ilgilenecek, inşaatların kontrol altına alınması, dükkânların ve pazaryerlerinin düzenlenmesi ve ekonomik aktiviteler için fuar alanının oluşturulması, temizlik ve itfaiye hizmetleri gibi faaliyetleri de yürütecekti.¹¹² Bütün bu çalışmalar ve hizmetler, modern belediyecilik anlayışına çok yakındır.

Belediye meclisleri en az iki, en fazla altı seçilmiş üyeye birlikte bazı memurlardan oluşmaktaydı. Seçilmiş üyeler, genellikle bölgenin zengin ayan ve eşrafından kişilerdi. Bunların yanı sıra bir mühendis ve bir naip, meclise danışmanlık yapacaktı. Müfet-

110 1864 Nizamnâmesi madde: 25.

111 BOA, I.MVL, no: 24362.

112 BAO, I.MVL, no: 26138-24362.

tişler ve bir grup asker, direkt olarak kaymakamların veya onların atadığı kişilerin başkanlığını yaptığı bu belediyelerin hizmetinde olacaktı.¹¹³ Bu meclisteki atanmış memur sayısı, Müslüman ve gayrimüslim halkın seçtiği üyelerin sayısına kıyasla oldukça yüksektir. Bu da belediye meclislerinin büyük oranda hükümet tarafından kontrol edildiğini göstermektedir.

Binalara ve gayrimenkullere konulan vergiler ile kurallara uymayanlara verilen cezalar, belediyelerin ana gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. Meclis başkanları ve üyeler ücretsiz hizmet etmekte, mühendis, naip, diğer memurlar ve askerlere ise devlet tarafından ödeme yapılmaktaydı. Meclisin bir görevi de bütün gelirlerini ve giderlerini vilâyet merkezine rapor etmekti. Vilâyet merkezi de bu raporu değerlendirip bir sonraki yıl için o belediyeye ayrılan bütçenin bir kopyasını İstanbul'daki Dâhiliye Nezâreti'nin onayından sonra yollayacaktı.¹¹⁴

a- Liva, Kaza, Nahiye ve Karye İdaresi

Livaların yönetim kadrosu; kaymakam, muhasebeci ve tahriyat müdüründen oluşmaktaydı. Bunlara ek olarak bir de meclis kurulmuştu. Bu meclis ise bu üç idareciyle beraber kadı, müftü, gayrimüslim cemaatlerin dinî liderleri, Müslüman ve gayrimüslim halktan üçer kişi olmak üzere toplam altı seçilmiş üyeden oluşmaktaydı. Bu meclis; mülkiye, nafia, hazine, vergi toplama, polis güçleri, tarım ve kadastro ofisleriyle ilgilenecekti.¹¹⁵

Adli işler için merkezden Şeyhülislam tarafından atanmış kadıyla beraber "meclis-i temyiz-i hukuk ve meclis-i cinayet ve de'vâi" de livalarda kurulmuştu.¹¹⁶

Kazaları ise müdürler idare edecek, kaza kâtipleri ise mali-

113 BAO, I.MVL, no: 26138-24362.

114 BOA, I.MVL, no: 24362.

115 1864 Nizamnâmesi maddeler: 31, 32, 33, 34, 35, 36.

116 1864 Nizamnâmesi maddeler: 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46.

ye ve kadastro işleriyle ilgilenecekti. Meclis-i temyiz-i hukuk ve meclis-i cinayet ve de'vâi buralarda da kurulacaktı.¹¹⁷ Nahiyelerde ise nahiye müdürleri olacak ve bu müdürler, nahiyeleri köylere ve çiftliklere yakın bir merkezden idare edecekti. İki Müslüman ve iki gayrimüslim üyeden oluşacak nahiye meclisleri de kurulacak ve bu meclis, haftada iki defa toplanacaktı.¹¹⁸ Köylerde ise kazalardaki müdürlere bağlı iki seçilmiş muhtar olacaktı. Yirmi hane-den daha az olan köylerde ise bir muhtar bulunacaktı. Muhtarlara idare işlerinde yardım edecek "ihtiyar heyeti" de kurulacaktı.¹¹⁹

b- Seçim Sistemi

Tuna vilâyetindeki seçim sistemi, idarî birimlere göre farklılıklar göstermektedir. Köylerde 18 yaşında veya daha yaşlı olan, devlete yıllık en az 50 kuruş vergi veren bütün tebaa, muhtar ve ihtiyar heyeti seçiminde oy kullanabilmekteydi. Muhtarlık ve köy meclisi üyeliği için aday olacak kişilerin ise sultanın tebaasından 30 yaşında veya yukarı olması ve devlete yıllık en az 100 kuruş vergi ödüyor olması gerekiyordu. Seçimler yılda bir yapılacak, heyet üyeleri tekrar aday olabileceklerdi. Muhtar görevinden alınır- sa veya muhtar dâhil heyet üyelerinden birisi vefat ederse seçim- ler, normal süresinden daha erken yapılabilmekteydi. Kaymakamın sonuçları onaylamasının ardından seçilmiş kişiler, görevleri- ne başlayacaktı.¹²⁰

Nahiye meclisi üyeleri ve müdürlerinin de sultanın tebaasın- dan 30 yaş ve üzerinde olan, yıllık en az 100 kuruş vergi veren ki- şilerden olması gerekmektedir. Müdürlerin okuryazar olma zo-

117 1864 *Nizamnâmesi* maddeler: 48, 49, 50, 51, 54, 55; *Vak'a-Nivis Ahmed Lütfi Efendi Tarilii*, C. 10., s. 126-127; BOA, LMMS, no: 1245; M. Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, TTK, Ankara, 1992, s. 172.

118 İsmail Selimoğlu, *Osmanlı Yönetiminde Tuna Vilâyeti 1864-1878*, s. 75-76.

119 1864 *Nizamnâmesi* maddeler: 58, 59, 60, 61, 62.

120 1864 *Nizamnâmesi* maddeler: 67, 68, 69, 70.

runluluğu da vardı. Eğer nahiye, hem Müslüman hem de gayrimüslimlerden oluşuyorsa müdür, çoğunlukta olan, yardımcısı ise diğer gruptan seçilecekti. İmamlar, rahipler, öğretmenler ve memurlar, müdür veya meclis üyesi olamamaktaydı. Seçim sonuçları ise kaymakam aracılığıyla vali tarafından onaylanmaktaydı.¹²¹

Kazalardaki adli ve idarî meclisler için iki yılda bir seçim yapılmakta, bu işlem kaymakam, üst düzey memurlar ve dinî cemaatlerin liderlerinin organize ettiği “tefrik cemiyeti” tarafından yürütülmekteydi. Bu komisyonun görevi, uygun adayların listelerini hazırlamaktı. Adayların Osmanlı tebaasından, 30 yaş ve üzeri olması ve devlete yıllık en az 150 kuruş vergi veren, mümkünse okuryazar olması gerekiyordu. Hazırlanan listeler, liva içerisindeki köylerin ihtiyar meclislerine de sunulmaktaydı. Listeler, meclisteki sandalye sayısının üç katı daha fazla isim içermekteydi. Adaylar, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında eşit bir şekilde dağıtılmakta, eğer bölgede birden fazla gayrimüslim grup varsa gayrimüslim adaylar, bu gruplar arasında dağıtılmaktaydı. İhtiyar heyeti üyelerinin oylarıyla listedeki isimlerin üçte biri çıkartılmakta, daha sonra geriye kalan isimlerin yarısı da kaymakam tarafından elenmekte ve geriye kalan isimler, meclis üyeleri olarak seçilmekteydi.¹²² Aynı süreç, küçük farklılıklarla livalardaki ve vilâyet merkezindeki adli ve idarî meclisler için de uygulanmaktaydı. Mesela adaylardan devlete yıllık en az 500 kuruş vergi verme şartı istenmekte ve listenin son halini vali belirleyip Bâbîâlî'ye onay için yollamaktaydı.¹²³

Tuna vilâyetindeki bu seçim sisteminin en önemli özelliği ise gayrimüslim azınlıklar yönetime dâhil edilirken merkezî otoritenin bütün vilâyet üzerinde oldukça etkili tutulmasıydı. Midhat

121 BOA, I.MMS, no: 2382, maddeler: 10, 11, 12, 13.

122 1864 *Nizamnâmesi* maddeler: 71, 72, 73, 74, 75.

123 1864 *Nizamnâmesi* madde: 81.

Paşa, liberal fikirlere sahip büyük bir devlet adamıydı. Sultanın bütün tebaasının temsil edileceği bir çeşit parlamenter sistemi, Tuna vilâyetinde denemişti. Rusçuk'ta kurulan meclis-i umumi-i vilâyette eşit sayıda Müslüman ve gayrimüslim bulunmaktaydı. Ancak meclis-i idare-i vilâyette Müslüman üye sayısı yedi, gayrimüslim üye sayısı ise dörttü.¹²⁴ Midhat Paşa, yerel güçleri yönetime dâhil ederek ayrılıkçı hisleri bastırmak istemiş olmasına karşın vilâyet yönetiminde kilit noktalara yerleştirilen Bulgar sayısını oldukça düşük bırakmıştı.¹²⁵ Bu şekilde vilâyetteki otoritesini korumaktaydı. Örneğin seçim sistemi sayesinde kazalardaki ve vilâyet merkezindeki meclisler, köyler ve nahiyelere göre valinin daha çok kontrolünde kalmıştı.

Diğer önemli bir nokta ise yeni kurulan vilâyetteki meclislerin önemli kararlar alacak otoriteden yoksun olmasıydı. Bu tür kararlar, her zaman merkez tarafından onaylanmak zorundaydı. Ancak vilâyetin bütün işleriyle ilgilenip bölge halkının eğitim, vergi, tarım, ticaret ve mahkemelerle ilgili sorunlarının tespiti ve çözümünde valilere yardımcı olmaktaydılar. Diğer bir deyişle yönetime tavsiyelerde bulunan bir danışma mekanizması işlevi görmekteydiler. Mesela bu meclislerin sayesinde kazalardaki mülkiyet, eşit ve adil bir şekilde değerlendirilmiş, buna göre vergilendirilmeye gidildiği için halkın şikâyetleri azalmış ve vergi toplama işi daha etkin hale gelmişti. Halkın şikâyet ettiği birçok ağır vergi kaldırılmış ve memur maaşları yükseltilmiş olmasına rağmen vilâyetin gelirleri, dikkate değer bir artış göstermişti.¹²⁶

124 Skender Rızaj, "Midhat Pasha'nın Rumeli'de Vilayetler Kurulmasındaki Rolü," *Uluslararası Midhat Paşa Semineri: Bildiriler Tartışınalar Edirne: 8-10 Mayıs 1984*, TTK, Ankara, 1986, s. 60.

125 Roderic Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, s. 15-1.

126 Ali Haydar Mithat, *The Life of Midhat Pasha: A Record of His Services, Political Reforms, Banishment and Judicial Murder*, s. 39.

4- Ekonomik Reformlar

Tanzimat reformlarının odaklandığı en önemli konulardan birisi de vergi ve ziraat sorunlarını çözmektir. Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet, "miri" arazilerin gerçek sahibiydi ama sultan, tımar denilen toprak sistemiyle bu arazilerin gelirlerini, özellikle ordu hizmetleri ve her türlü faaliyetler için bazı komutanlara ve devlet adamlarına bağışlamaktaydı. Bu şekilde bu insanlar, belli bir bölgenin vergi tahsildarı oldular. Bunlar, askeri ve idari sorumluluklarını yerine getirmedikleri veya köylüler onlar hakkında şikâyetle bulundukları zaman ise sultan, onların tımarını ellerinden alırdı. Fakat bu sistem, 17. asrın sosyo-ekonomik gelişmelerinin bir sonucu olarak önemini kaybetmeye başlamış ve Osmanlı Devleti, yeniden yapılanma sürecine girerek malî kurumlarıyla beraber askeri alanda da büyük değişiklikler yapmak zorunda kalmıştı. Böylece tımar sistemi, varlıklı kişilerin devlete belli bir miktar para ödeyerek, karşılığında belirli bir bölgenin gelirlerini toplama hakkını elde ettiği, *iltizam* sistemine dönüşmekteydi. Bu sistemin amacı, rekabete açık ihale aracılığıyla hâsılatı en yüksek düzeye çıkarmaktı. Eğer gelir kaynağı, sözleşmeli miktardan daha fazlaysa mültezimler bu farktan yararlanırlardı. İltizam sistemi, yüksek riskli ve yüksek getirili bir yatırımdı.¹²⁷ Ancak bu sistemden gelen servet, daha yararlı olmaktaydı.

Ayrıca iltizam sisteminde mültezimler, devlete düzenli nakit akışı temin etmek yerine, vergi tahsili açısından bireysel kazançlarını yükseltmekle alakadardı. Bu yüzden sürekli yenileriyle değiştirildiler. Bu durumda köylüler ve çiftçiler, daha önce ayniyatla ödedikleri nakit vergiyi vermekte zorluk çektiler. Bu vergiyi, im-

127 Linda Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, E. J. Brill, Leiden-New York-Köln, 1996, s. 1-21, 119-120. Mukata sicillerinin bir örneği için bkz. St. St. Cyril ve Methodius National Library, Sofya, Oriental Department, CK 9-4.

paratorluğun içinde mahsullerini satmak için yeterince piyasa olmamasına rağmen hem kötü hem iyi hasat zamanında ödediler. Buna ilaveten çiftçilere tohum, hayvan ve tarımsal etkinliklerine kredi sağlayan bir kurum mevcut değildi. Bunun yüzünden tefecilere başvurmak mecburiyetinde kaldılar. Diğer yandan mali kriz dönemlerinde devlet, kendi arazilerinin mülkiyetini satmak zorunda kaldı. Dolayısıyla bu sorunları çözmek ve vilâyetlerden nakit akışını güvenceye almak için Osmanlı hükümeti, 1695'de "malikhane" denilen, iltizam sisteminin gelişmiş bir şeklini uygulamaya başladı. Bu sisteme göre devlet, gelir kaynağını, yaşam boyu süreyle ilk ödeme ve sonra yıllık düzenli ödeme şartıyla kiraya verdi. Bu ömür boyu mülkiyet, erkek evlada devredilirdi.¹²⁸ Böylelikle 18. asırda kiracılar, bu arazilerin kalıcı sahibi oldu ve vilâyetlerde devlet ile reaya arasında "ağa", "bey", "ayan", "voyvoda", "gospodar" adlı yeni bir toplumsal grup doğdu.

Bu yeni arazi sahipleri, tımar sahiplerinden ve doğrudan devlet kontrolü altında olan 17. yüzyılın mültezimlerinden çok farklıydı. Onların, araziler ve orada yaşayan köylüler üzerinde yüksek otoritesi bulunmaktaydı. Bu yüzden kârlarını arttırmak için yasadışı vergiler toplamaya başladılar. Devlet, yeni tabakanın yükselen yetkisini idare edemiyordu ve bunun yerine onları devlet yetkisi altında tutmak için onlarla anlaşmalar yapmak yolunu seçti. 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar'da huzursuzluk ve tedirginlik yaratan uzun süren savaşlar ve yenilgilerden dolayı mali krize girmişti. Yerli arazi sahiplerinin mağduriyeti ve vergi tahsili istismarı, Balkanlar'da anarşi, haydutluk ve yerli eşkiya grupları meydana getirdi.¹²⁹

18. yüzyılın ikinci yarısında ayanlar, vilâyetlerin fiili hükümdar-

128 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 105–108. Malikhane sicillerinin bir örneği için bkz. St. St. Cyril and Methodius National Library, Sofya, Oriental Department, D 235 fol. 1–20.

129 Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria*, s. 29.

ları gibi hareket etmekteydi. Balkanlar'da etkili ayanların en mükemmel örneklerinden bazıları; Vidinli Pazvantoğlu Osman, Rusçuklu Tirsenikli İsmail Ağa, Arnavut Tepedelenli Ali Paşa'ydı. Bunlar, Osmanlı Balkanları'nın merkezî idaresindeki çözölmeyi açıkça göstermekteydi. Pazvantoğlu, çok miktarda çiftliğe sahipti ve Vidin'in bizzat en zengin muteberlerindendi. Ayrıca özellikle Vidin, Belgrad ve Bosna, birkaç yeniçeri garnizonunun konuşlandığı çok önemli askeri üslerdi. Bunların arasında en etkilisi Pazvantoğlu Osman, kendini Balkanlar'ın bu kısmının lideri sayıyordu. Merkezî iktidara karşı isyan etti, Vidin bölgesini ele geçirdi ve 1794'te sultanın gönderdiği kuvvetleri bile mağlup etti. Bu yüzden III. Selim, Pazvantoğlu Osman'ı Vidin'in valisi olarak atamak zorunda kalmıştı.¹³⁰

Bu yeniçeri kökenli yerel güçler, kapsamlı mülkiyetin kira haklarını almayı becerdi ve vergi toplama, asker yetiştirme ve iç düzeni sağlama gibi birkaç görevi yerine getirmeyi başardı.¹³¹ 1826'da çok kez merkezî hükümeti tehdit eden ve reformlara karşı olan yeniçeriler, genelde başkentte imha edildiler ama garnizonların çoğu Balkanlar'da, özellikle de Vidin, Belgrad ve Bosna bölgesinde kaldı. Ancak bu garnizonlar, siyasî ve ekonomik kuvvetlerini kaybettiler. Böylece kendilerini, tarihte "gospodar" diye bilinen yerli arazi sahibi sınıfa değiştirmek zorunda kaldılar. Bu grup da köylüleri ezdi ve onlardan zorla aldıkları arazilere kendi çiftliklerini kurdu. Bu gospodalar, geleneksel siyasî sistemden yanaydı ve Tanzimat reformlarına karşıydı. Hatta bazı durumlarda reformcu merkezî hükümete karşı ayaklanmaları desteklediler.¹³²

130 Vera Moutafchieva, *L'Anarchie dans les Balkans à la Fin du XVI Siècle*, İsis Yayınları, İstanbul, 2005, s. 27-44; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları*, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 79-84.

131 Halil İncalcık, "The Ottoman Decline and Its Effects," *Aspects of the Balkans, Continuity and Change. Contributions to the International Balkan Conference held at UCLA, October 23-28 1969*, ed: Henrik Birnbaum ve Speros Vryyonis Jr., Mouton, The Hague, 1972, s. 352.

132 Halil İncalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 8-10.

Haydutlarla olan sorunlar, gospodalar ve onların usulsüz vergi uygulamaları, 1839'dan sonra şiddetle yükseldi. Balkanlar'daki bu sorunları çözmek için Osmanlı Devleti, Tanzimat'la beraber reformlar yapmaya başladı. 5 Mart 1840'ta Müslümanlar yerine gayrimüslimlerden Hristiyan "kocabaşılara" vergi tahsili sorumluluğu verdi. Bu şekilde, usulsüz vergi toplanmasının önleneceği düşünülmüştü. 1851'de gayrimüslimlerin ödediği cizye vergisinin bütün halka uygulanması düşünüldü ama bu reform, ancak 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'yla birlikte Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında eşitlik sağlamak için cizye vergisinin, askerlik vergisine dönüştürülmesiyle gerçekleştirilebildi. Hâlbuki bu tedbirler, vilâyette düzeni sağlamaya yeterli değildi. 1849–1850 arasında Vidin vilâyetinin reayası, gospodarlara karşı isyan etti. Bu isyan, doğrudan Osmanlı hükûmetine yönelik bir isyan değil, yerli idarecilere, çorbacılar ve gospodarlara karşı bir hareketti. Bu isyan, gospodalar tarafından organize edilen "başıbozuklar" denilen düzensiz eşkiya ekipleri tarafından bastırıldı.¹³³

Tanzimat, mal varlığının değerlendirilmesi yoluyla konulacak adil vergi sistemi sözünü verdiği için seçkin Müslüman ve gayrimüslim gruplar, gospodalar, çorbacılar ve kocabaşılar, ayrıcalıklarını kaybetmenin ve yüksek vergi ödemenin taraftarı değildiler. Şarap ve rakıya konulan yüksek vergi hakkında şikâyetle bulundular. Sonrasında onlara bağlarda iş vermeyeceklerini ve onlardan üzüm almayacaklarını söyleyerek reayayı vergilere karşı durmaları için zorladılar.¹³⁴

Dolayısıyla Vidin isyanı, reayanın Tanzimat reformlarından beklentilerinin farklı olduğunu göstermekteydi. Fakat, yerli iktidar, sahip olduğu araziler üzerindeki hâkimiyetini kaybetmek istemiyordu. Böylece bu durum, Osmanlı hükûmeti için bir çıkmaz

133 *A.g.e.*, s. 7–11.

134 Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler," s. 612.

haline geldi. Hükümet, reform yapmanın ve Balkanlar'daki köylü isyanlarını önlemenin tek yolunun gopodarların iktidarını kaldırmak olduğunu anladı. Bu nedenle 1851'de Vidin vilâyetinin reayasına, gopodarların arazi satışını mümkün kılan hatt-ı hümayun çıkarıldı. Ancak bu hatt-ı hümayun, sorunları çözmeye yeterli değildi çünkü reayanın asıl niyeti, arazilere bedavaya sahip olmaktı. Kırım Savaşı sırasında Vidin vilâyetinin reayası, Rusya ve Sırbistan'ın desteğine başvurarak tekrar isyan çıkardı ama bu isyan da kısa bir sürede bastırıldı. Ancak oradaki durum, merkezi yönetim için bir sorun olmaya devam etti.¹³⁵ Ayrıca 1857'de "çorbacılık" kurumunun, yetkisini istismar ettiği için hakları kısıtlandı. Onlar da usulsüz vergi toplamaya devam ettiler. Bir yandan da köylülere yüksek faizli borçlar verdiler ve hasat vaktinde düşük fiyatlarla mahsullerini alıp pahalıya sattılar.¹³⁶

Tanzimat döneminin diğer önemli gelişmesi, mirî arazilerin özel mülkiyete dönüşümüydü. Bu meseleyle ilgili 1847 ve 1851'de kanun çıkarılmasına rağmen 1858'deki Arazi Kanunu'yla temel reformlar uygulandı. Arazi Kanunu, mirî arazilerin kullanımını düzenledi ve bu arazilerin, özel mülkiyetle miras bırakılmanın yolunu açtı. Daha sonra 1869 ve 1876 arasında Ahmet Cevdet Paşa vasıtasıyla hazırlanan "Mecelle", özel mülkiyet ve miras hakkındaki ilkeleri tekrar inceleyip düzeltti. Fakat reayanın, arazi ve gayrimenkul almaya parası yetmediği için özel arazi mülkiyeti dönüştürülmesi kısa sürede başarısız kaldı.¹³⁷ Bu süreç, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra bile devam etti.

Bu ekonomik, siyasî ve toplumsal sorunlar, Balkanlar'da hala devam ederken Midhat Paşa, 1861'de Niş ve sonrasında 1864'te Tuna vilâyetinin valiliğine atandı. İmparatorluğun bu bölgesindeki ekonomik ve zirai reformlar, bu tarihsel bağlamda ele alınacaktır.

135 Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 104–107.

136 M. Hüdayi Şentürk, *a.g.e.*, s. 128–129.

137 Halil Cin, *Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Çağ Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2005, s. 347–351.

Menafî Sandıkları - Memleket Sandıkları

Balkanlar'daki Osmanlı ekonomisi, tarıma bir hayli bağımlı olmasına rağmen Avrupa'da çiftçilere borç veren ve tohum ve hayvan gibi ihtiyaçları karşılayan kurumlara benzer yapılanmalar Osmanlı'da yoktu. Tefeciler ve gospodarlar, köylülere yüksek faizle borç vererek bu eksiklikten faydalanmaktaydı. Bu durumda köylülerin, büyük oranda tefecilere ve sahiplere bağımlı olan tarımsal faaliyetlerini ilerletmek için hiç fırsatı yoktu. Midhat Paşa, bu sorundan haberdardı. Bu yüzden Avrupa'nın zirai kurumlarının örneklerini inceledi. Böylece 1863'te Niş valisiyken çiftçilere düşük faizli kredi, tohum ve hayvan sağlayan, gospodarlardan bağımsız biçimde kendi aralarında elbirliği yaratan ve tarımsal üretime büyük katkıda bulunacak "memleket sandıklarını" kurdu. Bunlardan ilkinin, Piro'tta (Şehirköy) deneme amaçlı açılmış tarım kredi kooperatifi oluştu. Osmanlı tarihinde modern Türkiye'nin Ziraat Bankası'nın da temelini oluşturan ilk menafî sandığı bu oldu.¹³⁸

Bazı yazarlara göre bu sandıklar, 1840'larda Prusya'da Friedrich Wilhelm Raiffeisen'in kurduğu kırsal kredi sandık ağından örnek alınmıştı.¹³⁹ Ancak Midhat Paşa, Avrupa'da bile henüz yer almamış, özgün tarımsal kurumlar yarattı. Bu tür kurumlar, sadece 1880 ve 1890'lardan sonra Avusturya, Belçika, İtalya ve Macaristan'da filizlendiler.¹⁴⁰

Niş'te 1863 yılında kurulmuş ilk sandığın başarısı neticesinde Midhat Paşa, 1864'te Tuna vilâyetine tayin edilmesinden sonra bu projenin büyümesini sürdürdü fakat merkezin bu projeyi finanse edemeyeceğini biliyordu. Bu nedenle bu ko-

138 BOA. I.DH. no: 36970.

139 Milen Petrov, *Tanzimat for the Countryside: Midhat Pasa and the Vilayet of Danube, 1864-1868*, s. 75.

140 Seçil Akgün, "Midhat Paşa'nın Kurduğu Memleket Sandıkları: Ziraat Bankası'nın Kökeni," s. 201.

operatifler, öz-kaynaklı yatırım mecburiyetindeydi. Midhat Paşa'nın planı, köylülerin birlikte çalıştığı, bazı arazilerin devlet tarafından yarımşar dönümlük kısımlar halinde hanelere dağıtılacağı ve her evin, kooperatiflere gelir elde etmesiyle beraber öşür vergisinin yüzde beşini toplayacak bir imece sistemi kurmaktı.¹⁴¹ Vilâyet hükümeti, daha önce ekilmemiş olan verimli arazileri tarıma açmak suretiyle bu sandıkları desteklemek yoluna gitmişti. Tarıma elverişli boş arazilerin olmadığı yerlerde ise devlet buğday, arpa ve Tuna bölgesinin havası ve toprağına en uygun ürün olan mısır ekmek için bazı arazileri kiralamaktaydı. Köylüler, Hristiyanlar için pazar ve Müslümanlar için cuma olan izin günlerinde, imece sisteminin işgücünü yüklediler. Hasat zamanlarından sonra köylerin ihtiyar meclisleri, mahsulün toplanmasından ve kazalarda açık arttırmayla satılmasından sorumluydu. Bu satışın hâsılatı, doğrudan sandığın hazinesine aktarılır ve sonra çiftçilere aylık yüzde bir faizle dağıtılırdı. Bu kurumdan borç isteyen çiftçiler, kuruma makbul olduklarını açıklayan, ihtiyarlar meclisi tarafından onaylanmış bir belge göndermek zorundaydılar. İlâveten, borçları için kefil göstermek zorundaydılar. Bu işlemden sonra çiftçiler, sandıklardan 2000 kuruşu aşmayan borç parayı, bir yıl sonra iade edilmek üzere alabiliyorlardı. Faiz olarak alınan paranın üçte biri, sandığın bütçesine dâhil edilir, geriye kalan kısmı ise köylere paylaştırılıp altyapısal işlere ve okullara harcanırdı.¹⁴²

Midhat Paşa, menafî sandıklarının kuruluşu, kaynağı, borç verme kuralları ve gelir kullanımı hakkında 20 ilkesi olan bir laliha hazırladı. Bunun kopyalarını kazalara ilettiler ve aynı zamanda bir kopyasını da İstanbul'daki Meclis-i Vala'ya teslim etti. Neticesinde merkezi hükümet, 7 Şubat 1865'te bu menafî sandık-

141 Öşür vergisi, Müslüman nüfusun tarımsal üretiminden alın maktaydı.

142 *Tabsıra-i İbret*, s. 49-50; BOA. I.DH. no: 36970.

larının kuruluşunu resmen onayladı.¹⁴³ Sonrasında 19 Temmuz 1867’de bütün devlet genelinde sandıkların kuruluşunu genişletmek amacıyla, layihanın ilkelerinden oluşmuş dokuz ek ilkeyle bir nizamnâme yayınlandı.¹⁴⁴

İkisi Müslüman ve ikisi gayrimüslim olan dört memur, biri Müslüman ve biri gayrimüslim olan iki sekreterle birlikte sandıkların idaresine atandılar. İki Müslüman ve iki gayrimüslim, güvenilir tüccarların kefaleti emrinde çalıştılar. Devlet, yılda bir veya iki kez bu kooperatiflerin muhasebeciliğini denetlemek amacıyla müfettiş atadı. Başlangıçta haftada bir kez açılacak olan kooperatifler için yeni binalar inşa edildi. Bu kooperatifler, kredi talebinin yüksek olması neticesinde haftada en az iki kez ve gerektiğinde daha fazla bile çalışıyorlardı.¹⁴⁵

İlk tarımsal menafî sandıkları Rusçuk, Niş, Cuma-i Atik, Şehirköy ve Leskofça’da kuruldu.¹⁴⁶ Vilâyete ait *Tuna* gazetesinde sandıkların faaliyetleri ilan edildi. Mesela Mayıs 1865’te sandıkların sermayesinin 226.000 kuruşa çıktığı ve 198.000 kuruşun, öküz alımı için çiftçilere borç verildiği açıklandı.¹⁴⁷ Bu miktar, üç sene de 20 milyon kuruşa ve 1876’nın sonunda 60 milyon kuruşa kadar yükseldi.¹⁴⁸

Bu sandıkların, çiftçileri desteklemekteki başarısına rağmen Midhat Paşa, insanların paralarını biriktirebileceği ve faiziyle kâr elde edebileceği, Avrupa’nın bankalarına benzer şekilde işleyen müesseseler kurmak istiyordu. Bu durumda şehirli liler dahi bu kurumdan yararlanabilirdi. Böylece bu sistemi ta-

143 İsmail Selimoğlu, *Osmanlı Yönetiminde Tuna Vilâyeti 1864–1878*, s. 110.

144 BAO, I.DH. 36970. *Memleket Sandıkları Nizamnamesi* için bkz. *Düstur I. Tertip. C. 2.*, s. 387–398. Transkripsiyonu için bkz. Seçil Akgün, *a.g.m.*, s. 202–211.

145 BOA, I.MVL. no: 26172.

146 *Tuna* gazetesi, S. 1.

147 *Tuna* gazetesi, S. 7.

148 Kooperatiflerin bütçeleri için bkz. İsmail Selimoğlu, *a.g.e.*, s. 113–115.

sarladı ve Bâbîâli'nin onayına sundu. Merkezî hükümet, uzun müzakerelerden sonra Midhat Paşa'nın tasarımını onayladı fakat kurumun isminin, "emanet sandığı" şeklinde değişmesi şartını belirtti. Böylelikle örnek olarak ilk kurum, 20 Ocak 1868'de Rusçuk'ta açıldı ve vilâyet kapsamında yayıldı. Halk, "emanet sandığı"na 20 ila 500 kuruş arası miktarda para yatırdığı zaman karşılığında, yılda % 9 kâr elde edecek ve bu para, çiftçilere yılda % 12 faizle borç olarak verilecekti.¹⁴⁹ Rusçuk'un emanet sandığı, modern Osmanlı bankacılık sisteminin bel kemiğini oluşturdu.

Memleket veya emanet sandıklarının kurumsallaşma süreci, Tuna vilâyetinde 1887-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar devam etti fakat savaştan sonra en sistemli çalışan bölge, Rus işgalinde kaldı. 1878 Berlin Antlaşması'yla vilâyetin büyük kısmı, yeni kurulan Bulgar Prensligi'ni oluşturmaktaydı. Bu sandıklar, Bulgar Prensligi'nde 1903 yılına kadar bulundular ve o andan sonra Bulgar Ziraat Bankası'na dönüştüler. Osmanlı İmparatorluğu'nda geride kalan sandıklar çağdaştırıldı ve 1888 yılında, Türkiye'de hala aynı adıyla var olan Ziraat Bankası'na dönüştürüldü.¹⁵⁰

5- Ulaşımın Geliştirilmesi

Tarımdaki gelişmelere rağmen Tuna vilâyetinde gelişmiş ulaşım ağının yokluğu, insanların ürünlerini satmasını ve İstanbul ve Avrupa'dan gelen mallara erişmesini zorlaştırmaktaydı. Midhat Paşa, Niş valiliği sırasında vilâyette değişik istikametlerde şose yollar ve köprüler inşaatıyla ilgili kapsamlı bir proje başlatmıştı.¹⁵¹ Aynı zamanda bu proje, Tuna vilâyetinde de Midhat Paşa'nın öncelik verdiği konulardan birisiydi. Bayındırlık bakanlığının çıkar-

149 BOA, I.MVL. no: 26200.

150 Seçil Akgün, *a.g.m.*, s. 199-200.

151 BOA, I.MVL. no: 25981.

dığı kanunlarına göre yol ve köprü yapımları için mali desteğin, büyük oranda yerli halk tarafından sağlanması bekleniyordu. Bütün masraflar ve işgücü, köylülere ve şehirlilere yüklenmekte, organizasyonu üstlenen vali için bu projeyi yürütmek zor bir görev haline gelmekteydi. Midhat Paşa, yolları ölçerek bu yollardan kimlerin yararlanabileceğini belirledi ve sonra işgücünü, köylerin nüfuslarına göre paylaştırarak böldü.¹⁵² Herkesin gönüllü olarak çalışmasını teşvik etmiş olsa da herkes hala çalışmak zorundaydı. Yerli halkın önderlerinin, nüfusu seferber etmeleri lazımdı. Paşa, yol yapımında ihtiyaç duyulan insan gücünü arttırmak zorundaydı. Gerekliği takdirde polis kuvveti de kullanılabacaktı.¹⁵³ Corvée işçiliği, Tanzimat reformlarının ilerleyişiyle resmen kalkmıştı ve Midhat Paşa, Rusçuk'a geldiğinde bunu onaylayarak köylü işçilere günlük 6 kuruş ödenmesini sağladı. Hâlbuki devlet, belirtilen masrafları vaktiyle karşılayamadığı için ve mühendisler ile kalfa arabulucuların rüşvetçiliğinden dolayı bu sistem düzgün çalışmadı.¹⁵⁴ Halkın, yol yapımında 5–6 gün çalışacağı zannedilmesine rağmen gerçekte halk, bu işlerde 30–36 gün çalışmak zorundaydı. Bazı durumlarda çiftçiler, kendi tarım mevsiminden dolayı tarifeli iş saatinin uygun olmamasından şikâyetçilerdi. Bu proje, vilâyetin altyapısına oldukça katkı sağladı fakat Rus propagandası bu durumdan, halkı iş yüküne ve devletin koyduğu vergilere karşı çıkması için kışkırtarak yararlandı.¹⁵⁵

Bu sırada vilâyette önemli sayıda köprüler inşa edildi ve giderleri, çoğunlukla yerel ayan ve eşrafın bağışlarıyla karşılandı. Yantara ve Rositsa nehirleri üzerinde iki mühim köprü yapıldı ve Tırnova ile Razgrad kentleri arasındaki yolun civarında yaşayan nü-

152 BOA. I.MVL. no: 24965; *Tabsıra-i İbret*, s. 48.

153 Tuna gazetesi, S. 1.

154 Milen Petrov, *Tanzimat for the Countryside: Midhat Pasa and the Vilayet of Danube, 1864–1868*, s. 83.

155 Georgi Pletnyov, *a.g.e.*, s. 109; E. I. Fadeeva, *Midhat Pasha: Jizn i deyatelnost*, s. 25.

fus, köprülerin inşaatı için gerekli malzemeleri karşıladılar.¹⁵⁶ Bu köprüler, modern Bulgaristan'da hala kullanılmaktadır.

Üç sene içinde Tuna vilâyetinde yaklaşık 3.000 kilometre şose yol ve Niş'te olanlar dâhil 1.420 köprü inşa edildi.¹⁵⁷ Bu köprülerin en büyüğü olan Bele, Yantara'nın üzerine yapıldı. İlave olarak Morava ve İskar nehirleri üzerine beş yeni köprü inşa edildi.¹⁵⁸ Ondan sonra Ekim 1867'de Midhat Paşa, yeni yol ağı hakkında merkezî hükümete bir bildiri sundu ve evvelce yapılmış yolların ve köprülerin bakımı ve tamiri için işçilere ihtiyacı olduğunu işaret etti. İnsanların, daha önce uygulanmış ağır iş yükü yüzünden bu işi yapmak istemediklerinin farkındaydı. Bu suretle planı, 200 tane tam zamanlı işçi ve onları düzenlemek için bir idare amiri tutmaktı. Bu sistem, Avrupa'dan örnek alındı. Yeni yolların 450 saatlik uzunluğu olduğunu hesapladı ve buna göre her iki saatlik mesafeye bir işçi gerektiğini tespit etti. Her işçiye yılda 1.200–1.500 kuruş ve idare amirine yılda 3.000 kuruş ödenecekti. Maaşlar ve kürek, çapa, araba gibi gerekli malzemelerin alımı, her ailenin verdiği bir kuruşluk ek vergiyle telafi edilecekti. Eğer fakir aileler, bu ek miktarı ödeyemiyorlarsa varlıklı aileler, onlar için ödemek zorundaydı. Bütün bu düzenlemeler, vilâyette vergi veren 200.000 ailenin, varlıklarına göre yapıldı.¹⁵⁹

Midhat Paşa'nın, vilâyette bulunan ulaşım sistemini arttırmak için diğer projesi; yüklerin, kargoların, postaların ve yolcuların nakliyesini kolaylaştıran bir şirket kurmaktı.¹⁶⁰ Bu şirket, Rusçuk'ta tesis edilmişti ve Rusçuk-Varna-Şumnu hattında çalışmaya başlamıştı. Ondan sonra yeni yol ve köprülerin inşaatıyla ulaşım şirketi, bölgesel taleplere göre başka istikametlere de hiz-

156 *Tabsıra-i İbret*, s. 48; BOA. I.MVL, no: 25533, 23958, 23400.

157 Bazı yazarlara göre köprülerin sayısı abartılmaktaydı ve gerçek rakam 230'du. Georgi Pletnyov, *a.g.e.*, s. 109.

158 *Tuna* gazetesi, S. 1.; *Tabsıra-i İbret*, s. 48; Georgi Pletnyov, *a.g.e.*, s. 108.

159 BOA. I.MVL. no: 25981 ve 24965.

160 BOA. I.MVL. no: 24899.

met vermeye başladı.¹⁶¹ İstikametler ve ücretler ayarlanıp il gazetesinde ilan edilmişti.¹⁶² Şirket, her biri 20 lira değerinde olan 250 hisseye ayrılmıştı. Kısa bir süre sonra her hissedarına 2 liralık kar dağıtan, iyi kazanç getiren bir şirket haline geldi. At arabaları sayısı, 133'e yükseldi ve at sayısı, ikiye katlandı. Gayrimenkulüyle beraber sermayesi, 10.000 liraya yükseldi.¹⁶³ Ayrıca at arabası, fayton ve ulaşım şirketinin ihtiyacını gideren başka malzemeler üreten imalathane kuruldu. Fabrika, sermayesini arttırdı ve bu şirketin yerine diğer tüketicilerin taleplerini karşılamaya başladı.¹⁶⁴ Şirket ve fabrika bir genel müdür ve kâtip ile beraber değişik mevkilerde görev yapan memurlar tarafından idare edilmektedir. Ayrıca, arabaların sevk işlemlerinde görev yapmak üzere arabacılar ve bir arabacı başı bulunmaktaydı.¹⁶⁵

Midhat Paşa, Orta Avrupa ve Karadeniz'i bağlayan güzergâhta ve Avusturya'nın hâkimiyetinde olan Tuna nehrindeki nakliye taşımasından endişeliydi. Osmanlı İmparatorluğu, askeri amaçla kullanılan birkaç gemiden faydalandı. Oysa Paşa'nın projesi, çok sayıda vapur almak ve bunları Tuna'daki ticaret ağına katılmaktı. Bu projeye sermaye elde etmek için farklı olanaklara başvurdu. Öncelikle devlet arazilerinin birazını pazara çıkarmaya karar verdi.¹⁶⁶ Vilâyetin pazaryerlerine binalar ve dükkânlar inşa edilmesine müsaade etti. Meşhur cuma pazarları her zaman dar ama şehre yakın yerlerde kurulmaktaydı. Midhat Paşa ise pazaryerinin, çok sayıda dükkânın da inşa edileceği daha elverişli bir bölgeye taşınmasını istiyordu. Cuma kazası, pazaryeri inşaat masraflarını ödeyecekti ve 100.000 kese kuruş kâr sağlayacak dükkânların

161 BAO, I.DH. no: 37383.

162 *Tuna* gazetesi, S. 9.

163 *Tuna* gazetesi, S. 48.

164 *Tuna* gazetesi, S. 10, 27, 48.

165 İsmail Selimoğlu, *a.g.e.*, s. 118–119.

166 BAO, I.MVL. no: 24614, 24714.

satışından sonra yatırılmış para geri dönecekti.¹⁶⁷ Benzer şekilde Karasu pazarı da pahalıya satıldı ve bu işlem, 3.000 lira gelir getirdi. Dahası, Tırnova bölgesinde sorun yaratan yoğun ormanlık alanlar, orada yaşayan halka satıldı. İlk satış, vilâyet hazinesine 4.000 lira tedarik eden Dobrevale'da gerçekleşti. Bu ek kazançlar, Midhat Paşa'nın "Niş" ve "Seyyare" isimli iki vapur ve sonra "Sofya" ve "Midhat Paşa" adlı iki tane daha vapur alabilmesini sağladı.¹⁶⁸ Bunlardan başka "Vidin", "Lom" ve "Ziştovi" adlı üç vapur daha dokuz kargo gemisiyle birlikte Akif Paşa tarafından Avrupa'dan satın alındı. Sonradan "Abdülaziz" ve "Rusçuk" adı verilen iki tane daha vapur ısmarlandı.¹⁶⁹

Osmanlı ticaret ve yolcu filosu, vilâyet yönetimine bağlı bir devlet kurumu olarak "İdare-i Nehriye" adı altında kurulmuştu.¹⁷⁰ Bu idare, Tuna nehrinde nakliye taşıması işletmesiyle sorumluydu. Bahar 1867'de ilk dört vapurla hizmete başladı¹⁷¹ ve devlete büyük kâr kazandırdı.¹⁷²

Şose yollar, köprüler ve vapurlarla beraber vilâyetin iki önemli liman şehri olan Rusçuk ve Varna arasında demiryoluna da ihtiyaç vardı. 19. yüzyılda Rusçuk, Tuna nehrinde liman şehri olması nedeniyle ticaret merkezi haline geldi. Devlet, demiryolu inşaatı için bir İngiliz şirketiyle anlaşma yaptı. Köylüler, projeye ucuz işçilik sağladı. Demiryolunun yapılışının ilk iki senesinde, proje için 15.000 işçi çalıştı.¹⁷³ Kasım 1866'da Rusçuk-Varna demiryolu hizmete başladı.¹⁷⁴ Rus konsolos A.N. Moshin'in raporuna göre 1869

167 BOA, I.MVL no: 26288.

168 *Tabsıra-i İbret*, s. 50–52.

169 BOA. I.MMS. no: 1697.

170 BOA. I.MVL. no: 25520.

171 BOA. I.MMS. no: 1697; *Tabsıra-i İbret*, s. 52.

172 BOA. I.MVL. no: 26277.

173 Milen Petrov, *Tanzimat for the Countryside: Midhat Pasa and the Vilayet of Danube, 1864–1868*, s. 86.

174 BOA I. ŞD. no: 62 ve 402.

ve 1870 yılları arasında Rusçuk'ta demiryolu geliri, aşağıda belirtil-
diği gibidir:¹⁷⁵

Yıl	Yolcu Sayısı	Yolcu ve posta servisi geliri (frank)	Hasat ulaşım miktarı (ton)	Hasat ulaşım miktarından gelen gelir (frank)	Toplam Gelir (frank)
1869	62.122	751.376	775.222.106	472.359	1.223.735
1870	66.285	685.124	990.521.820	505.101	1.138.288

Tablo 4: Rusçuk-Varna Demiryolu Geliri

Tuna vilâyetinin valiliği sırasında Midhat Paşa, ulaşım ağı-
nın gelişmesine büyük katkı sağladı. Bâbiâli ve vilâyette oturan
yabancı gözlemciler, Paşa'nın projelerini, özellikle de yaptırdı-
ğı şose yolları takdir ettiler. Presel isimli bir Alman mühendis,
"Midhat Paşa'nın, Tuna vilâyetine çok iyi tasarlanmış ve başarıyla
gerçekleştirilmiş bir yol ağı bağışladığını" açıkladı. İlâveten, ünlü
Avusturyalı gazeteci F. Kanitz, "Tuna Vilâyeti Valisi Midhat Paşa,
Bulgaristan'ın kalkınmasına mühim katkı sağlayan kapsamlı ve
başarılı biçimde gerçekleşmiş yol projesiyle tarih boyunca anıla-
cak" demiştir.¹⁷⁶

6- Telgraf Hatlarının Kurulması

Osmanlı İmparatorluğu'nda elektrik telgrafını ortaya çıkarma
girişimi, 1839 yılında Tanzimat'la aynı zamana denk gelmekte-
dir. Samuel F.B. Morse, telgraf sistemini geliştirmiş ve bunun ar-
dından Chamberlain isimli ortağı, sistemi Sultan'a sunmak için
İstanbul'a gelmişti. Ancak bu esnada cihazı arızalanmıştı. Sonra-
sında cihazın onarımı için Viyana'ya dönüşünde Tuna nehrinde

175 Georgi Pletnyov, *a.g.e.*, s. 99.

176 *A.g.e.*, s. 109–110.

gemisi batmış ve kendisi de boğularak ölmüştü. Bu başarısız girişimden 8 yıl sonra, 9 Ağustos 1847'de Osmanlı Devleti'nde jeolog olarak çalışan J. Lawrence Smith isimli bir Amerikalı profesör, iki başarılı gösteri icra etmeyi başararak Sultan Abdülmecit ve bazı önde gelen Osmanlı yetkililerine telgrafın yararlılıklarını sergiledi. Sultan, bu sisteme hayran kalmış ve beraberinde İstanbul-Edirne arasında telgraf hattı kurulmasını emretmiştir. Fakat bu proje, bilinmeyen nedenlerden dolayı tamamlanamamıştır.¹⁷⁷

Telgraf hattının yapılışı, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı Fransa, İngiltere ve Sardinya Devleti'yle müttefik olduğu Kırım Savaşı'nın çıkmasının hemen akabinde 1854'te gerçekleştirilmiştir. Müttefikler arası hızlı iletişim ihtiyacının sonucu olarak İngiliz, Fransız ve Osmanlı devletleri, savaşın başarıyla sonuçlanması için gerekli hatları kurma yoluna gitmişlerdi. Osmanlı sadrazamı Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, telgraf sisteminin başlangıcını denetlemek için üç sivil görevli ve üç generalden oluşan bir üst düzey grubu görevlendirmişti. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti, gerekli direkleri ve işçileri sağladı. Fransız mühendis F. De la Rue, bu projenin başına getirildi. İlk kurulan hat, Edirne'den Şumnu'ya kadar sürecek olan, gecikmiş İstanbul-Edirne hattıydı. Sonraki hat, Fransız hükümetinin kontrolünde inşa edilen Varna-Bükreş hattıydı. Osmanlılar tarafından oluşturulan, Edirne'den kuzey ve batıya geçen başka bir hat ise Avusturya ağını Filibe, Sofya, Niş, Aleksinac ve Belgrad aracılığıyla bağlamaktaydı. Bu çalışmalar, Mart 1855'te başladı. 19 Ağustos'a kadar İstanbul-Edirne hattı bitirilmişti ve 6 Eylül'de Edirne-Şumnu hattı da hizmete girdi. Diğer yandan Aralık 1854'te Varna-Balaklava ve Şubat 1855'te Varna-İstanbul denizaltı hatları, İngilizler tarafından inşa edil-

177 Soli Shahvar, "Concession Hunting in the Age of Reform: British Companies and the Search for Government Guarantees; Telegraph Concessions through Ottoman Territories, 1855-58," *Middle Eastern Studies*, C. 38, S. 4., Ekim 2002, s. 169; Nesimi Yazıcı, "Balkanlar'da İlk Osmanlı Telgraf Hatları," *Balkanlar'da İslamî Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri Sofya, Nisan 21-23, 2000*, IRCICA, İstanbul, 2002, s. 110-111.

mişti. Bu esnada Avusturya telgraf hattı, en doğudaki terminal olan Iasi'ye kadar ulaşmıştı ve 1855'in baharında, Fransız Devleti, Şumnu ve Rusçuk'tan geçen Varna-Bükreş hattını bitirmişti. Müttefiklerin dolaysız iletişim ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra Osmanlı telgraf sistemi, Avrupa'nın başkentleriyle bağlanmaya başladı ve Balaklava'dan Paris ve Londra'ya ulaşan hat, 1855'te açıldı. Haliyle bu sade Osmanlı telgraf sistemine, Kırım Savaşı'nı müteakiben Osmanlı'nın Fransızlardan satın aldığı Bükreş-Varna kara hattı ve İngiliz Varna-İstanbul denizaltı hattının satışıyla epey katkı sağlandı.¹⁷⁸

Buna mukabil telgrafın Batı'da icat edilmesinden ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da kurulan ilk hatlarının Fransız ve İngiliz şirketleri tarafından yapılmasından dolayı Latin alfabesi, telgraf bildiriminde kullanıldı. Arap alfabesi kullanan Osmanlılar, bunu kullanmakta zorluk çektiler. Fakat De la Rue'yle olan anlaşmaya göre Fransız teknisyenler, Osmanlı tebaalarının, telgraf işlerine alıştırmalarından sorumluydular. Sonrasında 1860'da İstanbul'da Osmanlı telgraf teknisyenleri yetiştirmek ve bu teknolojiyi kullanmaya yönelik gerekli becerileri öğrenmelerini sağlamak için bir telgraf mektebi kuruldu.¹⁷⁹

Telgraf hatlarıyla birlikte birkaç telgraf bürosu da kuruldu. Osmanlı, İngiliz ve Fransız devletleri arasındaki anlaşmaya göre Osmanlılar, telgraf ofislerinin inşasından sorumluydu. İngiliz Devleti, Varna'da İstanbul-Varna hattı için büro olarak kullanmak istediği bir bina talep etti ve Osmanlı Devleti, İngilizlere uygun bir binayı tahsis etti. Aynı zamanda Rusçuk'ta, aylık kirası 1.000 kuruşa mal olan bir tüccarın evi de Osmanlı Devleti tarafından Fransız mühendislere ve işçilere, konaklamak ve telgraf bürosu olarak kullanılmak için kiralandı. Bükreş'te başka bir bina, tekrar Osmanlı Devleti tarafından kiralandı fakat 1857'de burada Eflaklıların telgraf büro-

178 Soli Shahvar, *a.g.m.*, s. 169-170.

179 Osman Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2., s. 519.

su bulunmasından ve çıkan uyuşmazlığın, Osmanlı Devleti'ne ağır yük yaratmasından ötürü bu büro kapatıldı. Bu telgraf bürolarına ilaveten Osmanlı Devleti, yerel amaçlı kullanım için Balkanlar'da yedi ana telgraf bürosu kurdu. Bu ofisler İstanbul, Edirne, Şumnu, Filibe, Sofya, Niş ve Bükreş'te yer aldılar. Öte yandan 6 Ocak 1858'de Sultan, Rusçuk-Vidin arasında Rusçuk, Tırnova, Zıştovi, Plevne ve Lom'dan geçen iki telgraf hattının yapılması için irade-i seniye çıkarmıştı. Bu sürede 124 Müslüman'ın ve Vidin'in saygın gayrimüslimlerinin, direklerin ve telgraf hattının masraflarını gönüllü olarak sağlayacaklarına dair verdikleri sözü içeren dilekçeleri, başkente gönderildi. Sultan, bunu takdirle karşıladı.¹⁸⁰

Sonradan, telgraf sisteminin kuruluş işlemi, Balkanlar'da sürmeye devam etti. Midhat Paşa, 1864'te Tuna vilâyetine vali olarak atanmasıyla bölgeye kullanışlı ulaşım ağı getiren başarılı bir yol inşaatı projesini icra etti. Bundan bir müddet sonra Paşa, ticaretin önemini dikkate alarak bölge içinde telgraf hatlarına olan ihtiyacı fark etti.¹⁸¹ Balkanlar'da ilk telgraf hatlarının kuruluşunun, siyasi ve askeri amaçlı olmasına rağmen Midhat Paşa, bunların değişik alanlarda da çok kullanışlı olacağından ve hızlı iletişimin yararından haberdardı. Bu sebepten Midhat Paşa, telgraf sistemine ihtiyacı olan 15 yer belirledi; Balçık, Pazarcık, Hezargrad, Cuma-i Atik, Lofça, Niğbolu, Rahova, Köstendil, Samakov, Dubniçe, İvraniye, Osman Pazarı, Tutrakan, Gabrova ve İvraca. Bu bölgelerde telgraf hatlarının inşaatını tasarladı ve bu projeyi gerçekleştirmek için bölge sakinleri ve tüccarlarıyla işbirliği yaptı. Bu kişiler, lazım olan direkleri ve işçileri temin etmeyi ve telgraf bürolarını inşa etmeyi söz verdiler. Fakat devlet tarafından Avrupa'dan ithal edilecek makinelerin, aletlerin ve malzemelerin harcamaları için devletten destek istediler. Böylece Midhat Paşa, 1866'da telgraf sisteminin teknik kısmına harcanmak üzere bir dilekçeyle merkez-

180 Nesimi Yazıcı, *a.g.m.*, s. 114–115.

181 BOA. I.HR. no: 12218 ve 12673.

den 62.000 frank istedi ve Meclis-i Vala, bu talebi onaylayıp parayı yolladı.¹⁸²

Telgraf sisteminin kurulmasıyla beraber yeni geliştirilmiş ulaşım ağı ve tarım reformları, Tuna vilâyetinin, bir dereceye kadar halkın arasında kendi burjuvasını ve refahını yaratan, büyüyen ekonomisini ilerletti. Midhat Paşa'nın politikası, vilâyetin tüccarlarını ve tanınmış kişilerini, hem ekonomik hem de siyasi olarak destekleyip onların güvenlerini kazanmaktı. Bu sayede reformlarını başarıya ulaştırmayı planlıyordu. Bu yüzden onlarla birlikte vilâyetin bölücü hareketlerini bastırıp vilâyeti çağdaştırmak için mücadele vermekteydi.

7- Eğitim Reformları

III. Selim ve II. Mahmut'un saltanatı sırasında birçok öğrenci Avrupa'ya gönderilmiş, bu şekilde onların modern bir eğitim alıp sonra da Osmanlı Devleti'nde eğitimin modernleşmesine katkıda bulunacakları düşünülmüştü. Fakat yeniçerilerle olan iç sorunlar nedeniyle reformların odağı, eğitim yerine ordu olmuştur. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Asâkir-i Mansure-yi Muhammediye adıyla kurulan yeni ordunun modernizasyonu için Prusya'dan askerî yetkililer getirilmiştir. 1834'te Mekteb-i Harbiye, 1827'de ise Tıbhane-i Âmire kurularak ordunun doktor ve eğitilmiş asker ihtiyacını karşılama yoluna gidilmişti.¹⁸³ 19. yüzyılın ilk yarısında imparatorluk içerisindeki askerî okulların, diğer okullara göre çok daha iyi durumda olduğu görülmektedir.

Eğitimdeki geri kalmışlığa rağmen 1839 yılında uygulamaya konulan Gülhane Hatt-ı Hümayunu, bu konuda gerekli yenilikleri içermemekteydi. 1845'e kadar Tanzimat reformcularının eğitim

182 BOA, I.MVL no: 24647; BOA, I.HR. no: 12673.

183 Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1974, s. 34.

alanında göze çarpan tek başarısı, Meclis-i Umur-ı Tıbbiye'nin kurulması olmuştur. Bu tarihten sonra Sultan Abdülmecit, bu eksiklikleri fark etmiş ve cehaletten duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirip fermanlar yayınlarak yeniliklerin önünü açmıştı. 13 Mart 1845 tarihinde Meclis-i Vala, daha seküler bir eğitim sistemi geliştirmek üzere idarî, askerî ve dinî gruplardan gelen kişilerden oluşan Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ı kurmuştu. Bu meclisin üyelerinin çoğu, Batı kültürünü ve eğitimini bilen kişilerdi. Temel amaçları ise cehalete karşı alınabilecek önlemleri tespit etmek ve bir rapor hazırlamaktı. Haftada iki defa Bâbîâli'de toplanan bu meclis, bir süre sonra raporunu ilan etmişti. Bu raporda sıbyan mekteplerinin durumunun iyileştirilmesi, rüştiyelerin düzenlenerek halkın eğitiminde daha etkili hale getirilmesi,¹⁸⁴ dinî derslerin sayısının arttırılması, Darülfünun'un kurulması, öğrencilere kalacak yer de sağlayacak olan Encümen-i Daniş'in kurulması ve eğitim kurumlarıyla ilgilenecek daimi bir meclisin kurulmasının gerekliliği belirtilmişti. Bu raporun sunulmasından sonra geçici olan bu meclis, Meclis-i Maarif-i Umumiye adı altında daimî hala getirilmişti.¹⁸⁵ Daha sonra 1866 yılında Maarif-i Umumiye Nezâreti kuruldu.

İmparatorluk içerisinde yabancı ve misyoner okulları dâhil olmak üzere okul sayısında dikkate değer bir artış olmasına rağmen 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin ilanına kadar eğitimde düzenli bir modernleşmeden bahsetmek oldukça güçtür.¹⁸⁶ Bu düzenleme ise Fransız Eğitim Bakanlığı'nın tavsiyelerine dayanmaktaydı. Bu nizamnâme,

184 Dört yıllık *mektep* eğitimini ortaokul düzeyinde eğitim veren ve iki yıl süren *rüştiye* takip etmekteydi. 1855 yılından itibaren *rüştiye* sonrası temel garnizon kasabalarında askeri okul sistemine dayalı *idadiye* okulları takip etmişti.

185 Necdet Sakaoglu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 71.

186 Osmanlı Devleti'ndeki modern eğitim ve 1896 Nizamnâmesi'nin ayrıntıları için bkz. Hasan Ali Koçer, *a.g.e.*

üçlü bir eğitim sistemi öngörmekteydi. Bütün büyük köylerde veya kasabaların mahallelerinde rüştiye, kasabalarda idadiye, vilâyet merkezlerinde ise Fransız liselerinin model olarak kullanıldığı sultaniye okulları kurulacaktı. Bu okulların tamamı erkekler için olup kızlar için ayrı okulların açılmasına yönelik hazırlıklar da bu nizamnâmenin kapsamına dâhil edilmişti.¹⁸⁷ Fakat bütün bu çabalara rağmen 1871–1876 yılları arasında devam eden siyasî kararsızlık, meşrutî monarşi denemesi ve imparatorluk üzerinde ağır bir yük oluşturan Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle taşradaki eğitimde beklenen gelişmeler sağlanamadı. Bu bölgelerde eğitimin modernleşme süreci, ancak siyasî istikrarın kısmen sağlanmaya başlandığı 1880 ve sonrasında önemli adımlar atılarak ilerleme kaydetmişti.¹⁸⁸ Diğer taraftan bütün vilâyet merkezlerinde eğitim meclisleri oluşturulmakta, maarif müdürünün nezâretinde bir Müslüman ve bir gayrimüslim yardımcıyla birlikte müfettişler ve personel, vilâyeti gezerek uygulamaları kontrol etmekte ve güçlendirmekteydi. Bu meclislere, eğitimde harcanmak üzere devlet bütçesinden ödenek sağlanmıştı.¹⁸⁹

19. yüzyılın diğer bir önemli gelişmesi ise 1856 yılında askerlik, vergi, eğitim, devlet görevlerine atama ve adalet gibi belirli alanlarda farklı inançlara sahip bütün tebaaya eşitlik sözü veren İslahat Fermanı'ydı.¹⁹⁰ Bu ferman, azınlıkların ayaklanması ve Avrupa güçlerinin baskılarıyla beraber Osmanlı Devleti'ni eğitim ala-

187 Eric J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, s. 65.

188 Selçuk Akşin Somel, "Maarif Müdürü Radovişli Mustafa Bey'in Raporları ve Müslim ve Gayrimüslim Eğitimi: II. Abdülhamid Devri Selanik Taşrasında Maarif Meselesi (1885-1886), *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 2., Güz 2005, s. 113.

189 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, C. 2., Cambridge University Press, Cambridge, 1976-77, s. 111.

190 Roderic Davison, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century," *The American Historical Review*, C. 59., No. 4., Temmuz 1954, s. 847.

nında reformlar yapmaya ve Müslümanların yanı sıra gayrimüslim tebaa için de okullar açmaya zorlamıştı. Siyasî huzursuzluğun olduğu ve farklı etnik gruplar arasında milliyetçiliğin yükseldiği çok uluslu bir bölge olan Tuna vilâyeti, reformların uygulanması için seçilmiş ve 1864–1868 yılları arasında Midhat Paşa, bu işi yapmakla görevlendirilmişti. Buradaki yenilikler, diğer vilâyetler için de bir örnek teşkil edecekti.

1840 ve 1850'lerde meydana gelen Niş ve Vidin ayaklanmaları, azınlıkların Tanzimat reformlarından memnun olmadıklarını ve Balkanlar'da yükselen milliyetçilik tehdidinin ciddiyetini ortaya koymuştu. Diğer taraftan Rusya ise bu durumdan fayda sağlama çabası içerisindeydi ve okullar yoluyla nüfuzunu arttırmak istiyordu. Midhat Paşa'ya göre Bulgarlar, Balkan milletleri arasında "terakkiyat-ı fikriye"si en geri olanı. Onların yüzde ellisi çiftçi ve yüzde kırkı ise orakçı, koyun yetiştiricisi veya çobandı. Tabii ki Rusya, eğitim seviyesinin oldukça düşük olduğu bu bölgeye, Bulgar çocuklarının eğitimi için öğretmen yollamak yerine, bu çocukların en iyilerini seçip onlara Rusya'da Panslavist ideolojiyi empoze ettikten sonra Osmanlı yönetimine karşı baş kaldırarak ihtilalciler olarak memleketlerine yolluyordu.¹⁹¹

19. yüzyıla kadar Balkanlar'da Türk ve Bulgarların eğitimi dine ve eski skolastik sisteme dayanmaktaydı. Türklerin mektepleri ve dinî eğitim ağırlıklı medreseleri vardı. Bulgarların ise "kiliyni uchilishta" dedikleri her mahalleye ait okulları bulunmaktaydı. İlk modern Bulgar okulu, 1835 yılında Gabrova'da açıldı. Üç yıl sonra imparatorlukta ortaokul düzeyinde eğitim veren rüştiyeler, ilk defa açılmaya başlanmıştı. Bulgar okulları; misyoner organizasyonlar, Panslavist komiteler ve Bulgar halk tarafından desteklenirken Türk okullarının ekonomik yükü, neredeyse tamamen Türk ahalinin ve bazı vakıflardan gelen desteklerin

191 Midhat Paşa, "Türkiye'nin Mazisi ve İstikbali," s. 16-17.

üzerindeydi.¹⁹² Daha sonra 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı, gayrimüslim azınlıklara hem kendi okullarına hem de Müslüman okullarına gitme hakkı vermişti. Ancak bu grupların çoğu, kendi okullarını kurmak ve bu okulları, Batı Avrupa ve Rusya'daki seküler örnekler doğrultusunda ilerletmek istiyordu. Bulgar okulları, ücretsiz ve bütün çocuklara açıktı. Bulgar halkı, kendi okullarının inşasını, eğitim materyallerini, araç ve gereçleri temin etmekle beraber öğretmenlerin maaşlarını da karşılamaktaydı. Bu okullarda ders veren öğretmenler, genellikle Rusya'da eğitim görmüş Bulgarlardı. Rusya, bu okullara aynı zamanda ekonomik destek ve okul malzemeleri sağlamaktaydı.¹⁹³

Midhat Paşa, 1865 yılında vilâyette bir teftiş gezisi düzenlemiş ve okulların mevcut durumunu kontrol etmişti. Eğitimde reformun gerekliliğini ve Balkan milletleri üzerinde artan Rus etkisini biliyordu. Bu sebeple vilâyet genelinde yeni mekteplerin ve meslekî eğitim veren ıslahhanelerin açılmasını ve mevcut okulların ise durumunun iyileştirilmesini emretmişti.¹⁹⁴ Mesela Filibe'de birçok yeni mektep inşa edilmişti.¹⁹⁵ İlkokulu olmayan küçük kasabalarda bile yeni okullar açılmıştı. Varna'ya bağlı Pravadi bunlara bir örnektir.¹⁹⁶ Sıbyan mekteplerine ek olarak rüştiye ve idadiyelerin sayısı da hızlı bir şekilde artmaktaydı. Bulgarların, genel eğitimin son safhası olan idadiye okullarına gitmelerine de izin verilmişti.¹⁹⁷ Alternatif olarak Sultan'ın emriyle Bulgar, Yunan ve Ermenilerin çoğunlukta oldu-

192 Bilâl N. Şimşir, *The Turks of Bulgaria (1878–1985)*, K. Rustem and Brother Ltd., Oxford, 1988, s. 13.

193 Diana Karabinova, "A Late Attempt to Find an Integrative Approach Through Common Secular Education: Midhat Paşa as a Governor of the Danube Province (1864–1868)," *International Congress on Learning and Education in the Ottoman World (12–15 Nisan 1999, İstanbul)*, IRCICA, İstanbul, 2001, s. 240–243.

194 BOA, I.DH, no: 36231 ve BOA, BAD, no: 307, s. 73.

195 BOA, I.MVL, no: 25784.

196 BOA, MHD, no: 262, s. 339, madde 1068; M. Hüdayi Şentürk, *a.g.e.*, s. 320.

197 BOA, I.HR no: 11857, lef 1.

ğu azınlıklardan seçilen bir grup öğrenci Harbiye Mektebi, Bahriye Mektebi ve Hendesehane'ye kabul edilmişlerdi. Bunlardan bazıları ise Paris'e, Mekteb-i Osmaniye'ye gönderilmişti.¹⁹⁸

Bu yeni okullarla beraber Midhat Paşa, ayrıca daha seküler ilkokullar ve meslekî eğitim veren ve daha sonra Sanayi Mektebi'ne çevrilecek olan ıslahhaneler de kurmuştu. Bu okulların temel amaçları ise şöyleydi; cehalete karşı eğitim seviyesini yükseltmek, yetimleri ve fakir çocukları koruma altına almak, yerel Osmanlı sanayisinin yeniden doğuşuna katkıda bulunmak, Balkan milletlerine, özellikle de Bulgarlara çiftçilik, hayvancılık ve orakçılık dışında yeni iş imkânları yaratmak, Panslavizm'e karşı Osmanlılık ideolojisini desteklemek ve Rus etkisini azaltarak Hristiyan ve Müslüman halk arasında ortak bir Osmanlı kimliği uyandırmak.)

Tamamen yeni olan bu okulların ilki, 1860 senesinde Niş'te, ikincisi Sofya'da ve sonuncusu ise 1864 yılında Rusçuk'ta açılmıştı.¹⁹⁹ Midhat Paşa'nın eseri olan bu okullar, Hristiyan ve Müslüman çocuklara ilköğretim düzeyinde eğitim vermekteydi. Ayrıca bu okullar, sadece erkekler için değil, aynı zamanda kızlar içindi. Bu okulların hedef kitlesi, değişik inançlara sahip fakat yetim ve fakir çocuklardı. Onların, sefalet içindeki hayatlarından kurtarılıp bir araya getirilerek koruma altına alınmaları ve meslekî eğitim görmeleri planlanmıştı.²⁰⁰

Islahhaneler Nizamnâmesi, Midhat Paşa tarafından ilan edilmişti.²⁰¹ Bu düzenlemelerin birinci bölümü, okullara kabul sistemini açıklamakta, millet, yaş, ekonomik durum ve aile durumuyla ilgili şartları belirtmektedir. Kurallara göre 13 yaşında veya daha küçük Müslüman veya Hristiyan, vilâyet içinden veya dışından fark etmeksizin, anne-babası olmayan yetimler okulla-

198 BOA, I.HR, no: 11755.

199 BOA, I.MVL, no: 26270.

200 BOA, I.DH, no: 36231.

201 *Islahhaneler Nizamnâmesi*, Düstur, I. Tertip, II. Cilt, s. 277–295.

ra kabul edilecekti. Eğer ebeveynlerinden birisi hayatta ise ailenin ekonomik durumu göz önüne alınacak ve aile, çocuklarına bakamayacak durumda ise çocuklar ıslahhanelere gidebilecekti.²⁰² Eğer çocuğun ailesi veya akrabaları, çocuk okula başladıktan sonra onu okuldan almak isterlerse o öğrenci için okulda bulunduğu süre zarfında yapılan yemek ve giyecek gibi bütün harcamaların bedeli alınmak şartıyla izin verilecekti. Suç işlemiş ve bir yıl veya daha uzun bir süre için hapis cezası almış çocuklar ise hükümet kararıyla bu ıslahhanelere girebilecekti. Bu kategorilere girmeyen diğer bütün çocuklar ise ailelerinin yıllık 500 kuruş ödemesi karşılığında bu okullardan faydalanabilecekti. Bu ödemeler ise okulun bütçesine eklenecekti. Okulların diğer gelirleri ise hükümetin tahsis ettiği ödenek ve halkın yaptığı bağışlardı.²⁰³ Bu ıslahhanelerin diğer bir hedef kitlesi de Çerkez ve Tatar muhacirlerin çocuklarıydı.

Niş, Sofya ve Rusçuk'ta bulunan ıslahhanelerden her biri, 150–250 öğrencilik kapasiteye sahipti. Hükümet, her bir okul için 200.000 kuruş bütçe ayırmıştı. Yalnız Rusçuk'taki okul, vilâyet merkezinde olduğu için biraz daha fazla ödenek almakta ve okulun parası kullanılarak yapılan ambar da yıllık 100.000 kuruş gelir sağlamaktaydı. Bu sayede Rusçuk'ta kızlar için de bir ıslahhane yapılmıştı. Sofya'daki ıslahhane ise diğer ikisine kıyasla en fakir olanıydı ancak sahip olduğu çuha fabrikası, okulun bütçesine büyük katkıda bulunmaktaydı.²⁰⁴

Islahhanelerde öğrenciler, on kişilik gruplara bölünmekte, her gruba bir başkan ve başkan yardımcısı seçilmekteydi. Bütün öğrenciler, bu başkan ve başkan yardımcısının kontrolü altında olup

202 Bu kurallar, kız öğrenciler için de geçerliydi. Aradaki tek fark, kız öğrencilerin kabulü için 10 yaşında veya daha küçük olmalarının gerekmesiydi. BOA, Cevdet Maarif, no: 6542.

203 *Islahhaneler Nizamnâmesi* maddeler: 1, 2, 3. Ayrıca bkz. M. Hüdaî Şentürk, *a.g.e.*, s. 176.

204 *Tabsıra-i İbret*, s. 53.

kurallara uymadıkları zaman veya başkanlarına karşı geldikleri zaman suçun büyüklüğe göre 24 saatten 3 güne kadar varan hapis cezasına veya bir günden bir haftaya kadar inziva cezasına çarptırılmaktaydı.²⁰⁵ Sabahları zil çaldıktan sonra bütün öğrenciler kalkar, Müslüman olanlar abdest alır ve sabah namazına iştirak ederken Hristiyan öğrenciler ise kendi dinlerince ibadet ederdi. Her odada bir veya iki öğrenci, temizlik yapmak için kalırdı. Eğer kurallar çiğnenirse ilk sefer affedilir, ikinci defa yapılırsa bir gün inziva cezası verilir, üçüncü defa tekrarlanması durumunda bu ceza, iki gün ve dördüncü defada ise üç güne çıkarılırdı.²⁰⁶

İbadetlerin yerine getirilmesinden sonra kahvaltı için bir zil daha çalmakta ve bütün öğrenciler mutfığa gidip çorba ve ekmeklerini yemektiydi. Kahvaltıya müteakip yoklama yapılmaktaydı.²⁰⁷ Bundan hemen sonra ise sınıflara geçilip derslere girilirdi. Derslerde elifba, Kuran, ilmihal, ahlakî eğitim, edebiyat, rik'a ve sülüs gibi yazı çeşitleri, not alma, matematik ve Bulgarca öğretilmekteydi.²⁰⁸ Teorik dersler, sabahları iki saat olarak işlenip öğleden sonra öğrenciler, aldıkları meslekî eğitime göre staj yaptıkları yerlere giderlerdi. Örneğin bazı öğrenciler, litografya ve ciltçilik öğrenmek için vilâyet matbaasına gidiyordu. Bir kısmı ise okuldaki ustalarla çalışıp terzi, marangoz, ayakkabıcı ve debbağ olarak yetişiyordu. Kız öğrenciler ise genelde tekstil, dikiş ve nakış gibi uğraşlarla meşguldü. Öğrenciler, akşam saat on buçuk-on bire kadar çalışmaktaydı.²⁰⁹ Öğrenciler genelde akşama doğru ara vermekte ve bazen de ıslahhaneden ayrılıp ailelerini zi-

205 *Islahhaneler Nizamnâmesi* madde: 32.

206 *Islahhaneler Nizamnâmesi* madde: 33.

207 *Islahhaneler Nizamnâmesi* madde: 34.

208 M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 177; Osman Ergin, *a.g.e.*, s. 525. İslahhanelerin müfredatı mekteplerinkine çok benzemekteydi. Tek fark, Bulgarca ve meslekî eğitim dersleriydi. Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930, s. 169.

209 *Islahhaneler Nizamnâmesi* madde: 10.

yarete gitmekteydiler.²¹⁰ İslahhanelerde disiplini sağlamak için si-gara içmek, hırsızlık etmek, gürültü yapmak veya kavga çıkarmak gibi suçlara her zaman hapis veya inziva cezaları veriliyordu.²¹¹

Vilâyet yıllığına göre Rusçuk ıslahhanesi şu kişilerden oluşmaktaydı:²¹²

Memurlar: Muhasebeci, zabıta, kâtib, sandık emini ve vekil-harç.

Öğretmenler ve Ustalar: Ulum-u riyaziye, coğrafya, Arapça, Bulgarca, hat hocaları, terziler ve ayakkabıcılar.

Öğrenciler: 85 Müslüman, 51 Bulgar ve 1 Musevi.

Rusçuk'ta bir de kız öğrenciler için inşa edilmiş ıslahhane bulunmaktaydı.²¹³ Erkeklerle ait olan okulun öğretmenleri, bu ıslahhanede de ders vermekteydi. Bu okulda ise 27 Müslüman, 21 Bulgar ve 3 paralı Müslüman öğrenci bulunmaktaydı. Bunların çoğu, dikiş-nakış alanına yönlendirilmişti.²¹⁴

İslahhanelerdeki eğitim, beş yıllık bir programı kapsamaktaydı. Öğrenciler, her yılın sonunda sınavlara girmekte, beşinci yılın sonunda mezun olmaktaydı. Başarılı öğrenciler, bir miktar para ödülü almaktaydı. Bu öğrenciler, diplomalarını aldıktan sonra ücret karşılığı ıslahhanede çalışabilecekleri gibi ıslahhane-neden alacakları krediyle kendi iş yerlerini açma imkânlarına da sahiptiler.²¹⁵ Bu üç okuldaki mezun olanlar, çeşitli alanlarda meslek sahibi olmuşlardı. Vilâyet gazetesinin ciltleme ve dizgi işlerini yapacak elemanlar, araba fabrikası için ustalar ve daha birçok alanda zanaatkârlar bu okullardan yetişmişti.²¹⁶ Buna ek olarak

210 *İslahhaneler Nizamnâmesi* madde: 39.

211 *İslahhaneler Nizamnâmesi* maddeler: 38, 41.

212 Osman Ergin, *a.g.e.*, s. 525.

213 BOA, I.MVL, no: 26270.

214 Osman Ergin, *a.g.e.*, s. 525.

215 *İslahhaneler Nizamnâmesi* maddeler: 50, 51 ve 52.

216 BOA, I.DH, no: 36231.

kız öğrenciler ise Tuna ordusunun ihtiyaçlarını karşılayacak ku-
maş ve elbise üretimine büyük katkı sağlamıştı.²¹⁷

Vilâyet gazetesi olan *Tuna*, eğitime verilen önemi göstermek-
teydi. Gazeteye göre bir eğitim kampanyası başlatılmış gibiydi. İlk
sayılarında beş-altı yaş üzeri çocukların okula gönderilmeleri ge-
rektiğini, aksi takdirde ailelerinin sorumlu olacağını yazmakta ve
şöyle demektedir; "Beş veya altı yaşından büyük, diğer bir deyişle
küçük kız ve erkek çocuklar, boş gezmeleri yerine okula gönderil-
mezse, daha büyük olanlarsa okula veya geçici kurslara gönderil-
mezse ebeveynleri sorumlu tutulacaktır."²¹⁸

Tuna gazetesi, yayına başlar başlamaz okuma becerisini geliştirmek için bazı kasabalarda rüştiye öğrencilerine bedava dağıtılmaktaydı. Vidin'de bulunan bir okuldan gazeteye bunun için bir teşekkür mektubu yollanmış ve bu mektup da gazetede basılmıştı. *Tuna*, okullarla ilgili bütün haberlere öncelik vermektedir. Mesela bütün kasabalarda rüştiyelerin açılacağı, her kazada bir idadiyenin olacağı ve vilâyet meclisinin bu konuları tartıştığı bildirilmektedir. 21 Temmuz 1865 tarihli sayısında ise gazete, Midhat Paşa'nın Plevne müftüsüne yolladığı bildiriye yayınlamaktaydı. Bu bildiride Paşa, okulların öneminin her şeyin üstünde olduğunu ve müftünün, eğitimi geliştirmek için her yola başvurması, eğer ekonomik kaynaklar yetersizse yenilerini yaratması gerektiğini vurgulamaktaydı. Ayrıca hiçbir çocuğun dışarıda kalmamasını, korumasız kalan çocukların ise ıslahhanelere gönderilmesini, çocukların okullara gönderilmesinin aileler için zorunlu olduğunu, okulun ve eğitimin hem bu dünyada hem de diğer dünyada herkes için bir görev olduğunu da eklemişti.²¹⁹

Bütün bu çabalar neticesinde Tuna vilâyetinde Midhat Paşa'nın valiliği süresince Müslim ve gayrimüslim okullarının sa-

217 M. Hüdayi Şentürk, *a.g.e.*, s. 177; Osman Ergin, *a.g.e.*, s. 525.

218 Bilâl N. Şimşir, *The Turks of Bulgaria (1878-1985)*, s. 14.

219 *A.g.e.*, s. 14.

yısında önemli bir artış olmuştu. Bu okullar, Müslüman ve Hıristiyan toplumu Osmanlılık ideolojisi altında bir araya getirmek için çaba gösteriyordu. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde farklı inançlara sahip azınlık grupların din ve eğitim işlerinde kendi kendilerini idare etme hakkı tanıyan "millet" sistemiyle çatışmaktaydı. Fakat eğitim kurumlarının modernizasyonuna ve okuryazarlığın artmasına büyük katkı sağlayan bu yenilikler, aynı zamanda Rusya'nın Panslavist politikalarının bölge üzerindeki etkisini de azaltmıştı. Diğer taraftan Midhat Paşa'nın teşebbüs ettiği okul reformlarının tam olarak amacına ulaşip ulaşmadığı konusunda net bir cevap vermek güçtür. Midhat Paşa'nın vilâyetteki valiliği dört yıldan kısa sürmüş ve Paşa, 1868 yılında Rusya'nın baskıları sonucu beklenmeyen bir şekilde görevinden alınmıştı. Yükselen Bulgar milliyetçiliği de Paşa'nın bütün planlarını gerçekleştirmesini çok zor hale getirmişti.

8- Matbaa ve Tuna Gazetesi

Osmanlı Devleti'nde matbaanın gelişimi, zaman içinde kendiliğinden ilerlemiş olan Avrupa'daki örneklerden farklılık gösterir. 17. yüzyıl Avrupası'nda gazete ve bildiriler, yükselen burjuvazinin haber alma ve bilgilenme merakı neticesinde ortaya çıkmıştı. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra toplumu siyasi ve kültürel olarak manipüle eden güçlü bir iletişim yolu haline gelmişti. Diğer taraftan, Osmanlı İmparatorluğu'nda ise basın, böyle bir elit grubun ihtiyacını karşılamaktan ziyade tepeden inme gerçekleşen modernleşme sürecince toplumu aydınlatmaya yönelikti.²²⁰ Bu amaç doğrultusunda Osmanlı hükümeti, Tanzimat döneminde her vilâyette matbaalar açmayı planlamıştı. Bunlardan ilki, ancak 1864 yılında Midhat Paşa'nın Tuna vilâyetine vali olarak atanmasından sonra gerçekleşebilmişti.

1864 Nizamnâmesi'ne göre matbaanın, vilâyet merkezinde ku-

220 Uygur Kocabaşoğlu, "Tuna Vilayet Gazetesi," *OTAM*, S. 2., Ocak 1991, s. 141.

rulması öngörülüyordu.²²¹ Tuna vilâyetinde matbaanın yokluğu nedeniyle Bulgarlar için gerekli olan eğitimsel ve dinî materyaller dâhil birçok kitap ve yayın, Rusya ve Avusturya'dan geliyordu. Bu durumda Ruslar, Panslavist ve Panortodoks ideolojilerini Bulgarlara empoze edebilecekleri, eyalet içerisinde ihtilalci gruplar oluşturup halkı Osmanlı yönetime karşı kışkırtabilecekleri bir fırsat elde etmişlerdi. Midhat Paşa ise hemen 1864 yılında iki litografya makinesi olan bir matbaa kurdu.²²² Türkçe, Bulgarca, Yunanca, Fransızca ve eski Slav harfleri alınarak matbaa bu dillerde yayın yapmak üzere donatılmıştı. Kuruluşundan hemen sonra okul materyalleri, ofis malzemeleri, dinî kitaplar, gazeteler, dergiler, yıllıklar ve ünlü Türk ve Bulgar yazarlara ait bazı edebi eserler her iki dilde basılmıştı. Okullar için gerekli olan eğitimsel ve dinî materyaller bedava verilmiş, ticarî yayınlarda ise normal fiyattan yüzde on indirim sağlanmıştı.²²³ Osmanlı hükümeti, Rusya'nın Bulgarlar üzerindeki etkisini azaltmak için dinî merasimlerde kullanılan kitap ve materyallerin basılmasına hassasiyet göstermişti. Bu yayınların elde edilmesi ve çoğaltılması için hazineden 100.000 kuruşluk bir bütçe tahsis edilmişti.²²⁴

Matbaa, vilâyet mektupçusunun nezâretinde çalışmaktaydı.²²⁵ Türk ve Bulgarlardan oluşan bir kadro tarafından idare edilmekteydi. Matbaanın ilk müdürü ise İstanbul'da gazetecilik ve basımcılıkla uğraşan Dragan Tsankov'dur. O, aynı zamanda ünlü bir Türk gazetecisi ve vilâyet gazetesi olan *Tuna*'nın da başyazarı olacak olan Ahmet Midhat Efendi'nin Fransızca hocasıdır. Bulgarlar bağımsızlıklarını kazandıktan sonra ise Liberal Parti'nin lideri olmuş ve daha sonra da Bulgaristan'ın başbakanlığını yapmış-

221 1864 Nizamnâmesi madde 9.

222 1877 yılında litografya makinelerinin sayısı dörde yükselmiş, diğer matbaa makineleriyle beraber toplam sayı 10 olmuştu. İsmail Selimoğlu, *a.g.e.*, s. 133.

223 BOA, I.DH, no: 37115, lef.1.

224 BOA, BI, no: 91.

225 İsmail Selimoğlu, *a.g.e.*, s. 133.

tır. Matbaanın diğer önemli ismi ise Bulgarca yayınların editörlüğünü yapan Ivan Çorapçiev'dir. Ayrıca Bulgar çocuklar için Türkçe alfabe ve Fransızca gramer kitapları hazırlanmıştır. Litografyacı ise ileride matbaanın müdürlüğüne yükselecek olan Yusuf Ziya Efendi'ydı. Bu kurum, aynı zamanda bir okul görevi görmüş, ıslahhanelerden gelen çok sayıda öğrenciyi litografya, dosyalama ve yazarlık alanında eğitmişti. Matbaanın temizlik ve diğer ağır işlerini yapmak üzere her sabah vilâyet hapishanesinden yirmi beş mahkum gelmekteydi.²²⁶ 1869 yılına ait vilâyet yıllığına göre Tuna matbaasının kadrosu şu isimlerden oluşmaktaydı: ²²⁷

Matbaa Müdürü: Ethem Efendi

Muhasebe Kâtibi: Selim Efendi

Fransızca Mütercimi: Midhat Efendi

Bulgarca Mütercimleri: (iki kişi)

Litografyacı: Yusuf Ziya Efendi

Türkçe Başmürettibi: Hafız Zühtü Efendi

Bulgarca Başmürettibi: Nikola Efendi

Tahrir-i Evvel: Cenap Bey

Bu matbaanın en önemli başarılarından birisi de *Tuna* gazetesinin basımıydı. Gazete, vilâyet sakinlerini, devam eden reformlar ve dünyanın dört bir tarafında meydana gelen olaylar hakkındaki bilgilendiren etkili bir iletişim aracı olmuştu. Gazetenin ilk sayısı 8 Mart 1865, son sayısı ise 1 Haziran 1877 tarihinde yayınlanmıştı. Bulgarca ve Türkçe olarak iki dilde basılan bu gazetenin ilk iki sayfası Türkçe, son iki sayfası ise Bulgarca'ydı. Türkçe olan kısmın baş editörü, önce İsmail Kemal olmuş, daha sonra Ahmet Midhat Efendi bu görevi devralmıştı. Ivan Çorapçiev ve Stoil Popov ise Bulgarca olan kısmın baş editörlüğünü ve tercümanlığını

226 İsmail Eren, "Tuna Vilâyet Matbaası ve Neşriyatı (1864-1877)," *Türk Kültürü*, C. 3, Ocak 1965, s. 313-315.

227 Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.m.*, s. 1-15.

yapmaktaydı. İlk sekiz sayıda, 37 cm X 26 cm boyutundaki sayfalar üzerine üç sütundan oluşan yazılar yer almaktaydı. Daha sonra ise dört sütundan oluşan, 54 cm X 36 cm büyüklüğündeki sayfalar halinde basılmıştı. Haftada iki defa yayınlanan bu gazetesinin beşinci sayısında bildirildiğine göre abonelerinin sayısı 529 olmuş, onuncu sayısında verilen rakamlara göre ise bu sayı 1300'e kadar yükselmişti. Bu rakamlar, Bursa'da yayınlanan *Hüdavendigar* gazetesinin 80–100 civarında olan baskı sayısına kıyasla oldukça yüksektir. Gazetenin ilk 52 sayısının fiyatı 40 paraydı. Bu miktar, 20 para olan *Hüdavendigar*'a göre iki kat daha pahalı, 60 para olan *Envar-ı Şarkîye*'ye oranla çok daha ucuzdur.²²⁸

Gazete, içeriği itibarıyla dört ana bölümden meydana gelmektedir. Bunlardan birincisi olan "Havadisat-ı Dâhiliye", hükümetin icraatları ve reformları hakkında bilgi verirken, "Mevadd-ı Umumiye" başlıklı ikinci kısımda vilâyette meydana gelen genel olaylar aktarılmaktaydı. Bunların yanı sıra "Havadis-i Hariciye" bölümünde diğer ülkelere ait haberlere yer verilirken son kısım olan "İlanat" ise resmi ve özel ilanları içermekteydi.²²⁹

Diğer taraftan 8 Nisan 1871 ile 30 Ocak 1872 tarihleri arasında, her ayın sonunda emirler, kanunlar ve nizamnâmelerin yer aldığı 11 özel sayı yayınlanmıştı. On iki buçuk yıl süren yayın hayatı boyunca Tuna matbaası, çok sayıda yayının yanı sıra dört dergi ve bir gazete daha çıkarmayı başarmıştı. 1875 yılında Fransızca ve Türkçe olarak yayınlanan *Güneş-Le Soleil*, kendini finanse edemediği için kapatılmak zorunda kalmıştı. İsmail Kemal ise *Mecra-yı Efkâr-Istoçnik Mneniya* isiminde bir edebî dergi hazırlamış ve 1867–1868 yıllarında iki-üç sayı olarak yayınlamıştı. Bu da Bulgarca ve Türkçe olarak basılmıştı. 1867–1876 yılları arasındaki "Tuna vilâyet salnâmeleri" de on sayı halinde bu matbaada yayınlanmıştı. Bunlara ek olarak T.H. Stançev, *Onur-Slava* başlıklı dinî

228 Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.m.*, s. 143–144.

229 BOA, BAD, no: 308, s. 29.

ve ahlakî içerikli bir dergi hazırlamış, bu dergi ayda iki defa olmak üzere 1871–1872 yıllarında basılmıştı. R.I. Bliskov ise 1872–1874 yılları arasında yine ayda iki defa çıkacak olan *Okul-Uçilişte* isimli bir eğitim ve pedagoji dergisi yayınlamıştı.²³⁰

Sonuç olarak Tuna vilâyet matbaası, Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletlerde kurduğu ilk resmî matbaa olmuştur. *Tuna* gazetesi ise ilk resmî eyalet gazetesi olarak yayın hayatına başlamış ve 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar varlığını sürdürmüştü. Matbaa, 1877 yılında Rus topları tarafından vurulmuş ve önce Ruslar, sonra Bulgarlar tarafından yağmalanmıştı. Daha sonra ise 1877 yılında ilk Bulgar matbaası, Rusçuk'ta kurulmuştu.

9- İhtilal Hareketleri: Eşkıyalar, Çeteler ve Komitalar

1860'lı yıllarda Bulgar millî hareketi, özellikle Bükreş'te Bulgar İhtilal Komitesi'nin kurulmasıyla Tuna vilâyetinde oldukça güçlenmişti. Eşkıya, çeteler ve Bulgar komitaları, Osmanlı yönetimi için ciddi bir tehdit arz etmeye başlamıştı.²³¹

1867 senesinde Rusya, birçoğu Rusya'da Panslavist ideoloji altında eğitim görmüş ve Bükreş, İbrail, Kalas, Yerköy, Eflak ve Besarabya'da bulunan Bulgar ihtilalcilerini Osmanlı yönetimine karşı isyana teşvik etmişti.²³² Sadrazam Ali Paşa, Bulgarları tahrik etmek üzere eyaletin içlerine doğru ilerleyen komitalara karşı gerekli askerî ve idari önlemleri alması için Midhat Paşa'ya tam yetki vermişti. O da gizlice önlemler alıp ihtilalcilerin harekete geçmesi için beklemeye başladı.²³³ 1867 yılında ayaklanan çetelerin ilki, Nisan ayında ortaya çıktı. Panaiot Khitov komutasında otuz kişiden oluşan grup, Tuna nehrini geçtikten sonra Müslümanların yoğun olduğu Deliorman bölgesi üzerinden eyaletin içlerine

230 İsmail Eren, *a.g.m.*, s. 316.

231 BOA. I.DH. no: 40670.

232 M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 200-201; BOA, B.I. no: 93.

233 *Tabsıra-i İbret*, s. 63.

doğru ilerlemişti. Ancak Balkan dağlarına varıncaya kadar hiçbir askeri eylemde bulunmayan bu çetenin varlığını, ne yerel halk ne de yönetim hissetmişti. Daha sonra düzenli ordu ve milis kuvvetlere mensup askerler, bu çeteyi yok etmek üzere gönderilmişse de çete üyeleri hiçbir çatışmaya girmeden Sırbistan'a kaçmışlardı.²³⁴ O günlerde Sırbistan sınırı, Bulgar topraklarına sızan eşkıyanın yatağı haline gelmişti. Bir önlem olarak Ömer Paşa komutasında Vidin'de bulunan askerler, bu sınıra sevk edilmişti.²³⁵

Mayıs 1867'de Filip Totiu komutasında, aralarında Sırp ve Arnavut üyelerin de bulunduğu yirmi beş kişilik bir çete, Tuna üzerinde küçük bir adada hazırlıklarını tamamlayıp nehri geçmiş ve Zıştovi yönüne doğru ilerlemeye başlamıştı.²³⁶ Osmanlılara karşı büyük tehlike oluşturmamaya kadar küçük olan bu çetenin asıl amacı, geniş çaplı bir Bulgar ayaklanması için tahrikte bulunmaktı. Güneye doğru ilerlerken kanlı eylemlere başlamış, yaşları sekiz ila on arasında olan ve çobanlık yapan beş Müslüman çocuğu öldürmüşlerdi. Bu şekilde Müslüman halkın, Hristiyanlardan intikam almak isteyecekleri bir ortam yaratmayı planlıyorlardı.²³⁷ Fakat Midhat Paşa, halkı sakinleştirip Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki muhtemel bir çatışmayı engellemişti. Bu sırada bazı köylüler, eşkıyayı görüp mücadele etmiş ancak çete üyeleri Tırnova'ya kaçmışlardı. Midhat Paşa, bu olayları öğrenir öğrenmez hemen bölgeye asker göndermişti.²³⁸ Eşkıyanın sayısı, 180–200'e kadar yükselmişti. Fakat Osmanlı askerleri ve köylü milis kuvvetler tarafından kuşatıldılar. Çıkan çatışmada çete üyelerinin birçoğu öldürülmüş, Totiu ise yaralı olduğu halde geriye kalan yandaşlarıyla beraber kaçmayı başarmıştı. Önce Balkan dağlarına ulaşmış, oradan da Sırbistan topraklarına doğru kaçmışlardı.

234 Milen Petrov, *a.g.e.*, s. 237.

235 BOA, I.MMS, no: 1430.

236 *Tabsıra-i İbret*, s. 63; BOA. I.MMS. no: 1430.

237 Midhat Paşa, "Türkiye'nin Mazisi ve İstikbalı," s. 16.

238 BOA, I.MV, no: 25929.

Bu isyan hareketi bastırıldıktan hemen sonra Tırnova'da yakalanan çete üyelerini ve onlara destek verenleri cezalandırmak üzere altı Müslüman ve altı gayrimüslim üyeden oluşan Meclis-i Muvakkat kurulmuştu. Cinayet ve yaralamalardan sorumlu tutulanlar, hemen idam edilmiş, geriye kalanlar ise kürek cezasına çarptırılarak Diyarbekir'e sürülmüştü.²³⁹ Bazı Bulgarlar, Totiu'nun hareketine destek verdiği halde, bir kısmı ise bu isyana karşı savaşmışlardı. Mahkeme, ayaklanmada aktif rol alan herkesi yargılamış ve ciddi cezalara çarptırmıştı. Hata çete olaylarına sempati duyan yabancıların bazıları da sınır dışı edilmişti.²⁴⁰

Midhat Paşa'nın büyük gayreti ve almış olduğu önlemler sayesinde ayaklanmalar bastırılmış, çeteler etkisiz hale getirilmişti. Bu mücadelede başarı gösteren idareciler ise ödüllendirilmişti.²⁴¹ Sultan Abdülaziz, Fransa ziyareti sonrası, Ağustos 1867'de Tuna vilâyetine gelmiş ve Paşa'nın ayrılıkçı hareketlere karşı mücadelesini ve eyaleti Avrupa'daki örnekler gibi modern bir yer haline getirmesini takdir etmişti.²⁴²

O günlerde meydana gelen diğer bir çete olayı da "Vapur Hadisesi"dir. Midhat Paşa, ihtilalci gruplar arasında bulunan casusları sayesinde biri Sırp, diğeri Bulgar iki çete liderinin, Cermanya isimli Avusturya vapuruyla ihtilalci Bulgarları organize etmek amacıyla Rusçuk şehrine geleceğini haber almıştı. Bu liderler, Rusçuk limanına vardıklarında ise kendilerini bekleyen polis güçleriyle karşılaştılar. Onların Avusturya gemisinde tutuklanması, uluslararası bir problem yaratacağından Midhat Paşa, pasaport kontrolü için iki görevli göndermiş ve kimliklerini tespit ettirmişti. O sırada çete liderleriyle çıkan çatışmada liderlerden birisi ölü, diğeri de yaralı olarak ele geçirilmiş ancak yarası ağır olduğu için

239 BOA.I.MVL, no: 26079; Bekir Koç, *Midhat Paşa 1822-1884*, s. 41.

240 BOA, I.MVL, no: 26070; Milen Petrov, *a.g.e.*, s. 238-239; M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 204-205.

241 BOA, I.MVL, no: 24476.

242 BOA, I.DH, no: 39696.

bir süre sonra o da ölmüştü. Çatışma sırasında polis memurlarından birisi de hayatını kaybetmiş, diğeri ise yaralanmıştı.²⁴³

Balkanlar'daki çeteler, büyük bir ayaklanmaya sebep olacak kadar güçlü olmamalarına rağmen Midhat Paşa, onları bastırmak için çok sıkı bir politika izlemişti. Bu sebeple Slav komitaları, Paşa'ya üç defa suikast girişiminde bulunmuşlardı. En ciddi suikast girişiminde İvan isimli bir Sırp ihtilalci, Müslüman olmuş gibi görünerek Paşa'ya yakın bir pozisyonda hizmet etmek istemişti. Onun bu işte ısrarı ve Sırp lidere gönderdiği gizli mektupların açığa çıkmasıyla gerçek planı ortaya çıkmıştı. Midhat Paşa bu durumu fark ettikten sonra, Kasım 1867'de yerel hükümet bu kişiyi idam etmek istemiş ancak İgnatiev'in baskıları sonucu bu kişinin cezası, Diyarbekir'de müebbet hapis olarak değiştirilmişti.²⁴⁴ Daha sonra 6 Mart 1868 tarihinde merkezî hükümet Midhat Paşa'yı Tuna vilâyeti valiliğinden alıp Şura-yı Devlet başkanlığına getirmişti.²⁴⁵ Bu görev değişiminde İgnatiev'in büyük rol oynadığı düşünülmüştü. Aynı zamanda Ali Paşa'nın, bu meclisi daha da geliştirme planları da bu atamada etkili olmuştu.

10- Karakollar

Balkanlar'da milliyetçi ihtilal hareketlerinin, eşkıyalığın ve silahlı çetelerin artması, Osmanlı yönetimini ciddi önlemler almaya zorlamıştı. Midhat Paşa, bu konuya hassasiyet göstermiş, Niş valiliği sırasında eyalet içerisinde birçok yeni karakolun kurulması için kapsamlı bir proje başlatmıştı.²⁴⁶ Eşkıyanın Bulgar topraklarına girmesini engellemek amacıyla Sırbistan sınırına gözetleme kuleleri inşa edilmişti. Tuna vilâyeti valiliğine atanmasından sonra bu projeyi bütün bölgeyi kapsayacak şekilde genişleten Mid-

243 E. I. Fadeeva, *a.g.e.*, s. 38; *Tabsıra-i İbret*, s. 73-75.

244 BAO, I.MVL. no: 26048.

245 M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 209.

246 BOA, I.MVL. no: 22455, 22099, 24192, 24547; BOA. I.DH. no: 39454.

hat Paşa, mevcut karakolların tamiri ve yeniden yapılandırılmasını sağlamıştı.²⁴⁷ Bu projede öncelik, Sırbistan sınırı ve Tuna boylarına verilmiştir. Nehrin diğer tarafında Sırlara ve Eflaklılara ait çok sayıda karakol bulunmasına karşın Osmanlı tarafında çok az sayıda karakol vardı. Bundan dolayı Midhat Paşa, bu sayıyı arttırmak için 60 tane yeni karakol yapılmasını planladı. Bölgede yaşayan Müslüman, Bulgar ve muhacirlerden oluşan birlikler, bu yeni güvenlik birimlerinde görev yapacaktı. Yaklaşık 700 kişi, bu karakollarda hizmet etmek için başvuruda bulundu. Bu 700 kişi, yetmişer kişilik gruplara ayrıldı ve on tanesi rezerve edilip kalan altmış kişiden beşer kişilik bölükler oluşturuldu. Bu gruplar, sırasıyla her ay bir hafta görev yapacaktı. Askerlere yıllık 1800 kuruş maaş ve 200 kuruş diğer harcamaları için tedarik edilecekti. Köylüler ise bu karakolların su ve odun gibi temel ihtiyaçlarını karşılayacaktı.²⁴⁸

Bunların yanı sıra 1867 yılında Rus ve Sırlar tarafından desteklenen silahlı Bulgar çete ayaklanması sonucu Midhat Paşa, köylerde "Asakir-i İhtiyatiye" adı altında yeni bir milis kuvveti kurmaya karar vermişti. Bu projenin ana hedefi, geniş çaplı muhtemel bir Bulgar ayaklanmasına karşı düzenli orduya ek askerî güç sağlamaktı. Bu projede 15 ila 60 yaş arası Müslüman erkekler silahlandırılacak ve bunlara her yıl düzenli eğitim verilecekti. Bu hizmet için maaş ödenmeyecek, bu kişiler, göreve çağırıldıkları zaman günlük 40 para alacaklardı.²⁴⁹ Böyle bir köylü milis kuvvetinin oluşturulması, merkezden sağlanacak büyük bir bütçeyi gerektiriyordu. Sonbahara kadar eyaletteki köylere dağıtılmak üzere merkezden 40.000 tüfek sipariş edildi.²⁵⁰ Osmanlı hükümeti, düzenli orduya ve köylerdeki milis kuvvetlere dağıtılmak üzere Amerika'dan çok sayıda ka-

247 BAO, I.MVL, no: 24230, 23100, 23031.

248 Karakolların yerleri ve teşkilat yapısı için bkz. BAO, B.I. no: 102; *Tabsıra-i İbret*, s. 71-72.

249 *Tabsıra-i İbret*, s. 70.

250 BOA, B.I. no: 90; *Tabsıra-i İbret*, s. 70.

rabına tüfeği satın aldı.²⁵¹ Hükümet, bu şekilde köylerde Bulgar çetelerine karşı savaşıacak Müslümanlardan oluşacak hazır bir askeri güç elde etmek düşüncesindeydi ancak uzun vadede bu askerlerin kontrolü gittikçe zorlaşmaktaydı. Bu durum, Bulgarlar arasında hoşnutsuzluğa yol açmış, hatta Bulgar milliyetçiliğinin yükselmesine katkıda bulunmuştu. Köylü milis kuvvetlerinin, 1875–1876 Bulgar ayaklanmaları üzerinde etkili olduğunu söylemek ne kadar güç olsa da bu durum, Rusya'nın Balkanlar'daki propagandalarında kullanacağı huzursuzluk ortamını yaratmıştı.

11- Tatar ve Çerkez Muhacirler Sorunu

Kırım Savaşı (1853–1856) sonrası Rusya'nın güneyi, Kırım ve Doğu Avrupa'da Tatarlar ve Çerkezler başta olmak üzere Müslüman nüfus üzerine artan baskılar, özellikle 1859 ve 1860 yıllarında Müslüman muhacir akınına neden oldu. İmparatorluğun daha güvenli bölgelerine doğru kaçan göçmenler, Osmanlı hükümeti tarafından tarım, ticaret ve zanaata kazandırılarak hem Anadolu'da hem Balkanlar'da tekrar iskân ettirildi.²⁵² 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi gelen muhacirlerin iskânı, tarihî bir konu olarak ayrıntılı bir şekilde henüz çalışılmamıştır. Bu çalışmada ben de bu konu üzerine ayrıntılı bilgi vermek yerine Tuna bölgesindeki iskân siyasetinin bir özetini aktarıp Midhat Paşa'nın bu politikaya katkısı üzerinde duracağım.

1859 ve 1860 yıllarında birçok Tatar ve Çerkez muhacir, Varna ve Tulça liman şehirleri üzerinden imparatorluğun kuzey bölgesine gelmişti. 1861 senesinde ise Bâbüâli, Nusret Paşa'yı Varna'ya iskân memuru olarak tayin etti. 1864 yılında Tuna vilâyeti kurulana kadar geçen zaman içerisinde bölgeye gelen muhacir sayısı 175.000 civarına ulaştı. Nusret Paşa ise bu muhacirleri Var-

251 BOA, A.MKT.MHM. no: 352/70, 440/63, 354/40.

252 BOA, I.MMS. no: 133/5690.

na, Tulça ve Dobruca bölgelerine yerleştirmeyi başarmıştı.²⁵³ Birçok Bulgar tarihçiye göre Osmanlı'nın iskân politikası, muhtemel Rus saldırılarının geleceği stratejik ve önemli bölgelere odaklanmıştı. Ayrıca bu siyasetle Osmanlı'nın, Balkanlar'daki milliyetçi hareketlere karşı olan gücünü arttıracak da düşünülmüştü.²⁵⁴ Diğer taraftan Rusya, Osmanlı'nın gerçek niyetinin, Müslüman göçmenleri Bulgarların yerlerine yerleştirmek olduğunu iddia ederek Bulgarları Rusya'ya doğru göçe teşvik etmişti. Bu propagandanın bir sonucu olarak 1860'lı yılların başında Vidin bölgesinden binlerce Bulgar, Rusya'ya göç etmiş ancak gittikleri yerlerde uyum sorununu yaşayıp hemen memleketlerine dönmek istemişlerdi. Bu durumda Osmanlı yönetimi, onları daha önce yaşadıkları topraklara tekrar iskân etmişti.²⁵⁵

Açık olan bir gerçek ise bölgede sayıları gittikçe artan muhacirler ile onların temel ihtiyaçlarını karşılamak ve topraklarını onlarla paylaşmak durumunda kalan yerel halk arasında hoşnutsuzluğun olması ve tansiyonun giderek yükselmesiydi. Göçmenlerin iskânına ait temel masrafların merkezi hükümet tarafından tasfiye edilmesi beklenirken merkezin yeterli desteği sağlamaması nedeniyle vilâyet yönetimi, yapılan harcamalar için yerel kaynakları kullanmaya başlamıştı. Mesela muhacirlere hayvan, tohum ve ziraî aletler sağlanmıştı.²⁵⁶ Midhat Paşa, bölgeye vali olarak atandığı zaman asıl sorun, onların iskânı değil, yerel halkla entegrasyonu ve yaşam koşullarının iyileştirilmesiydi. Aralarında çok fazla yaşlı, sakat, dul ve yetim vardı. Birçoğu, sefalet içerisinde yaşadığı için hırsızlık ve soygun gibi suçlar giderek artmak-

253 Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon, 2006, s. 27-49; Midhat Paşa, vilâyetteki muhacirlerin sayısını 350.000 olarak vermektedir. *Tabsıra-i İbret*, s. 53.

254 Milen Petrov, *a.g.e.*, s. 214.

255 BOA, B.I. no: 76; Midhat Paşa, "Türkiye'nin Mazisi ve İstikbali," s.15. Bu göçün ayrıntıları için bkz. Nedim İpek, *a.g.e.*, s. 273-277.

256 BOA, I.MVL. no: 25114.

taydı. Bu sorunun çözümü için Midhat Paşa, Şakir Paşa başkanlığında, muhacirler için okul, hastane ve cami yapmakla görevli bir komisyon kurmuş, yerel halkın zenginlerinden bağış ve göçmenlerden ise aşar vergisi toplamak yoluyla bu hizmetler için finansal destek sağlamıştı.²⁵⁷ Örneğin Paşa'nın valiliği sırasında muhacirlere hizmet veren yedi hastane, üç ıslahhane ve çok sayıda okul yapılmıştı.²⁵⁸ Paşa, muhacir çocuklarının okula gönderilmesi için baskı kurmuştu. Bu politika, muhacirlerin 1867 yılında meydana gelen çete olayları sonrası köylerde kurulan milis kuvvetlere (Asakir-i İhtiyatiye) dâhil edilmesiyle devam etmiştir. Bu kuvvetler, Bulgar isyanlarının bastırılmasında önemli rol oynamıştı. Bu şekilde muhacirlerin, bölücü olmayan yerel halkla kaynaşması hedeflenmişti.

257 BOA. I.MVL. no: 24269. 1857 Muhacir Kanunu'na göre Balkanlar'a yerleştirilen göçmenler bölgeye gelişlerine müteakip altı yıl boyunca vergiden muaf tutulmuşlardı.

258 Hastaneler için bkz. BOA, I.MVL. no: 23784, 24004, 24744, 24457; BOA. I.DH. no: 37589. Okullar için bkz. BOA, I.MVL, no: 26270, lef 5.

SONUÇ

Midhat Paşa, 6 Mart 1868 tarihinde Şura-yı Devlet başkanlığına atanmasına kadar Tuna vilâyetini başarıyla idare etmişti. Valiliği süresince yerel halkın önde gelenleriyle Osmanlı yönetiminin üzerinde uzlaştığı etkili reform ve ilerlemeler gerçekleştirmeye çalışmış, Bulgarlara emniyet, barış ve refah ümidi sağlayarak onların güvenini kazanmaya gayret etmişti. Onun reform hareketini, tam bir başarı veya başarısızlık olarak tanımlamak manasız olacaktır. Tanzimat'ı ilk defa taşraya taşıması, aslında onun en büyük başarısıydı. Bu bakımdan onun, imparatorluğun bu sorunlu bölgesindeki valiliği, Balkanlar'daki modernleşmeye büyük bir katkı sağlamanın yanı sıra bu faaliyetlerin, diğer eyaletlerde gerçekleştirilecek olan diğer reformlara model olması da önemli bir başarı olarak düşünölmelidir.

Midhat Paşa'nın reformları ve projeleri değeriendirilirken onun, eyaleti pasifize etmek ve Rusya'nın Balkanlar'daki etkisini azaltmak için bölgenin etnik olarak karışık olan nüfusu içerisinde hoşgörü tesis etmek gibi çabaları, Tanzimat ideolojisiyle birlikte göz önüne alınmalıdır. Örneğin Rusya'nın, okulları kullanarak Bulgarlar arasında Panslavist ideolojiyi yaymasına karşın Paşa'nın yaptığı şey de Müslümanlar ve Hristiyanlar için fark gözetmeksizin meslekî okullar açmak ve değışik inançlara sahip gençleri bir araya getirerek sempati yaratmak olmuştü. Bu okulların kurulması, sadece Tanzimat'ın eğitim alanında yaptığı bir reform olarak değil, aynı zamanda Panslavist propaganda karşı bir ön-

lem olarak da büyük bir önem arz etmektedir. Aynı şekilde eyalet meclisleri, tarım kredi kooperatifleri, ıslahhaneler ve matbaalar gibi yeni tesis edilen kurumlarda hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar, bölgenin gelişmesi için birlikte çalışmışlardı. Bu şekilde Midhat Paşa, Osmanlılık ideolojisi altında devlete bağlı ve eyaletteki reformları destekleyen bir çeşit Bulgar burjuvazisi yaratmaya çalışmıştı. Uzun vadede bu ideoloji başarısız olmuşsa da bir ölçüde açıkça başarılıdır ki Müslüman veya Hristiyan fark etmeksizin bölge halkı, Paşa'nın reformlarını, daha iyi günlerin gelişinin şafağı olarak algılamıştı.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise şudur ki Tuna eyaletindeki reformların temel problemi, merkezî yönetimin yeterli kaynak aktaramaması nedeniyle kendi kendilerini finanse etmek zorunda kalmasıydı. Bundan dolayı şose yolların yapılması, demiryollarının inşası ve telgraf hattının döşenmesi gibi kapsamlı projelerin ağır mali yükü, büyük ölçüde işgücü veya vergi olarak yerel halka yüklenmişti. Mesela telgraf hattının kurulmasında yerel halk, bedava iş gücünü ve direkleri sağlarken, merkezî hükümet Avrupa'dan gerekli makine ve donanım alma görevini üstlenmişti. Midhat Paşa, projeler için gerekli işgücünü sağlamak için halkı mobilize etmiş, hatta mahkumlar matbaaların temizlenmesinde, ıslahhanelerdeki öğrenciler dökümhanede, araba fabrikasında ve hükümet dairelerinde çalıştırılmıştı. Bu şekilde anıtsal projeler gerçekleştirmişti ancak devletin, yerel halktan artan talepleri, eyalette hoşnutsuzluk yaratmıştı. Rusya, bu durumdan faydalanarak Hristiyan tebaayı, yeni iş yüküne ve vergilere karşı durmaları için tahrik etmişti.

Midhat Paşa'nın reformları sayesinde Tuna vilâyeti, 1875–1876 Bulgar isyanlarına kadar istikrarını korumuştur. Bu isyanlar, ihtilal hareketi olarak başarısız olmuşsa da Rusların, bölgenin kontrolünü eline almasıyla sonuçlanacak olan 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na sebep olmuştu.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV VESİKALARI

T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul

İrade Meclis-i Vala (I.MVL)

26270 (1284 L.26)

26277 (1284.L.29)

26288 (1284.Z.05)

25520 (1283.Za.03)

26200 (1284.N.25)

26172 (1284.Ş.27)

25981 (1284.C.10)

25972 (1284.C.08)

24978 (1283.Ra.03)

24899 (1283.S.05)

24744 (1282.Z.15)

24457 (1282.B.29)

23364 (1281.Ca.26)

23924 (1282.M.23)

24965 (1283.S.29)

24614 (1282.L.25)

24656 (1282.Za.14)

24647 (1282.Za.11)

24680 (1282.Za.21)

24714 (1282.Za.29)

24511 (1282.Ş.17)

24331 (1282.C.13)

24476 (1282.Ş.06)

24161 (1282.R.07)

24016 (1282.S.21)

23773 (1281.Z.03)

23784 (1281.Z.06)

23906 (1282.M.18)

23955 (1282.S.05)

23031 (1281.M.15)

23100 (1281.S.14)

26048 (1284.B.04)

26138 (1284.Ş.13)

24004 (1282.S.18)

24947 (1283.S.24)

25701 (1284.M.04)

25784 (1284)

24519

24547

24387

24362 (1282. C.23)

24269 (1282.Ca.18)

24075 (1282.Ra.06)

23958 (1282.S.05)

23400 (1281)

23753

21461 (1279)

21874 (1279.N.15)

21948 (1279.Za.25)

22455 (1280.C.10);

22099 (1280)

Mektubi Kalemi Mühimme (A.MKT.MHM)

A.MKT.MHM 274/ 37 (1280.Ra.09)

A.MKT.MHM 247/50 (1279.C.01)

A.MKT.MHM 354/ 40 (1282.Z.07)

A.MKT.MHM 439/6 (1285.Z.03)

A.MKT.MHM 440/ 63 (1285.Z.20)

A.MKT.MHM 352/ 70 (1282.Za.17)

Bulgaristan İradeleri (B.I)

76, 77, 90, 91, 93, 96, 102, 103.

İrade Meclis-i Mahsus (I.MMS)

1245, 2371, 2382, 1697, 1430, 5690.

İrade Dâhiliye (I.DH)

36231, 36825, 37109, 37120, 38984, 36970, 37383, 37115, 39696, 37471, 39454, 37589.

İrade Hariciye (I.HR)

11857, 11755, 12673, 12218.

İrade Şura-yı Devlet (I.ŞD)

62, 402.

Bâb-ı Asafl Ayniyat Defteri (BAD)

No: 307, s. 73; no: 308, s. 29.

Cevdet Maarif (C.M)

6542.

Tapu Tahrir Defteri (TTD)

771.

Sofya Arşivi

St. St. Cyril and Methodius National Library, Sofia, Oriental Department, CK 9-4.

St. St. Cyril and Methodius National Library, Sofia, Oriental Department, D 235 fol. 1-20.

2. Yayınlar

Gazete

Tuna

Yayınlanmamış Kaynaklar

Ceylan, Ebubekir *Ottoman Centralization and Modernization in the Province of Baghdad, 1831–1872*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2006.

Koç, Bekir. *Midhat Paşa 1822–1884*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002.

Petrov, Milen. *Tanzimat for the Countryside: Midhat Pasa and the Vilayet of Danube, 1864–1868*, Princeton Üniversitesi Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eylül 2006.

Selimoğlu, İsmail. *Osmanlı Yönetiminde Tuna Vilayeti 1864–1878*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1995.

Shaw, Ezel Kural. *Midhat Pasha, Reformer or Revolutionary? His Administrative Career and Contribution to the Constitution of 1876*, Harvard Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1975.

Yayınlanmış Vesikalar

Ahmet Mithat Efendi. *Üss-i İnkılâp*, haz: Tahir Galip Seratlı, Selis Kitaplar, İstanbul, 2004.

Cevdet Paşa. *Tezâkir 13–20*, haz: Prof. Cavid Baysun, TTK, Ankara, 1991.

Düstûr 1. Tertip, C. 2., İstanbul, 1289.

Midhat Paşa'nın Hatıraları: 1. Hayatın İbret Olsun [Tabsıra-i İbret], haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1997.

Midhat Paşa'nın Hatıraları: 2 Yıldız Malikemesi ve Taif Zindanı (Mir'at-ı Hayret), haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1997.

Türkiye'nin Mazisi ve İstikbali, Muharriri Midhat Paşa, Mütercimi Ah-

met Refik, Tab'i ve Naşiri Kitabhane-i İslam ve Askeri, Artin Asadur-yan Matbaası, Dersaadet, 1326 (1908–1909).

Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, C. 10., haz: Prof. M. Münir Aktepe, TTK, Ankara, 1988.

Araştırma ve İncelemeler

Akgün, Seçil. "Midhat Paşa'nın Kurduğu Memleket Sandıkları: Ziraat Bankası'nın Kökeni," *Uluslararası Midhat Paşa Semineri: Bildiriler Tartışmalar Edirne: 8–10 Mayıs 1984*, TTK, Ankara, 1986.

Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)*, TTK, Ankara, 2003.

Arnakis, George G. "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism," *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century*, haz: Charles ve Barbara Jelavich, Archon Books, Hamden, 1974 içinde.

Atuf, Nafi. *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930.

Aydın Mithat. "Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın 'Yeri,'" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25., Sayı 39, Ankara, Mart 2006.

———. *Balkanlar'da İsyan: Osmanlı-İngiliz Rekabeti Bosna- Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875 – 1876)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.

Bakardjieva, Teodora. "Ruse and the Ruse Region in the Context of Demographic Processes in the Lower Danube Region /end of 14th –beginning of 17th century" *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu 11-13 Mayıs 2005*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, Eskişehir, 2005.

Buzpınar, Ş. Tufan. "Midhat Paşa," *İslâm Ansiklopedisi*, C. 30., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, Nisan 2005.

Cin, Halil. *Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Çağ Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2005.

Çadırcı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK, Ankara, 1991.

Çelik, Mehmet. "Midhat Paşa'nın 'Türkiye'nin Mazisi ve İstikbali' Başlıklı Makalesi ve Üzerine Bazı Notlar," *Kebikeç*, Sayı 26, 2008, s. 37–61.

- Darling, Linda. *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, E. J. Brill, Leiden-New York-Köln, 1996.
- Davison, Roderic. "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century," *The American Historical Review*, C. 59., No. 4., Temmuz 1954.
- . *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton University Press, Princeton, 1963.
- Draganova, Slavka. *Tuna Vilayeti'nin Köy Nüfusu*, TTK, Ankara, 2006.
- Duc, L. Leouzon. *Midhat Pacha*, Paris, 1877.
- Engin, Vahdettin. *Rumeli Demiryolları*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Eren, İsmail. "Tuna Vilayet Matbaası ve Neşriyatı (1864-1877)," *Türk Kültürü*, C. 3., Ocak 1965.
- Ergin, Osman. *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2., Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1939.
- Fadeeva, E. I. *Midhat Pasha: Jizn i deyatelnost [His Life and Career]*, Moskova, 1977.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.
- Gökbilgin, M. Tayyib. "Midhat Paşa," *İslâm Ansiklopedisi*, C. 8.
- Göyünç, Nejat. "Midhat Paşa'nın Niş Valiliği Hakkında Notlar ve Belgeler," *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12., İstanbul, 1982.
- Hupchick, Dennis P. *The Balkans: From Constantinople to Communism*, Palgrave, New York, 2002.
- İnalçık, Halil. *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, Phoenix Press, London, 1988.
- . *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- . "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700," *Archivum Ottomanicum* 6 (1980), s. 283-337.
- . "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler," *Belleten*, C. 28., S. 112., Ekim 1964.

———. "The Ottoman Decline and Its Effects," *Aspects of the Balkans, Continuity and Change. Contributions to the International Balkan Conference held at UCLA, October 23–28 1969*, haz: Henrik Birnbaum ve Speros Vryonis Jr., Mouton, The Hague, 1972.

———. "Rumeli," *Encyclopedia of Islam*, CD version. VIII:607b.

İpek, Nedim. *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon, 2006.

Jelavich Charles ve Barbara. *The Establishment of the Balkan National States 1804–1920*, University of Washington Press, Seattle-London, 1986.

Karabinova, Diana. "A Late Attempt to Find an Integrative Approach Through Common Secular Education: Midhat Paşa as a Governor of the Danube Province (1864–1868)," *International Congress on Learning and Education in the Ottoman World (12–15 April 1999, İstanbul)*, IRCICA, İstanbul, 2001.

·Kocabaşoğlu, Uygur. "Tuna Vilayet Gazetesi," *OTAM*, S. 2., Ocak 1991.

Koç, Bekir. "Midhat Paşa'nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği," *Kebikeç*, Sayı 18, Ankara, 2004.

Koçer, Hasan Ali. *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773–1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1974.

Köksal, Yonca – Davut Er. "Tanzimat Döneminde Bulgaristan: Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi," *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu 11-13 Mayıs 2005*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, Eskişehir, 2005.

Küçük Cevdet. "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4., İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

·Mithat, Ali Haydar. *Hatıralarım 1872–1946*, Güler Basımevi, İstanbul, 1946.

———. *Midhat Paşa: Hayat-ı Siyasiyesi, Hidemat, Menfa Hayatı*, Hilal Matbaası, İstanbul, 1909 / 1325.

———. *The Life of Midhat Pasha: A Record of His Services, Political Reforms, Banishment and Judicial Murder*, John Murray, Albemarle Street W., London, 1903.

- . *Midhat-Paşa; Sa Vie, Son Oeuvre. Par Son Fils*, Stock, Paris, 1908.
- Moshenin, A.N. "Pridunasyskaya Bulgaria (Dunayski Vilayet) [Danubian Bulgaria (Danubian Vilayet)]," *Slavyanskii Sbornik*, C. 1., Saint Petersburg, 1877.
- Moutafchieva, Vera. *L'Anarchie dans les Balkans à la Fin du XVIIe Siècle*, İsis Yayınları, İstanbul, 2005.
- Neuburger, Mary. *The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, Cornell University Press, İthaca, 2004.
- Ortaylı, İlber. "Midhat Paşa'nın Vilayet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası," *Uluslararası Midhat Paşa Semineri: Bildiriler Tartışmalar Edirne: 8-10 Mayıs 1984*, TTK, Ankara, 1986.
- . *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, TTK, Ankara, 2000.
- . *Türkiye İdare Tarihi*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Yayınları, Ankara, 1979.
- . *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- . "Balkanlarda Milliyetçilik," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4., İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları*, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.
- Pletnyov, Georgi. *Midhat Paşa i Upravlenieto Na Dunavskiya Vilayet [Midhat Pasha and His Governorship in the Danube Province]*, Veli-ko, Tırnova, 1994.
- Pundeff, Marin V. "Bulgarian Nationalism," *Nationalism in Eastern Europe*, ed: Peter F. Sugar ve Ivo John Lederer, University of Washington Press, Seattle-London, 1994 içinde.
- Rızaj, Skender. "Midhat Paşa'nın Rumeli'de Vilayetler Kurulmasındaki Rolü," *Uluslararası Midhat Paşa Semineri: Bildiriler Tartışmalar Edirne: 8-10 Mayıs 1984*, TTK, Ankara, 1986.
- Sakaoğlu, Necdet. *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Seyitdanlıoğlu Mehmet. *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838–1868)*, TTK, Ankara, 1996.

Shahvar, Soli. "Concession Hunting in the Age of Reform: British Companies and the Search for Government Guarantees; Telegraph Concessions through Ottoman Territories, 1855–58," *Middle Eastern Studies*, C. 38., No. 4., Ekim 2002.

Shaw Stanford J. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4., İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

———. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976.

———. "The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement before 1876," *International Journal of Middle East Studies*, C. 1., No. 1., Ocak 1970.

———. *From Empire to Republic*, C. 1., TTK, Ankara, 2000.

———. "Midhat Paşa," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4., İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Somel, Selçuk Akşin. "Maarif Müdürü Radovişli Mustafa Bey'in Raporları ve Müslim ve Gayrimüslim Eğitimi: II. Abdülhamid Devri Sela-nık Taşrasında Maarif Meselesi (1885–1886)," *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 2., Güz 2005.

Şentürk, M. Hüdaî. *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850–1875)*, TTK, Ankara, 1992.

* Şimşir, Bilâl N. *Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşa'nın Sonu*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1970.

———. *The Turks of Bulgaria (1878–1985)*, K. Rustem and Brother Ltd., Oxford, 1988.

———. "Midhat Paşa'nın İkinci Sadrazamlığı ve İngiltere," *Uluslararası Midhat Paşa Semineri: Bildiriler Tartışmalar Edirne: 8–10 Mayıs 1984*, TTK, Ankara, 1986.

Todorov Nikolai. *The Balkan City, 1400–1900*, University of Washington Press, Seattle-London, 1983.

- Todorova, Maria N. *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, Oxford, 1997.
- — —. "Midhat Pasha's Governorship of the Danube Province," *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, ed. Ceasar E. Farah, Kirksville: The Thomas Jefferson University Press, 1993.
- Turan Ömer. *The Turkish Minority in Bulgaria*, TTK, Ankara, 1998.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Midhat Paşa ve Taif Mahkûmları*, TTK, Ankara, 1950.
- — —. *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, TTK, Ankara, 1967.
- — —. *Midhat ve Riiştü Paşaların Tevkiplerine Dair Vesikalar*, TTK, Ankara, 1946.
- Yazıcı, Nesimi. "Balkanlar'da İlk Osmanlı Telgraf Hatları," *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumunu Tebliğleri Sofya, Nisan 21-23, 2000*, IRCICA, İstanbul, 2002.
- Yücel, Yaşar. "Midhat Paşa'nın Bağdat Vilayeti'ndeki Alt Yapı Yatırımları," *Uluslararası Midhat Paşa Semineri: Bildiriler Tartışmalar Edirne: 8-10 Mayıs 1984*, TTK, Ankara, 1986.
- Zaimova, Raia. "The Sultan's Subjects at the Ottoman Imperial School after the Crimean War," *Uluslararası Osmanlı ve Cümhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumunu 11-13 Mayıs 2005*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, Eskişehir, 2005.
- Zürcher Eric J. *Turkey: A Modern History*, I. B. Tauris & Co Ltd., London, 1997.

EKLER

EK – 1 Tuna Vilâyetini Oluşturan Yedi Merkez (1864)

EK - 2 Tuna Vilâyetinin İdarî Birimleri²⁵⁹

Ruşçuk	Tulça	Vidin	Niş
Ruşçuk kazası	Tulça kazası	Vidin kazası	Niş kazası
Silistre kazası	Köstence kazası	Berkofça kazası	Şehirköy kazası
Şumnu kazası	Babadag kazası	Lom kazası	İvraniye kazası
Hezargrad kazası	Sünne kazası	Rohova kazası	Leskofçe kazası
Ziştovi kazası	Maçin kazası	Adliye kazası	Ürgüb kazası
Niğbolu kazası	Hırsova kazası	İvraca kazası	İznebol kazası
Plevne kazası	Mecidiye kazası	Belgradcık kazası	Kurşunlu kazası
Cuma-i Atik kazası	Kili nahiyesi	Adakale nahiyesi	Palanka nahiyesi
Tutrakan kazası	Mahmudiye nahiyesi		
Yenipazar nahiyesi	İsakça nahiyesi		
	Boğazköy nahiyesi		
Sofya	Tırnova	Varna	
Sofya kazası	Tırnova kazası	Varna kazası	
Köstendil kazası	Lofça kazası	Pazarcık kazası	
Samako kazası	Osman Pazarı kazası	Balçık kazası	
Dubnice kazası	Gabrova (Gabrovo) kazası	Pravadi kazası	
Radomir kazası	Selvi kazası	Mankaliye kazası	
Orhaniye kazası	Elena nahiyesi	Koçluca nahiyesi	
İzlade kazası	Diranova nahiyesi		
Cuma kazası	Travna nahiyesi		
İhtiman nahiyesi	Bebrovo nahiyesi		
Preznik nahiyesi	Rahovitça nahiyesi		
Etrepol nahiyesi	Turyan nahiyesi		
Teteven nahiyesi	Kazgan nahiyesi		

²⁵⁹ Tuna Vilâyet Salnâmesi no: 9-10; İsmail Selimoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Tuna Vilayeti (1864-1878)*, s. 141-142. Ayrıca bkz. Milen Petrov, *Tanzimat for The Countryside: Midhat Paşa and the Vilayet of Danube*, s. 53

EK - 3 1864 ve 1868 Yılları Arasında Tuna Vilâyetinde Yaptırılan Yollar

EK - 4 Etnik ve Dinî Grupların Şehir Nüfuslarına Oranı (1866)²⁶⁰

Şehir	Bulgar	Müslüman	Müslüman Muhacir	Roma	Ermeni	Musevi	Katolik / Diğer
Ruşçuk	37.6	51.8	-	2.2	3.7	4.7	-
Şumnu	40.4	51.4	-	1.2	4.8	2.2	-
Plevne	47.3	45.1	-	5.2	-	2.4	-
Vidin	34.1	51.6	-	6.2	-	8.1	-
Varna	7.8	28.8	-	1.3	7.9	0.7	41.6 ²⁶¹
Sofya	37.6	38.7	-	4.0	-	19.7	-
Tırnovo	65.0	33.2	-	1.8	-	-	-
Vratsa	73.2	24.0	-	1.7	-	2.0	-
Svishtov	57.1	37.9	-	5.0	-	-	-
Samokov	65.9	25.3	-	3.9	-	4.9	-
Dobrich	11.6	32.5	48.5	4.0	3.4	0.1	-
Tulça	28.6	5.1	5.3	0.8	2.8	7.9	49.5 ²⁶²
Lovech	36.2	60.3	-	3.5	-	-	-
Razgrad	27.5	67.6	-	3.8	-	1.1	-
Cuma-i Atik	34.7	62.9	-	2.4	-	-	-

260 Milen Petrov, *Tanzimat for The Countryside: Midhat Paşa and the Vilayet of Danube*, s. 47.

261 Yunanlar ve Türkçe konuşan Gagavuzlar.

262 Muhtemelen bazı küçük Ukraynalı ve Rus gruplarla beraber temelde Yunan ve Romenlerden oluşmaktadır.

EK – 5 Toplam Nüfus²⁶³

Liva	Toplam Erkek (AH 1285 <i>Salnâme</i>)	Toplam Nüfus (Cinsiyet oranı = 100 E: 95.6 K)
Ruşçuk	234,526	458,733
Varna	79,458	155,42
Vidin	149,905	293,214
Sofya	171,505	335,464
Tırnovo	175,918	344,096
Tulça	57,062	111,613
Niş	155,135	317,41
<i>Toplam</i>	1,023,509	2,015,950

263 Milen Petrov, *Tanzimat for The Countryside: Midhat Paşa and the Vilayet of Danube*, s. 37.

EK – 6 Türkiye'nin Mazisi ve İstikbali

"Şehid-i hürriyet Midhat Paşa merhumun Rusya'yla icra ettiğimiz 1293 Harbi'ne müteakip Londra'dayken bir İngiliz gazetesiy-le neşrettikleri makale-i mühimminin tercümesidir."

Şark meselesinin Avrupa amal ve menâfiine muvafık bir surette halline intizar edenler, zuhur eden her dürlü teşevvüşat karşısında bugün yanılmalarının sebebi, aldanışlarının sebep-i hakiki hakikat halde neden ibaret bulunduğunu anlamaya çalışmı-lıdırlar.

Bence bunun sebep-i yegânesi, Devlet-i Osmaniye'yi teşkil eden akvâm-ı muhtelifenin tebâyi'ine, adat ve amaline, Devlet-i Osmaniye'nin vaziyet-i coğrafiye ve etnografyesi ile vekâyi-i tarihiye dair ezmine-i muhtelifede istihsal olunan haberlerin mübhem ve na-tamam elde edilen malumatın mütenakız ve gayr-ı vazih olmasından ibarettir.

Filhakika malûmat-ı mezkûre, siyaset, din ve teşkilat-ı içtimaiye gibi üç nokta-i nazardan yekdiğeriyle kâbil-i telif olmayan ecnâs-ı muhtelifenin efkâr ve temayûlat-ı muhsusasına nazaran tebeddül etmektedir. Hakikat-i hal ise ara sıra bu tesirat-ı mütezaddeye düçar olarak ekseriya gayr-ı malum kalmakta veyahud mübhem ve gayr-i mekşûf bir ziya-i hakikat altında nümâyân olmaktadır.

Fakat amal ve menâfii, efkâr ve ihtirasatın müsâdemat-ı daimesi ortasında yekdiğeriyle telif kabul etmeyen akvâmdan her birinin kendi menâfiine olmak üzere nasıl ki efkâr-ı âmmeye karşı daima mütenakız malumat vücuda getirmesi tabii ise, Türkiye'yi ömründe görmemiş veyahud Türkiye'yi ziyaret ederek hüküm edeceği mesâile dair açık ve vazih bir fikir peyda edinceye kadar Türkiye'de ikâmet etmemiş muharrirlerin yazmış oldukları eserlerde daima hakikate tekarrüb edememiş olmalarını da nazar-ı taaccüle görmemelidir. Binaenaleyh hiç şüphe yoktur ki

Şark'tan bahsedebilmek için Şark'ı iyi tanımak lazım olduğu gibi Şark'a müteallik mesâile dair sâlim bir hüküm ita edebilmek için de hadisat-ı şarkıyye üzerine malumat-ı mevsûkeye malik olmak iktiza eder.

Yakın vakte gelinceye kadar saffet-i kalp sahibi bazı kimseler, Rusya'nın cesim bir harbi göze aldirmek fedakârlığında bulunması, sırf Şark Hıristiyanlarının ıslah-ı hâli maksadına matuf olduğuna zâhib olmuşlardı.

Acaba Rusya'nın maksadı yalnız bundan mı ibaret idi? Bu bahane altında şerh ve izahata hacet olmayan daha sair mekasıd da mevcut değil mi idi? Bugün harbin hadisat-ı âhiresi bütün hakikati saha-yı aleniyete çıkarmış olduğundan bu babda ne türlü mülâhazada bulunmak lazım geleceğini herkes bilir.

Fakat düşmanlarımız Hıristiyanların daima esaret altında bulunduklarını ve onları maruz bulundukları bâri-t tahakkümden kurtarmak Avrupa'nın vazifesi bulunduğunu iddia etmekten hâli kalmadıkları gibi birçok kimseler de Hıristiyanların hakikaten böyle bir muamele gördüklerine zâhib olduklarından, Türkiye'de Müslümanlar ile Hıristiyanlar beyninde mevcut münasebattan ve bilhassa da hükümetin tebaa-yı gayrimüslimesi hakkındaki muamelatında takib eylediği meslekten bahsederek bu ithamatın hata olduğunu ispat etmek iktiza eder.

Sevabık-ı tarihiyeye nazar etmek ahvali büsbütün meydana çıkarabilir.

Evvela şurasını bast ve temhîd edelim ki diyanet-i İslamiye müsavat ve hürriyet üzerine müessestir. Devlet-i Osmaniye'nin usul ve idaresi ise bu kaide üzerine tesis edilmiştir. Bunun için bi'l-cümle tebaa-yı Osmaniye nazarından hür ve müsavidir.

İşte yine bu kaideye mebnidir ki kâffe-i edyan Memâlik-i Osmaniye'de her zaman taht-ı emniyette bulunmuşlar. Gerek icra-yı âyin ve gerek idare-i ruhaniyelerinin menâfini istedikleri gibi idarede son derece serbest bırakılmışlardır. Bundan başka,

malumdur ki din-i İslam âmir-i adalet olduğu gibi daire-i adale-
tinden inhiraf edeni de en şedid mücazatla tehdit eder.

Müessesin-i Saltanat-ı Osmaniye muvaffakiyat-ı harikulade-
yi silahlarının kuvve-i kâhiresinden ziyade herkes için ve herkes
hakkında izhar eyledikleri adalet sayesinde iktisab eylemişlerdir.
Anlar nüfuz-u ibtidaiyelerini adalet sayesinde tevsî eylemişler ve
silahlarıyla taarruz etmedikleri memleketleri manen feth ve zabt
ederek nüfuzlarını bütün civar memâlike isal eylemişlerdir. İşte,
tesir-i adalet bu derece bir azamet göstermiştir.

Rumeli kıt'ası kabza-yı Osmaniyan'a geçtiği zaman Hristiyan-
lara cebren İslamiyet'i kabul ettirmek bu koca fatihlerin yed-i ik-
tidarlarındaydı. Anlar katiyen buna tevessül etmediler. Takip et-
tikleri desatir-i necibâne dâhil daire-i hükümetleri olan akvâmın
efkâr ve vicdanı üzerine hiçbir tesir, hiçbir tazyik icra etmemeğe
anları mecbur ediyordu.

İşte bunun için Osmanlılar idare-i ruhaniyeleri umurunu
istedikleri gibi idare etmek ve hükümetin hiçbir kontrolü altın-
da bulunmamak üzere istedikleri gibi mektepler tesis eylemek
imtiyazatını, mağluplara her zaman bahşeyledikleri gibi dinle-
rini, lisanlarını ve mallarını da muhafaza eylemelerine müsaade
etmişlerdir. Padişahlarımız bu güne kadar her türlü mezâhibin
hâmisi bulunmak ve olmakla iftihar edebilirler. Hatta o derece ki
muhafaza-i edyân hususundaki müsamahamız misilli sâir hük-
müne girmiştir.

Padişahların Hristiyanlar hakkındaki riayetine bir misal irade
etmek için müddeiyatıma esas olmak üzere iki vakıa-yı tarihiye
zikredeceğim.

Fatih Sultan Mehmed Han-ı Sâni İstanbul'u fethederek in-
tizamı iade, afv-ı umumiye ilan eyledikten sonra bir dîvan akd
edilmesini emretmiş ve bu dîvana Rum patriğini davet eylemişti.
Hatta patrik-i istikbal için bütün vüzerasını göndermişti. O za-
manlar padişah, hiçbir kimseye ve hele mağlup bir milletin reis-i

ruhaniyesine katiyen ayağa kalkmazdı. Fakat Fatih bu sefer bütün kaideyi lağvetmiş ve mevkiinden kalkub patriğe doğru on adım ilerlemiş, patriğin elinden tutarak anı yanına oturtmuş, nüfuz-u ruhaniyesinin ihyasına alamet olmak üzere bir de asa vermiştir ki bu asa hatta bugün bile müdebdet âyinler esnasında patriğin önünde bir papaz tarafından taşınılmaktadır.

Yine aynı padişah daha sonraları İstanbul'da tesis eylediği mahkemelerin İslamlarla Hristiyanlara aynı surette muamele edüb etmedüğünü anlamak ve şüphesiz akvâm-ı mağlubeyi henüz alışmadıkları bir davadan dolayı kalplerine gelecek korkudan vikaye etmek için, kendisine erbâb-ı vukuf ve malumattan iki papaz tavsiye etmesini rica etmiş ve anlara bütün muamelattan kendisini haberdar etmelerini tenbih ederek bazılarının rivayetine göre bir sene, bazılarının rivayetine göre de üç sene müddetle mezkur mahkemelerin teftişine memur eylemiştir.

Rivayete göre papazlar vazifelerini ifa eyledikten sonra zât-ı padişahiye beyan-ı malumat için saraya gelmişler ve takdim ettikleri raporda ber vech-i âti ifadatta bulunmuşlardır.

“Zât-ı padişahîleri tarafından hükümetin eyaletlerinde tesis buyrulan mahkemelerde buradaki gibi ifa-yı vazife eder ve bu halde devam edecek olursa, zât-ı şahaneleri emin olsunlar ki şanlı ve satvetli hükümetleri pek az bir zaman içinde mertebe-i kusva-yı şerife vasıl olacak müddet-i hükümetleri medid ve tebaa-yı sadıklarının refah ve saadeti bi-pâyân olacaktır.” Hükümet-i Osmaniye icra-yı adaletle nüfuzunu tesis ve tahkim eylediği sırada Avrupa'nın bir ucundan öbür ucuna kadar bütün akvâm harp ve ihtilalle tevellüd eden mesaib içinde pûyan oluyorlardı.

Akvâm-ı Garbiye ve Şimaliye henüz hâl-i vahşetten kurtulmuşlardı. Bu sebepten dolayı tafradan fevc fevc gelen mülteciler Memâlik-i Osmaniye'ye dehalet ediyor, Osmanlılardan melce ve himaye talep ediyorlardı. Mezâlim ve istibdattan kurtulmak için birçok Yahudilerin İspanya'dan firar ettikleri; Ermenilerin

mezâlim-i nâ-layika giriftâr olmamak ve Kazakların da Rusya esaretinden kurtulmak için geldikleri tarih mütalaa edenlerce malumdur.

İşte bütün bu muhacirîn, hürriyetlerini ancak Osmanlı toprağında bulâbiliyorlardı. Anlara izhar olunan mihman-nüvazilik, anlara bahşedilen himaye, bugün bu muhacirîn evlad ve ahfadının da aynı imtiyazata malik olduklarını, düşmanlarımızın da tasdik kerdesi olduğu üzere aynı saadet-i hakikiyeye mazhar bulunduklarını tahattur ettirmelidir.

Muhtasaran beyan eylediğim şu hal, on sekizinci asra kadar devam etti. Bu müddet esnasında Avrupa intizam kesbetmiş, tedricen tarik-i terakkiye dâhil olmaya başlamıştı. Bu asrın evahirine doğru metin ve payidar bir gayret, medeniyet-i hazıraya bir terakki-yi cedid bahşediyor. Hükümetlerin şekil ve tabiatını değiştiriyordu. Fakat Devlet-i Osmaniye, icra olunan projelerin mükemmeliyetini ve memlekete bir hatve ileri attırmak ihtiyacını idrak edecek zevâtın fıkdanından dolayı hâl-i tevakkufta kalmış ve nizamât-ı kadimesi büsbütün düçar-ı iğtişâş olarak tebdil-i usul ve mesleke fevkalade muhtaç bulunmuş olduğu halde nizamât-ı kadimesinden hiçbir şey tebdil etmemişti. İhtilalat-ı dâhiliye ile Rusya'ya karşı icra edilen harplerden dolayı hükümetin kuvve-i maddiyesi de perişan olmuştu.

İşte bu suretle günden güne düçar-ı zaaf olarak asırlarca dünyanın en muazzam hükümetlerinden madud olduğu halde derece-i saniyede hükümetler sırasına tenezzül eylemişti.

Avrupa medeniyeti, nizamât-ı cedideyle iktisab eylediği hürriyetlerin zalâl-ı dil-arâmından azamet ve itila-yı kesb eylediği sırada bu nimetlerden külliyyen mahrum olan Türkiye, kuvvasının tenakus ettiğini görüyor ve düçar olacağı tehlikeleri bizzat idrak etmeye başlıyordu.

İşte bu tehlikelere meydan verilmemek ve hükümete şevket-i sabıkasını iade etmek için Reşid, Âli, Fuad ve daha sair zevât gibi

ricâl-i hükümet-i Osmaniye, hükümet-i nizamât-ı cedideye nail ederek idare-i sabıka suistimalatını mahvetmeye çalıştılar.

Vakıa tamamıyla ihraz-ı muvaffakiyet edemediler ise de me-saileri yine akim kalmadı, Türkiye'nin son harbinden evvelki hali bundan otuz sene evvelki haliyle mukayese edilirse memlekette husule gelen tebeddülât-ı nafia kâmilten tezahür eder.

Bu tebeddül başka memlekette bir asırlık mesai neticesinde bile kuvveden fiile gelemeyecek derecede şayan-ı hayrettir. Fakat etrafımızda vukua gelen terakkiyat o derece seri olduğundan bu ıslahat az zaman içinde gayr-ı kâfi bir halde bulunmuştur.

Hâlbuki memlekette ıslahat icra olduğu halde ahali arasında bir nevi adem-i memnuniyet hüküm-ferma olarak bazı şikâyetlere sebebiyet veriyor, bu şikâyetler de Hristiyanlar vasıtasıyla Avrupa'ya neşrediliyordu.

Acaba bu adem-i memnuniyet neden neşet ediyordu, bu şikâyetlerin esbabı neden ibaretti? Hristiyanlar müsavat-ı tâmmeye mazhar olmuyorlar diye mi? Hâlbuki ıslahat icra olunduğu andan itibaren Hristiyanların ahvali his olunacak derecede dahi her türlü intizarın fevkinde ıslah edilmmişti. İçlerinden birçoğu hükümetin en mühim memuriyetlerine kabul edilmişlerdi; müdürîyetlerde, mehâkimde, umur-ı hükûmette ifa-yı vazife ediyorlar, fazla olarak İslamların nail olamadıkları bazı imtiyazata da mazhar olmuş bulunuyorlardı.

Acaba bunlar hakikaten iddia olduğu gibi Müslümanlardan şiddetli bir tazyik görüyorlar mıydı? Buna inanmak hatadır. Hristiyanlar suistimalat-ı idareden müteessir oluyor idi iseler, bunların ıztırabatına Müslümanlar da hedef oluyor, hâl-i hazırın tebdilini şiddetle arzu ediyorlardı.

Fakat bâlâda beyan ettiğim vechile bu ıztırabattan şikâyet eden en ziyade Hristiyanlar olduğu için Avrupa yalnız Hristiyanların meşakkat çektiğine zâhib oluyordu.

Acaba Şark'tan ara sıra sudur eden bu şikâyat-ı müttehidenin

sebeb-i hakikisi neden ibaretti? Bunun izahı pek basittir: Bâbiâli elim, fakat kendisi için medâr-ı iftihar bir tezat eseri olarak ecnâs-ı Hıristiyanıyeye İslamlardan daha ziyade bir hürriyet, daha ziyade vesait-i tedrisiye bahşetmişti, hükümetimizin düşman-ı kadîmleri ise bu halden kemâl-i maharetle istifade ederek ecnâs-ı mezkûreden bazılarına efkâr-ı infirâd-perverâne telkin etmeye muvaffak olmuşlardır.

Bunun için, Avrupa'da Hıristiyanlar tarafından işitilen şikâyetler hakikaten Müslümanlar tarafından icra edilen tazyikat ve mezâlimden neşet etmiyor, bunların mukaddema lisana almayacağı cüret etmedikleri amal ve ihtirasatın tahrik edilmiş olmasından ileri geliyordu.

Binaenaleyh, ıslahata teşebbüs olunduğu zaman, daha bida-yette bütün bu anasırı yekdiğeriyle birleştirecek vechile anları metanet-bahş ve mahiye-i hayat bir idare etrafına toplamak ve bu ecnâs-ı muhtelifeyi telkinat-ı hariciyeye karşı ademü't-teessür bir hale getirecek bir vatan-ı müşterek vücuda getirmek lazımdı. Bu vazife ise Türkiye'de idare-i meşruta ilan olunduğu sırada Meclis-i Mebusan'ın görüldüğü üzere pek müşekkeldi.

Bundan başka, bir taraftan Rusya da müşkilat-ı cedide ika etmekten hâli kalmıyordu.

Rusya hükümeti, 1854 senesinde bizimle harb etmek için Kaynarca Muahedesi'ne müracaat ettiği gibi, 1856 Muahedesi'ni mahvetmek için de daha müdhiş ve daha sehlül-istimal yeni bir silaha müracaat etmişti, o da İslav ittihadı idi.

Kâffe-i desâisinde mahirâne hareket eden Rus diplomasisi bir taraftan vazifesini ifa eylediği gibi, diğer taraftan da Balkanlar'a tohum-u nifak saçmak için komitalara itimad ediyordu.

Osmanlı toprağı müttefiklerin kıtaatından tahliye edildiği günün hemen ertesi, Prens Gorçakof bu Bulgarların hükümet-i Osmaniyyeden tazyik gördüklerini beyan etmek için bir nota gönderiyordu.

O zaman bir tahkikat icra edilmiş, fakat böyle bir şey vukua gelmediği tezahür etmişti.

Yine bu sıralarda Çerkezlerle Tatarlar memleketlerinden çıkarılarak Türkiye’de yerleşmişlerdi. Rusya hükümeti bu fırsattan istifade ederek “Bâbiâli’nin Çerkezleri yerlerine yerleştirmek için Bulgarları memleketlerinden çıkarmaktır” diye Hıristiyanları iffal etmiş ve Bulgarları (Vidin) cihetlerine doğru muhaceret etmeğe teşvik eylemişti.

İşte o zaman yirmi bin kişi bu vesayaya kapılarak, güzel güzel vaadlere fer-yafte olan memleketlerinden çıkmışlar; fakat az bir zaman sonra Devlet-i Âliyeden tekrar yerlerine gelmelerini talep eylemişlerdir. Bu biçareler ellerinde bulunan cüzi bir meblağı da beyhude yere sarf etmiş olduklarından hükümet bunları sevk etmek için vapur tedarik etmeğe ve kendilerine iade olunan tarlaların zirai için öküz ve alat-ı ziraiye vermeğe mecbur olmuştur.

1865 ve 1866 senelerinde, Rusya’da teşkil olunan çeteler Bulgaristan’da ihtilal zuhura getirmek için Kişinev ve Bükreş tarihiyle Bulgaristan’a geldiler. Zıştovi civarında Tuna’dan geçerek Tırnova ile Selvi arasında Balkanlar’a kadar ilerlediler. Fakat Bulgarlar tarafından hiçbir muavenet göremeyince ahalinin mazhar-ı muaveneti olan jandarmalar tarafından mağlup ve perişan edildiler. Burada şunu da ihtar edeyim ki, bu çetelerin ilk geçişlerinde irtikâp ettikleri en birinci cinayet; yolları üzerinde gezinen sekiz on yaşlarında beş biçare İslam çocuğunu katletmekten ibaret olmuştur.

Filhakika bu müdhîş cinayetten maksat ahali-yi İslamiyeyi Hıristiyanlara karşı ahz-ı sâra teşvik etmek ve memleketi ihtilale vererek Avrupa’da Hıristiyanların Türkler tarafından tazyik ve telef edildikleri zannını hâsıl eylemek için bunun netayicinden istifade etmek idi. Fakat Müslümanlar buna karşı hiç seslerini çıkarmayınca, muharriklerin planı kâmilan akim kaldı.

Komitalar, bu hali görünce manevralarını tebdil etmeğe mecbur oldular. Eskiden yaptıkları gibi Bulgar çocuklarını talim ve

terbiye için muallimler gönderecek yerde, her sene ahali-yi Hıristiyanıye meyânından birçok çocuklar intihab ettiler. Çocuklar Rusya'ya gönderiliyor, avdetlerinde ise memleketlerinde ittihad-ı İslav fikrini tamim ediyorlardı. Bütün bu haller, Rusya'nın Dersaadet sefirî Rum kilisesinden ayrı olmak üzere millî bir Bulgar kilisesi açılmak için ferman istihsaline muvaffak olduğu zamanda vaki oluyordu.

Fakat maksadım ne Rus diplomasisinin aleyhimizde yaptığı şeyleri beyan etmek, ne de komitalar tarafından icra edilüb bütün âlemin bildiği şeyleri tekrar eylemektir.

Yalnız isterdim ki, ihtilalat ve isyanların Sultan Abdülaziz'in son senelerindeki garabetin, sarayın masarifat-ı mecnunânesinin, bundan dolayı husule gelen netayic-i elimenin, hâsılı birbirini müteakip üzerimize çöken felaket ve musibetlerin az çok aynı mebâdan neşet ettiğini herkes bilsin!

Keza harbden evvelki ahvale dair de bir şey söylemek istemem: Bunlar zaten malum olduğu gibi izah ve tafsile ihtiyaç göstermeyecek derecede de yenidir. Yalnız, İstanbul Konferansı'ndan bir nebze bahsetmek için şunu beyan edebilirim ki, 9 Eylül tarihinde Petersburg ceride-i resmîyesinde Prens Gorçakof tarafından neşredilen tamim-i siyasî zeylinin birinci fıkrası kemâl-i dikkatle mütalaa edilecek olursa, Rusya hükümetinin İstanbul Konferansı ile Ayastefanos Muahedesi'nde dermeyan eylediği şeyler beyinde hiç fark olmadığı görülüyor ki, bunu 1 Nisan tarihli varakalarında Marki Salisbury Cenapları da teslim eylemişlerdir.

O halde Rusya hükümetinin muzaffer olduğu halde Avrupa'ya güçle kabul ettirebileceği bir şeye Türkiye'nin derhal muvafakat etmeyeceğini tabii olarak söyleyebiliriz. Zaten hiçbir hükümet, bir millet yoktur ki bu şeraiti kabul etsin. Bunu bizim de kabul etmeyeceğimiz tabiidir; zira bütün ahali her ne suretle olursa olsun haysiyet ve menâfini müdafaa etmek istiyor, beş yüz bin asker

muharebe emrine intizar ederek vatan için feda-yı can etmek şerefini temenni eyliyordu.

İngiltere hükümetinin, hakkında ne gibi tedâbir ittihaz eylediğini Türkiye bilmiyor değildi. İngiltere kabinesi mücadelatımıza karışmayacağını açıktan açığa beyan etmişti. Biz bu kararı pek iyi biliyorduk. Keza Avrupa menâfî-i umumiyesi ile İngiltere menâfî-i hususiyesinin Rusya ile vuku bulan mücadelatımıza son derece merbut olduğunu, İngiltere kabinesi her ne kadar bu suretle beyanatta bulunmuş ise de İngiltere'nin er geç bu meseleye karışmaması imkân haricinde bulunduğunu da pekâlâ biliyorduk. Bu itimad-ı fevkalade, bâlâda beyan eylediğimiz esbaba inzıman ederek Rusya ile icra edeceğimiz muharebenin nukat-ı esasiesinden birini teşkil eylemiştir. Hatta İngiltere hükümetinin bilahare vuku bulan hareketi, Osmanlı nazarının istidalatını tamamen kuvveden file çıkarmış, filhakika anların hissettikleri gibi İngiltere hükümeti müdahale etmiş ise de tahminlerden pek geç bir zamanda müdahale eylemiştir.

İşte bu mütalaattan da müsteban oluyor ki Rusya hükümetinin şarktaki politikasının yegâne muharriki Hıristiyanların İslamlar tarafından tazyik eylediğini vesile ederek Rusya'nın Hıristiyanlara karşı daima icra etmek istediği hakk-ı himayeden başka bir şey değildir.

Rusya hükümeti Avrupa'ya karşı hep bu fikri ileri sürmüş ve anı bize karşı daima bir silah olarak istimal eylemiştir. Fakat bu bâbdaki efkârı tebdile bâdi olan bir şey varsa, o da Avrupa'nın cenub-u şarkî cihetlerinde mütemekkin Hıristiyan unsurunun komitalar tarafından istimal olunan nüfuz, elîm mefsedetle beraber birtakım siyasî nüfuzlar altında da bulunarak bazı defalar daire-i meşruiyetten harice çıkması ve iddia olunduğu gibi idare-i Osmaniye'nin suistimalatından kurtulmaktan ziyade İslav ittihadı fikrini neşr ve tamim için vesait-i şedide istimal eylemesidir. Vakıa bu suistimalat isyana vesile olmuyor değil. Fakat en son

vekâyi tamamıyla ispat etmiştir ki, bu isyanlar suistimalatı mahv ve izale etmekten ziyade imtiyaz ve istiklâl elde etmek için icra edilmektedir. Fakat bu meyanda yalnız Bulgarlar müstesnadır çünkü anlar kimin eline düşmüşlerse daima körü körüne istimal edilmiş bir alet makamına kaim olmuşlardır.

Binaenaleyh bu bâbda arzu edilen ve kemâl-i şiddetle takib olunan nokta, Slav ittifadını vücuda getirmek için hükümetin kuvve-yi mevcûdesini parçalamaktan, Prut'tan Karadeniz Boğazı'na, Karadeniz'den Adriyatik denizine kadar teessüs eden büyük bir hükümetin nüfuz ve tesirinden başka bir şey değildir.

İşte Avrupa'nın mucib-i hıras olacak bir tahakküm-ü umumi usulünü ifham eden bu menfaat-ı azîme-i siyasiye karşısında menâfi-i Hıristiyanîye kâmilten ortadan kalkmakta veya az çok tesirini zayi eylemektedir. Bunun en aşikâr delili de Ayastefanos Muahdesi imza olunur olunmaz Rusya'nın bize karşı asar-ı muhabbet izhar eylesidir.

Rusya'nın Avrupa'ya karşı bizimle ittifak etmeğe ne derecelerde müsaraat eylediği ve bizimle icra etmiş olduğu harbi sırf Avrupa için ve Hıristiyanlara muhabbetinden dolayı icra etmekte olduğuna Avrupa'yı ne türlü zâhib etmiş bulunduğu herkesin malumudur.

Fakat sırf mazi ile halden şikâyet etmek kifayet etmez. En ziyade atiyi de düşünmek iktiza eder. Acaba hâli nasıl ıslah etmeli, bu gibi hallerde ne vesait istimal eylemeli?

Şimdiki halde bu sualin çare-i halli pek çok: Daha doğrusu vaziyetin müşkilatından ve Avrupa'nın düçar olduğu maraz-ı umuminin sebeb-i yegânesini teşkil eden bir meseleyi büsbütün kapatmak hususunda zarurî ve meşru bu surette hissedilen ihtiyaçtan dolayı elyevm bir feveran-ı tasavvurat mevcuddur.

Memleketin hâl-i hazırında bir gerginlik peyda olmasından biz de alakadarız. Bu hal, Türkiye'nin bedbaht ahalisi için artık

gayr-ı kâbil-i tahammül bir hale gelmiştir. Vaktiyle müterakki ve mesud olan vatanımız, şimdi harabezâr halindedir. Bu halin bir daire-i hak ve adalet dâhilinde izalesi elzemdir.

Ben bu hususta bir çare-i hall dermeyân edeceğimi iddia edemem; fakat birçok seneler Tuna eyaletlerinde valilik ettiğimden elyevm her ne suretle olursa olsun Türkiye'nin temin-i saadeti ile meşgul olanların nazar-ı dikkatini celbetmek üzere izahat-ı muhtasarada bulunarak Rumeli ve Bulgaristan hakkında bazı mülahaizat dermeyân etmekliğim çok görülmez zannederim.

Evvela şunu nazar-ı dikkate almalıdır ki, bugün en ziyade nazar-ı dikkate alınan Bulgarlar meyanında bir milyondan ziyade İslam vardır.

Tatarlar ve Çerkezler bu meyanda dâhil değildir. Bu İslamlar öyle zannedildiği gibi Asya'dan gelüb Bulgaristan'da birleşmemişlerdir. Bunlar devr-i istilada ve ana takib eyleyen seneler zarfında şeref-i İslam ile teşerrüf eden Bulgarların ahfadıdır.

Bunlar aynı memleketin, aynı tabakadan neşet etmiş aynı cinsin evladlarıdır. Bunların içinde birçokları vardır ki Bulgarcadan başka bir lisan tekellüm etmezler. Bu milyonlarca insanları yurtlarından çıkarub vatanlarından baîd mahallere göndermek, bence en büyük bir insaniyetsizlikten maduddur. Böyle bir hareket ne hakka, ne türlü bir dine müsteniden icra olunabilir? Zannedersem Hıristiyanlık buna müsait değildir. Medeniyetin bir kanunu vardır. İnsaniyetin de nizamâtı mevcuddur. On dokuzuncu asır da bu nizamata hürmeti emreder. Bundan başka, artık Müslümanlara "Avrupa'da durmak isterseniz Hıristiyan olunuz" denebilecek vakitlerde değiliz.

Keza şunu da diyebilirim ki, Bulgarlar terakkiyat-ı fikriyece pek geridirler. Akvâm-ı Hıristiyanîyenin terakkiyatı hakkındaki sözlerim bunlara değil, Rumlara, Ermenilere ve sairleredir. Bulgarların yüzde ellisi çiftçi, yüzde kırkı çoban, koyun yetiştiricisi, orakçı ve sairedir.

İslamlara gelince bunlar tedrisat-ı diniye ve uzun müddet devam eden hükümetin tecrübesi eseri olarak mürur-u zaman ile kabiliyat-ı fikriyece his olunacak derecede terakki etmişlerdir ki, bu terakkileri diğerlerine nispeten faik bir halde bulundurmaktadır, bunu Bulgarlar da teslim ederler.

Bugün dört asırdan beri hâkim bir milletin dün mahkum ve zekaca da kabiliyeti madum bir millet idaresine girmesini talep etmek, Balkan şube-i ceziresinde Avrupa'nın daha bir batın devam ettiği müddetçe hal-i iğtişâta bulunmasına sebebiyet verecek bir vaziyet tevliid eylemek demektir.

Zira İslamlar, vatanlarından ayrılmazdan, mal ve mülklerini terk etmezden evvel hûn-rizâne bir muharebe edeceklerdir ki, bu muharebe zaten başlamış olduğu gibi devam da edecektir. Hatta bu muharebe bastırılmış olsa bile tekrar zuhur ederek Avrupa ve Asya'yı iğtişâş içinde bırakacaktır. Hristiyanlar ve bilhassa Rumlar, nefret ettikleri Bulgarların mezâlim-i tahakkümünden kurtulmak için İslam safları arasında muharebe edeceklerdir. Çünkü İslamlarla Rumların menâfi, haklarını müdafaa için tevhid-i ef'âl etmelerine lüzum gösterir.

Hayır, müsellemaat-ı umumiye için mahâzîr-i fevkalade husule gelmeden yalnız Müslüman oldukları için bir milyon insanı vatanlarından ihraç etmek ve bir gün evvel tabii olanları bugün metbû'u haline irca etmek imkân haricindedir.

Şu mütalaamızdan hâl-i sabıkın asla tebdilini arzu etmediği-miz anlaşılırsa, cevaben deriz ki maksadımız katiyen bundan ibaret değildir. Bizim maksadımız Hristiyanlarla İslamların ıslah-ı ahvali için birden çalışmak, şarkta icra olunacak tebeddülâtı her iki taraf için de tedricen icra etmek, ahalinin bir kısmına bahşolunacak ıslahatın diğeri için idbâr ve felaket haline münkaleb olmasına meydan vermemektir.

Benim fikrimce bu öyle bir mesele-i adalet ve râifetden ibaret-tir ki bundan inhiraf edenler icabat-ı zamana ve asra göre hareket

etmemiş olmağla itham olunacakları gibi, böyle bir asr-ı medeniyette, asar-ı vahşette bile icra olunmayan şeylerin vukua geldiğini müşahade etmek beşeriyet için hakikaten elim olacaktır. Fakat bu müşkilatı izale için ne türlü bir vasıta istimal etmelidir?

Bâlâda da beyan ettiğim vechile ben bu vasıtayı bulduğumu iddia edemem, fakat bana öyle geliyor ki Bulgaristan'ı âdilâne bir surette tahdid etmek her türlü menâfi bir dereceye kadar muhafaza edebilir. Bu menâfiden maksadım ahaliye taalluk eden menâfidir.

Menâfi-yi siyasiyenin de ayrıca müdafileri ve kahramanları olduğundan menafi-yi siyasiye ile meşgul olmağa lüzum görmem.

Bulgaristan arazisi, Tuna üzerinde Rus ordusunun mahal-i müruru olan (Ziştovi) den başlayarak (Yantara) mecrasını takib edecek ve (Osmanpazarı) ile (Tırnova) beyninden geçecek ve (Gabrova) ile (Şıpka) geçidi arasında Balkanlar'ı mürur eyledikten sonra dağların sırtlarını takib ederek (İhtiman)'a, badehu (Samokov) ve (Köstendil)'e gelüb (Leskofça)'ya müntehi olacak, buradan da (Morava) vadisini takib ederek Sırp hududuna dayanacaktı ki, zannedersem böyle bir Bulgaristan birçok ihtirasatı izale edebilecekti.

O zaman, tahminen iki milyon ahali ile meskûn olan bu hatt-ı vâsia: şimalen Tuna, garben Sırbistan ve Morava, cenuben Rumeli vilâyeti, Balkanlar'ın bir kısmı, şarken de Yantara ile muhat bulunacaktı. Mevcud nahiyeleri de ber vech-i ati nevahîden ibaret bulunacaktı. Ziştovi, Yanbolu, Rabova, Lum, Vidin, Adiliye, Belgradcık, Berkofca, Vraca, Lofca, Pluna, Selvi, Tırnova, Gabrova, İhtiman, Samokov, İzladı, Orhaniye, Sofya, Dobniçe, Radomir, Köstendil, Leskofca, Niş, İznebol, Prut.

Şu tâdâd eyledigim yirmi altı nahiyede Hristiyan Bulgarlar ekseriyete haizdirler. Nisbet ise mahallata göre yüzde 60-80'dir. Bu nisbet Rusçuk, Razgrad, Osmanpazar, Şumnu, Tutrukan, Silistre, Tulca ve Varna gibi Yantara'nın şarkında kâin nevâhinin aksidir.

Buralarda nüfusun yüzde 70'i İslam, mütebakisi Rum, Ermeni, Alman, Lipovan, Kazak, Ulah, Bulgar ve sairedir. Hatta Silistre'de Deliorman, Şumnu'da Karlıova, Osmanpazar'da Tuzluk gibi birçok mahaller sırf İslamlarla meskündür.

Bundan başka şu hudud dâhilinde bir Bulgaristan teşkili her türlü menâfii temin etmekten ziyade yeniden yeniye vukua gelecek ihtilafatın izalesine de fevkalade hizmet edecekti, yeni prenslikte kalmak istemeyen İslamlar burada kalmak isteyen Hıristiyan Bulgarlarla mülklerini de mübadele edeceklerdi.

Sırf mevkii olan bu meseleyi fasl-u tesviye için muhtelit bir komisyona tayin olunacaktı.

Yeni Bulgaristan Bâbıâli'ye haraç-güzâr olmak üzere, bir idare-i müstakile teşkil edecekti. Devlet-i Osmaniye de bu prenslik idare-i dâhiliyesine müdahale etmeyeceğini Avrupa'ya karşı katiyen taahhüt etmekle beraber memleket-i ecânibe karşı müdafaa için Vidin ve Niş istihkâmatını işgal etmek hakkını muhafaza eyleyecekti.

Kala-i Erbaa dâhil olduğu halde diğer nevâhinin kâffesi eskiden olduğu gibi tamamıyla Devlet-i Osmaniye'ye tabi bulunacaktı. Bu nevâhide hiçbir tesisat-ı hususiye icra edilmeyecek, fakat bu nevâhi sair eyaletler gibi Kanun-u Esasi'nin suret-i mükemmelede tatbiki sayesinde kendilerine temin olunacak menâfi-i hakikiye ve katiyeden istifade edeceklerdi.

Filhakika tesisi mümkün olan bütün tarz-ı hükümetler, tasavvuru mümkün olan bütün idare projeleri içinde Kanun-u Esasi hakkıyla tatbik olunduğu takdirde, şark için en muvafık bir tarz-ı idaredir. Zira bütün ecnâsın terakkiyat-ı fikriye ve maddiyesi vasıtasıyla vatanın terakkiyat-ı müstakbelesini temin etmek esası, bu kanunda mevcuttur.

Kanun-u Esasi, hükümdar tarafından millete bahşedilmiş olduğu için daima muhafaza olunacaktır.

Bu kanun, milletin mal-ı sarihi haline geldiği gibi millet de memleketin selameti ancak bu Kanun-u Esasi'de mündemiç bu-

lunduğuna kâni olduğu cihetle anın muhafazasına fevkalade bir kıymet bahşetmektedir.

Bu berat-ı milliye'nin tamamı tatbikine şimdiye kadar bazı esbab-ı maddiyenin mani olması ve bu Kanun-u Esasî'den bazıları zarar-dide olmuş bulunması anın kıymet ve ehemmiyetini hiçbir vakit tenkîs edemez. Türkiye'de hemen herkes idare-i meşrutanın yerleşmesini, kesb-i kuvvet etmesini, nizamâtımızın ruh ve nizam-ı mürettebesine gelmesini arzu etmektedir.

Vakıa Kanun-u Esasî'nin tatbiki bazı fikirlerde elan şüpheler tevliid ediyor diye itiraz olunabilir. Fakat bu şüpheler, Bâbîâlî'nin ıslahat-ı mevûdadan bazılarını henüz icra etmemiş olmasından neşet edebilir; fakat bence Bâbîâlî'nin deruhte eylediği vezâifi ifa edeceği hengâmında müsadif olduğu müşkilat-ı ale'l-umum efkâr-ı amme nazar-ı dikkate almıyor gibi görünüyor. Bu müşkilat ise her fırsatta Memâlik-i Osmaniye dâhilinde iğtişâşat-ı dâhiliye tevliid eylemeğe matuf olan tesirat-ı ecnebiye ile karışık bir halde zuhur etmiş ve Türkiye'yi Avrupa'ya karşı deruhte eylediği taahhüdâtı ifadan men' eylemiştir. Şark'ta vekayinin tarz-ı cereyanını bir dikkat-ı sabite ile takip edenlerce malumdur ki Rusya'nın en ziyade korktuğu şey, Türkiye ahvalinde bir salah-ı hakiki nûmayan olmasıdır. İşte bu sebebe mebni Rusya hükûmeti Türkiye umur-u idaresinde ıslahat-ı cedideye teşebbüs edenlere karşı muhtelif zamanlarda icra-yı tesir etmekten hâli kalmamıştır. Bunun için Bâbîâlî Kanun-u Esasî'yi ilan eder etmez bir harbin feveranı da nevâ'ma tahrik etmiş demektir. Rusya hükûmeti esasen bu harbi hiçbir vech ile hazırlamış olmadığı gibi Kanun-u Esasî'nin ilanı da mümkünse Türkiye'yi kâmilten mahvetmek veya bir daha kalkamayacak bir hale getirmek için Türkiye'ye taarruz etmek hususundaki kararını tacil etmemiş olsa idi, Rusya hükûmeti ihtimal ki bu harbi bir müddet daha tehir edebilirdi.

Keza şunu da itiraf ederim ki, bu Kanun-u Esas, hadd-i zâtında Avrupa nizamât-ı kadimesi derecesinde bir metanet nüfuza haiz

olmadığı gibi olamaz da. Fakat bu fıkdan-ı nüfuzu Avrupa pek kolay ikmal edebilir! Bâbîâli ekseriya haksız birçok müdahalat ile sarsmış olan Avrupa şarkta vukuu muhtemel olan kâffe-i terakkiyatı hülâsa eden bu Kanun-u Esasî'nin tatbiki için bir nezâret-i faalâne icra etmek hususunda bunu pek güzel bir fırsat ittihaz edebilir.

Bu nezâret-i müştereke, keza Rusya'nın şarkındaki nüfuzu-nu tecrid etmeğe de medar olur ki, bu nüfuz şimdiye kadar sırf Rusya'nın menâfine ve Avrupa menâfinin zararına olarak icra edilmiştir.

Hülâsa, Türkiye'de ıslahat-ı cedide tatbik etmek ecnâs-ı muhtelifeyi yekdiğerine mezc etmek ve bu imtizaçtan da hangi cins ve mezhebe mensub olursa olsun ahalinin terakkiyat-ı tedriciyesi istihsal edilmek istenilirse, Türkiye meşrutiyetle idare olunmalıdır.

Felaketlerimize yegâne çare, dâhili ve harici düşmanlarımıza karşı nâfi bir surette mübareze için istimal eyleyeceğimiz yegâne vasıta budur.

Takib eylediğimiz tarik-i terakkiyi sed eden müşkilattan bazılarını anlatıp da bize asar-ı samimiyet ibraz etmeyenleri hakkımızda daha az şiddet ve daha ziyade bir adaletle hareket etmeleri lazım geleceğine ikna eder ve aynı zamanda da dostlarımıza, hakkımızdaki fıkır-i muhlisatkâranelerini teyid ederek itimadlarının mahalline gayr-i masruf olmadığını ispata muvaffak olursam, şu satırları yazmaktaki maksadım tamamıyla hâsıl olmuş demektir.

Londra, Mayıs 1878, Midhat

EK - 7 Telgraf Hatlarının Çekilmesi²⁶⁴

Telgraf Yapılması Lazım Gelen Mahaller:

Balçık, Pazarcık, Hezargrad, Cuma-i Atik, Lofça, Niğbolu, Rahova, Köstendil, Samakov, Dubniçe, İvraca, Gabrova, Tutrakan, İvraniye, Osmanpazarı.

Atûfetlü Efendim Hazretleri

Tuna vilâyeti dâhilinde on beş mevkiden ibaret olan bazı kasabat-ı cesime ve mühimmiye müceddeden bir telgraf hattı temdidi lazım gelmiş ve mukteza direklerle telgrafhanelerin tedarik ve inşasına tüccar ve ahali tarafından izhar taleb muvafakat olunmuş idüğünden yalnız Avrupa'dan celbolunacak makine ve edevat sairenin esmanı olan 62.000 frankın hazine-i celileden tesviyesi istizan kılınmış olduğuna binaenaleyh nezerat-i celilesiyle dahi bi'l-muhabere Meclis-i Vala'dan kaleme alınan mazbata leffen arz takdim kılındı mealinden müsteban olduğu vec-hile saye-i mamuriyetvane hazret-i şehinşahide vilâyet-i mezkurenin mamuriyet ve (...) tezayud eyledikçe ihtiyacat-ı ahaliyi tesmil eyleyecek bu misüllü asarın vücuda getirilmesi hususunda hükümet-i seniyenin muavenet ve müsaade göstermesi lâzımeden olmasıyla beraber iş bu edevat masarifi temettuat-ı atiye ile dahi temin olunacağından ve bu yolda vuku bulacak sarfiyatın en ziyadesini tesviye tüccar ve ahalinin arz-ı taahhüd eyledikleri anlaşıldığından salifü'l-zikr 62.000 frankın hazine-i celileden iza-sıyla hutut-u mebhusenin temdidi keyfiyetinin Maliye Nezâret-i Celilesi'yle telgraf idaresine havalesi ve direklerin rikziyle merkezlerin tehiyyat-ı maddesi dahi vilâyet-i mezkure valisi devletlü paşa hazretlerine işarı tezekkür olunmuş olmağla ol babda her ne vec-hile emr-ü ferman hazret-i padişahi şeref sünuh u sudur buyuru-

lur ise ana göre hareket olunacağı beyaniyle tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Reside-i dest-i tazim olan işbu tezkire-i samiye âsafâneleriyle mazbata-i merkume manzur-u ali hazret-i Padişahî buyurulmuş ve mezkur mikdar frankın tezekkür ve istizan olduğu vec-hile izasıyla hutu-u mebhusenin temdid-i keyfiyetinin nezâret-i müşarunileyhe ve telgraf idaresine havalesi direklerin rikziyle merkezlerin tehiyyat-ı maddesi dahi vali müşarunileyhe işarına müteallik buyurulan emr-i irade-i seniyye hazret-i mülûkda-ra mantuk-ı münifinden olarak mazbata-i mezkure yine savb-ı sami-i sadaret-penahilerine iade kılınmış olmağla ol babda emr-ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Dizin

- 1878 Berlin Antlaşması: 72.
 1864 Nizamnâmesi: 51, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 92.
 1857 Muhacir Kanunu: 102.
 1877- 1878 Osmanlı-Rus Savaşı: 25, 26, 42, 72, 83, 95, 100, 104.
 1855 Viyana Protokolü: 53.
 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789 – 1914 (Fahir Armaoğlu): 26, 108.
- A**
 Abdurrahman Paşa: 55, 56.
 Abdülhamit, II: 25, 83, 112.
 Adakale: 116.
 Adliye: 116.
 Adriyatik: 130.
 Ahmet Cevdet Paşa: 68.
 Ahmet Midhat Efendi: 52, 93, 94.
 Ahmet Necip Paşa: 55, 56.
 Ahmet Rasim Paşa: 55, 56.
 Aleksinac: 78.
 Akdeniz: 13.
 Akif Paşa: 28, 76.
 Ali Paşa: 11, 12, 29, 30, 40, 49, 66, 95, 98.
 Ali Haydar (Midhat Paşa'nın Oğlu): 15, 27, 28, 32, 47, 48, 63, 110.
 Amerika: 100.
 Anadolu: 29, 42, 57, 100, 108.
 Arabistan: 28.
 Arazi Kanunu: 68.
 Arnavut Tepedelenli Ali Paşa: 66.
 Asakir-i İhtiyatiye: 99, 102.
 Asâkir-i Mansure-yi Muhammediye: 81.
 Asım Paşa: 56.
 Asya: 48, 131, 132.
 Aşağı Tuna: 39, 41.
 Atuf, Nafi: 88, 108.
 Avrupa: 12, 25, 26, 30, 33, 39, 59, 69, 72, 74, 76, 79, 80, 81, 84, 91, 97, 104, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 137.
 Avusturya: 13, 42, 53, 69, 75, 78, 79, 92, 97, 98.
 Ayastefanos Muahedesi: 128, 130.
 Aydın: 12.
 Aydın, Mithat: 25, 26.
 Aziz Paşa: 55.

B

Babadağ: 116.

Bâbiâli: 11, 54, 59, 62, 72, 77, 82,
101, 126, 127, 134, 135, 136.

Bağdat: 12, 49, 113,

Bahriye Mektebi: 86.

Bakardjieva, Teodora: 41.

Balaklava: 79.

Balçık: 80, 116, 117, 137.

Balık: 40.

Balkanlar: 12, 13, 15, 17, 19, 21,
22, 23, 24, 25, 29, 30, 31, 39, 40,
41, 42, 47, 48, 52, 65, 66, 67, 68,
69, 78, 79, 80, 84, 98, 100, 101,
102, 103, 108, 111, 113, 126,
127, 133.

Balkanlar'da İsyan (Mithat
Aydın): 25, 108.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi: 16.

Batı Avrupa: 39, 42, 85.

Bayezid, I: 40.

Bebrovo: 116.

Bekir Sami Paşa: 28.

Belçika: 69.

Bele: 74.

Belgrad: 33, 66, 78, 117.

Belgradçık: 43, 116, 117, 133.

Belleten "Tanzimatın

Uygulanması ve Sosyal
Tepkiler" (Halil İncılık): 20, 21,
67, 109.

Berkofça: 43, 116, 133.

Besarabya: 95.

Bliskov, R.I.: 95.

Boğazköy: 116.

Bosna-Hersek: 25, 108.

Brüksel: 30.

Bulgaristan: 13, 14, 21, 26, 31, 39,
40, 41, 42, 43, 52, 53, 54, 74,
77, 93, 106, 108, 110, 127, 131,
133, 134.

Bulgar Milli İhtilal Komitesi: 11, 95.

Bulgar Milli Kilisesi: 25, 31.

Bulgar Prensliği: 72.

Bulgar Ziraat Bankası: 72.

Bursa: 30, 94.

Bükreş: 11, 24, 78, 79, 80, 95, 127.

C

Cavit Paşa: 56.

Cenap Bey: 93.

Cermanya: 97.

Cezayiroğlu Mıgırdıç: 28.

Chomakov: 52.

Chamberlain: 78.

Cin, Halil: 68, 108.

Cuma-i Atik: 71, 80, 116, 118, 137.

Ç

Çadırcı, Musa: 57, 108.

Çar Ioan Alexander: 40.

Çar Ioan Shishman: 40.
 Çerven Kalesi: 41.
 Çorapçiev, Ivan: 93, 94.
 Çorben: 33.

D

Dagorov: 52.
 Dâhiliye Nezâreti: 60.
 Darling, Linda: 64, 108.
 Darülfünun: 82.
 Davison, Roderic: 15, 63, 84.
 De la Rue, F.: 78, 79.
 Deliorman: 44, 96, 134.
 Dersaadet: 107, 128.
 Devlet-i Osmaniye: 120, 121, 124, 134.
 Dimitroki Efendi: 53.
 Diranova: 116.
 Divan-ı Hümayun:
 Diyarbekir: 96, 98.
 Dobreval: 76.
 Dobrich: 118.
 Dobruca: 39, 40, 43, 101.
 Doğu Avrupa: 39, 41, 100.
 Doğu Sırbistan: 39, 53.
 Doniçe: 33.
 Dragan Tsankov: 52, 92.
 Dubniçe: 80, 116, 117, 137.

E

Edirne: 42, 49, 78, 79, 80, 117.
 Eflak: 29, 42, 95.
 E.I. Fadeeva: 13, 14, 43, 52, 73, 98.
 Elena: 116.
 Encümen-i Daniş: 82.
 Esad Paşa: 55.
 Ethem Efendi: 93.
 Etropol: 116.

F

Fahredden Efendi: 30.
 Fehim Paşa: 55.
 Filibe: 23, 40, 78, 80, 85, 117.
 Fransa: 78, 97.
 Fransız Eğitim Bakanlığı: 83.
 Friedrich Wilhelm Raiffeisen: 69.
From Empire to Republic (Stanford J. Shaw): 19, 112.
 Fuad Paşa: 11, 12, 47, 48, 51, 52.

G

Gabrova: 43, 80, 84, 116, 117, 133, 137.
 Georgi Pletnyov: 14, 54, 73, 77.
 Georgiev, C. : 52.
 Göyünç, Nejat: 32, 109.
 Gülhane Hatt-ı Hümayunu: 19, 20, 82.
 Güneş-Le Soleil: 94.

H

- Hacı Ali Efendizade: 27.
 Hacı Ivancho Efendi: 53.
 Hacıoğlu: 39, 117.
 Hafız Şefik: 27.
 Hafız Zühtü Efendi: 93.
 Halep: 28, 49.
 Harbiye Mektebi: 86.
 Hasan Tahsin Paşa: 56.
 Havadisat-ı Dâhiliye: 94.
 Havadis-i Hariciye: 94.
 Hendesehane: 86.
 Hezargrad: 44, 80, 116, 117, 137.
 Hırsova: 116.
 Hilmi Efendi: 55.
History of the Ottoman Empire and Modern Turkey (Stanford J. Shaw): 83, 112.
 Hüdavendigâr Gazetesi: 94.

I

- İasi: 79.
 İslahat Fermanı: 67, 83, 85.
 İslahhaneler Nizamnamesi: 86, 87, 88, 89.
International Journal Of Middle East Studies: 57, 112.

İ

- İbrail: 95.
 İdare-i Nehriye: 76.
 İhtiman: 43, 116, 117, 133.
 İlanat: 94.
İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler (Nedim İpek): 101, 110.
 İngiltere: 25, 78, 112, 129.
 İsakça: 116.
İslam Ansiklopedisi: 108, 109.
 İslamiyet: 122.
 İsmail Kemal: 94.
 İstanbul: 13, 16, 21, 23, 24, 26, 27, 28, 30, 33, 36, 42, 47, 48, 50, 51, 52, 57, 60, 71, 72, 78, 79, 80, 92, 108, 109, 117, 122, 123, 128.
 İstanbul Konferansı: 26, 108, 128.
İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi (Osman Ergin): 36, 79, 109.
 İrade Dâhiliye: 16.
 İrade Hariciye: 16.
 İrade Meclis-i Vala: 16.
 İtalya: 69.
 İttihad-ı İslav: 23, 128.
 İvraca: 80, 116, 137.
 İvraniye: 80, 116, 137.
 İzledi: 43, 116, 133.
 İznebol: 43, 116, 133.

K

Kala-i Erbaa: 134.

Kalas: 95.

Kanitz, F. : 77.

Kanun-u Esasi: 134, 135, 136.

Karabinova, Diana: 85.

Karadeniz: 39, 41, 42, 53, 75, 130.

Karadeniz Boğazı: 130.

Karagözoğlu Stefan Efendi: 53.

Karlıova: 44, 134.

Kastamonu: 28.

Kaynarca Muahedesi: 126.

Kazgan: 116.

Khitov, Panaiot: 96.

Kırım: 43, 100.

Kırım Savaşı: 12, 29, 68, 78, 79, 100.

Kili: 116.

Kirkov: 52.

Kişinev: 127.

Kocabaşoğlu, Uygur: 91, 93, 94.

Kocahanoğlu, Osman Selim: 26, 27, 107.

Koç, Bekir: 32, 33, 35, 97.

Koçer, Hasan Ali: 81, 83, 110.

Koçluca: 116.

Kont N.P. İgnatiev (Rus
Büyükelçisi): 13, 24, 48, 52, 98.

Konya: 28.

Kosova: 40.

Köstence: 116.

Köstendil: 43, 80, 116, 117, 133, 137.

Kumanovo: 33.

Kurşunlu: 116.

Kuzeybatı Trakya: 41.

Kuzey Bulgaristan: 53.

Kuzey Trakya: 41.

L

*L'Anarchie dans les Balkans à
la Fin du XVI Siècle* (Vera
Moutafchieva): 66, 111.

Leskofça: 43, 71, 133,

Liberal Parti: 93.

Lofça: 28, 43, 80, 116, 117, 133,
137.

Lom: 76, 80, 116, 117,

Londra: 23, 26, 30, 79, 120, 136.

Lord Salisbury: 26, 128.

Lovech: 118.

M

Maarif-i Umumiye Nezâreti: 82.

Maarif-i Umumiye
Nizamnâmesi: 82.

Macaristan: 13, 42, 69.

Macar Kralı Sigismund: 40.

Maçin: 116.

Mahmud Faiz Paşa: 55.

Mahmudiye: 116.

Mahmut, II: 19, 81.

- Mankaliye: 116.
 Maritsa: 43.
 Mecelle: 68.
 Mecidiye: 116.
 Meclis-i Maarif-i Muvakkat: 82.
 Meclis-i Maarif-i Umumiye: 82.
 Meclis-i Mebusan: 126.
 Meclis-i Umur-ı Tıbbiye: 81.
 Meclis-i Vala: 28, 29, 30, 71, 81, 82, 111, 137.
 Mecra-yı Efkâr-Istoçnik Mneniya: 94.
 Mekteb-i Harbiye: 81.
 Mekteb-i Sultani: 52.
 Mekteb-i Osmaniye: 86.
 Memâlik-i Osmaniye: 121, 123, 135.
 Menafi-i Umumiye: 34, 129.
 Mevadd-ı Umumiye: 94.
Middle Eastern Studies: 78, 112.
Midhat Pasha (L. Leouzon Duc): 27, 49, 109, 110.
Midhat Pasha: Jizn i Deyatelnost (E.I. Fadeeva): 52, 73, 109.
 Midhat Paşa: 11, 12, 13, 14, 15, 16, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 43, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 59, 63, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 80, 81, 84, 85, 86, 90, 91, 92, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 120.
Midhat Paşa: Hayatı Siyasiyesi, Hidemat, Menfa Hayatı (Ali Haydar Mithat): 27, 110.
Midhat Paşa i Upravlenieto Na Dunavskiya Vilayet (Georgi Pletnyov): 14, 111.
 Mihaylovski Efendi: 53.
 Minchov, D. : 52.
Mirat-i Hayret (Midhat Paşa): 14, 15, 27.
Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümünü (Halil Cin): 68, 108.
 Mirza Sait Paşa: 30.
 Moldova: 29.
 Morava: 33, 39, 74, 133.
 Morse, Samuel F.B. : 77.
 Moshin, A.N.: 77.
 Moutafchieva, Vera: 66, 111.
 Mösyö Adonaki: 53.
 Mr. Vacha: 53.
 Muammer Paşa: 30.
 Murray, John: 27, 110.
 Mustafa Reşid Paşa: 11, 19, 47, 49.
 Müfettiş-i Hükkam Nazif Efendi: 51.
 N
Nationalism in Eastern Europe "Bulgarian Nationalism" (Marin V. Pundeff): 23, 111.
 Necip Efendi: 51.

Niğbolu: 40, 41, 42, 80, 116, 117, 137.

Nikola Efendi: 93.

Nikopol: 39, 40.

Niş: 11, 12, 24, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 39, 40, 43, 47, 48, 49, 50, 53, 55, 68, 69, 71, 72, 74, 76, 78, 80, 84, 86, 87, 98, 109, 110, 116, 119, 133, 134.

Nizam-ı Cedid: 19.

Nusret Paşa: 48, 51, 101.

O - Ö

Odiyan Efendi: 51, 55.

Ohrid Bulgar Ortodoks Kilisesi: 21.

Okul-Uçilişte: 95.

Onur-Slava: 95.

Orhaniye: 43, 116, 133.

Ortaylı, İlber: 15, 21, 22, 24, 50, 51, 53, 54.

Orta Avrupa: 39, 75.

Osmanlı: 11, 12, 13, 14, 15, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 34, 40, 41, 42, 43, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 86, 91, 92, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 124, 126, 129.

Osmanlı'dan Günümiize Eğitim Tarihi (Necdet Sakaoğlu): 82, 111.

Osmanlı Devleti: (bkz: Osmanlı)

Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi 1850-1875 (M. Hüdai Şentürk): 12, 15, 24, 55, 61, 112.

Osmanlı İmparatorluğu: (bkz: Osmanlı)

Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (Yücel Özkaya): 66, 111.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi (Mehmet Genç): 65, 109.

Osmanlılık: 13, 15, 24, 51, 86, 91, 104.

Osmanlı Yönetiminde Tuna Vilayeti 1864 - 1878 (İsmail Selimoğlu): 15, 55, 61, 71, 107.

Osman Paşa: 31.

Osman Pazarı: 80, 116.

Ömer Paşa: 96.

Özkaya, Yücel: 66, 111.

P

Palanka: 116.

Panortodoks: 92.

Panslavist: 11, 13, 23, 24, 48, 84, 85, 91, 92, 95, 103.

Panslavizm: 86.

Paris: 27, 30, 49, 52, 79, 86, 109, 110.

Pazarcık: 33, 39, 80, 116, 137.

Petro, I: 41.

Petrov, Milen: 14, 39, 43, 44, 50, 51, 69, 73, 77, 96, 97, 101, 116, 118, 119.

Pirot: (bkz: Şehirköy)
 Plevne: 80, 90, 116, 117, 118.
 Polonya: 13.
 Popov, Stoil: 94.
 Pravadi: 85, 116.
 Prens Gorçakof: 126, 128.
 Presel: 77.
 Preznik: 116.
 Prizren: 35, 117.
 Prusya: 69, 81.
 Prut: 43, 130, 133.

R

Radomir: 43, 116, 117, 133.
 Rahova: 80, 116, 137.
 Rahovitça: 116.
 Razgrad: 44, 74, 118, 133.
Reform in the Ottoman Empire,
 1856 – 1876 (Roderic Davison):
 15, 63, 109.

Revenue-Raising and Legitimacy:
Tax Collection and Finance
Administration in the Ottoman
Empire 1560 – 1660 (Linda
 Darling): 64, 108.

Rıfat Efendi: 51, 55, 56.
 Rıfat Paşa: 28.
 Rijaz, Skender: 63.
 Robert Koleji: 23.
 Rositsa: 74.

Rumeli: 29, 31, 42, 43, 63, 109,
 110, 111, 122, 131, 133.
Rumeli Demiryolları (Vahdettin
 Engin): 42, 109.
 Rum Patrikhanesi: 21, 22, 25.
 Rusçuk: 24, 27, 30, 35, 39, 41, 42,
 44, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 63, 66,
 71, 72, 73, 75, 76, 77, 79, 80, 86,
 87, 89, 95, 97, 98, 115, 116, 117,
 118, 119, 133.
 Rusçuk Kaymakamı Sabri Paşa: 52.
 Rusçuklu Tirsenkli İsmail Ağa: 66.
 Rusçuk Müftüsü Mehmet Efendi: 51.
 Rus Dışişleri Bakanlığı: 48.
 Rusya: 11, 12, 13, 14, 23, 24, 25,
 26, 29, 30, 34, 36, 41, 43, 47, 48,
 52, 53, 68, 78, 84, 85, 91, 92, 95,
 100, 101, 103, 104, 120, 121,
 124, 126, 127, 128, 129, 130,
 135, 136.
 Rüştü Paşa: 28, 113.

S

Sadaret Mektubî Kalemî: 28.
 Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin
 Paşa: 11, 31, 78, 110.
 Sakaoglu, Necdet: 82, 111.
 Salisbury, Marki: (bkz: Lord
 Salisbury)
 Samakov: 53, 80, 117, 137.
 Sanayi Mektebi: 86.
 Sardinya Devleti: 78.

Sarrafa Misak: 28.
 Selanik: 33, 83, 112, 117.
 Selimoğlu, İsmail: 15, 44, 48, 55,
 57, 61, 71, 75, 92, 116.
 Selim, III : 19, 66, 81.
 Selim Efendi: 93.
 Selvi: 43, 116, 127, 133.
 Seniha Efendi: 51, 55
 Seyyare: 76.
 Shahvar, Soli: 78, 79.
 Shaw, Stanford J.: 19, 21, 57, 83.
 Sırbistan: 26, 30, 32, 33, 39,
 Silistre: 12, 30, 36, 39, 42, 44, 47,
 116, 133, 134.
 Smith, J. Lawrence: 78.
 Sofya: 16, 23, 27, 33, 35, 39, 40,
 43, 53, 55, 64, 76, 78, 80, 86, 87,
 113, 116, 118, 119, 133.
 Stançev, T.H.: 95.
 Stara Agora: 40.
 Stratsimir: 40.
 Sultan Abdülaziz: 15, 97, 128.
 Sultan Abdülmecit: 19, 30, 78, 82.
 Sultan I. Murat: 40.
 Suriye: 12, 29, 30.
 Sururi Efendi (Rusçuk Naibi):
 48, 51.
 Süleyman Paşa: 55, 56.
 Sünne: 116.
 Svishtov: 118.

Ş

Şakir Paşa: 102.
 Şam: 28.
 Şark Meselesi: 15,
 Şehirköy: 34, 69, 71, 116, 117.
 Şefik Paşa: 29.
 Şentürk, M. Hüdaî: 12, 15, 24, 25,
 29, 55, 61, 68, 85, 87, 88, 90, 95,
 97, 98.
 Şeyhülislam Saadettin Efendi: 47.
 Şıpka: 133.
 Şimşir, Bilâl N. : 15, 85, 90.
 Şumnu: 41, 42, 44, 50, 75, 78, 79,
 80, 116, 117, 118, 133, 134.
 Şura-yı Devlet: 57, 98, 103.

T

Tabsıra-i İbret (Midhat Paşa): 14,
 15, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 35, 48,
 51, 70, 73, 74, 76, 87, 96, 98, 99,
 100, 101, 107.
 Tachov: 52.
 Tahrirat Müdürü İsmail Bey: 51.
 Tanzimat: 11, 12, 13, 14, 15, 19,
 20, 21, 22, 23, 24, 29, 31, 49, 56,
 57, 64, 66, 67, 68, 69, 73, 77, 82,
 84, 91, 103, 107, 108, 109, 110,
 111, 112, 116, 118, 119.
Tanzimat Devrinde Meclis-i
Vala 1838 – 1868 (Mehmet
Seyitdanhoğlu): 29, 111.

Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları (Musa Çadırçı): 57, 108.

Tanzimat-ı Hayriye: (bkz: Tanzimat)

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi "Balkanlarda Milliyetçilik" (İlber Ortaylı): 22, 111.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu" (Stanford J. Shaw): 21, 112.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat" (Cevdet Küçük): 23, 110.

Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Halil İnalçık): 22, 56, 67, 68, 109.

Temyiz-i Hukuk Mahkemesi: 51.

Teteven: 116.

The American Historical Review: 84, 109.

The Balkan City, 1400 – 1900 (Nikolai Todorov): 22, 112.

The Balkans: From Constantinople to Communism (Dennis P. Hupchick): 40, 109.

The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan

Life and Politics since the Eighteenth Century "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism" (George G. Arnakis): 22, 108.

The Establishment of the Balkan National States 1804 – 1920 (Charles ve Barbara Jelavich): 23, 110.

The Life of Midhat Pasha: A Record of His Services, Political Reforms, Banishment and Judicial Murder (Ali Haydar Mithat): 27, 28, 32, 47, 63, 110.

The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria (Mary Neuburger): 43, 111.

The Ottoman Empire: The Classical Age 1300 – 1600 (Halil İnalçık): 41, 109.

The Turkish Minority in Bulgaria (Ömer Turan): 23, 65, 113.

The Turks of Bulgaria 1878 – 1985 (Bilal N. Şimşir): 85, 90, 112.

Tıbhane-i Âmire: 81.

Tırnova: 24, 39, 40, 43, 53, 54, 56, 74, 76, 80, 96, 97, 111, 116, 127, 133.

Timur: 42.

Totiu, Filip: 96.

Travna: 116.

Tulça: 39, 44, 53, 55, 56, 100, 101, 115, 116, 118, 119, 133.

Tuna: 11, 12, 13, 14, 15, 16, 24, 28, 30, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 61, 62, 63, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 84, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 117, 127, 131, 133, 137.

Tuna Gazetesi: 71, 73, 74, 75, 90, 91, 93, 95.

Türkiye: *A Modern History* (Eric J. Zürcher): 19, 83, 113.

Turyan: 116.

Tutakan: 80, 116, 117, 137.

Tuzluk: 44, 134.

Türkiye: 21, 22, 23, 34, 36, 44, 50, 68, 69, 72, 79, 81, 84, 88, 96, 101, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 120, 121, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 135, 136.

Türkiye Cumhuriyeti: 68.

Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme (Nafî Atuf): 88, 108.

Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi 1773 - 1923 (Hasan Ali Koçer): 81, 110.

Türkiye İdare Tarihi (İlber Ortaylı): 50, 111.

Türkiye'nin Mazisi ve İstikbali (Midhat Paşa): 23, 34, 44, 84, 96, 101, 107, 108, 120.

U

Uluslararası Midhat Paşa Semineri: Bildiriler Tartışmalar Edirne: 8-10 Mayıs 1984
"Midhat Paşa'nın Vilayet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası" (İlber Ortaylı): 24, 51, 53, 54, 111.

Uluslararası Midhat Paşa Semineri: Bildiriler Tartışmalar Edirne: 8-10 Mayıs 1984
"Midhat Paşa'nın Kurduğu Memleket Sandıkları: Ziraat Bankası'nın Kökeni" (Seçil Akgün): 34, 69, 108.

Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumunu 11-13 Mayıs 2005 "Tanzimat Döneminde Bulgaristan: Kıbrıs Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi" (Yonca Köksal ve Davut Er): 31, 110.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: 15.

Ü

Ürgüb: 116.
Üss-i İnkılâp (Ahmet Midhat Efendi): 24, 107.

V

Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi: 55, 61, 107.

Vaka-yı Hayriye: 19.

Vapur Hadisesi: 97.

Varna: 24, 39, 41, 42, 44, 53, 56,
75, 76, 77, 78, 79, 85, 100, 101,
115, 116, 117, 118, 119, 133.

Vidin: 12, 24, 27, 30, 34, 36, 39, 40,
41, 42, 43, 47, 53, 55, 66, 67, 68,
76, 80, 84, 90, 96, 101, 115, 116,
118, 119, 127, 133, 134.

Vidinli Pazvantoglu Osman: 66.

Viyana: 30, 53, 78,

Vratsa: 118.

Y

Yantara: 43, 44, 74, 133.

Yazıcı, Nesimi: 78, 80.

Yeniçeri Ocağı: 19, 81.

Yenipazar: 116.

Yerköy: 95.

Yukarı Trakya: 40.

Yusuf Ziya Efendi: 93.

Z

Zaimova, Raia: 52.

Ziraat Bankası: 34, 69, 72, 108.

Ziştovi: 43, 76, 80, 96, 116, 117,
127, 133.

Zürcher, Eric J.: 19, 83, 113.